|| ॐ श्रीपरमात्मने नमः ||
अथ गीताभ्यासे विभूतियोगो नाम दशमोऽध्यायः

This गीताभ्यास: study for learning Sanskrit and Gita together includes पदच्छेदाः, वाक्यांशशः विश्लेषणम्, अन्वयश: शब्दाभ्यासा: with समासविग्रहाः and व्याकरणम्, sometimes etymology निरुक्तम्, अन्वयार्थाः overall meaning, also छन्दोविश्लेषणम् of every श्लोकः and स्वाध्यायाः i.e. notes of self-study wherein deeper meaning, figures of speech if any, other relevant quotes including verses from other chapters are taken note of by way of "connecting the dots".

There are 42 श्लोकाः in this अध्यायः, first 11 by श्रीकृष्णभगवान् the next 7 by अर्जुन: and further 24 again by श्रीकृष्णभगवान्. We shall study them one by one or more than one together.

==============

॥ॐ श्रीपरमात्मने नमः॥

गीताभ्यासे 10-01 भूय एव महाबाहो

==================

श्रीभगवानुवाच ।

पदच्छेदैः - श्रीभगवान् उवाच ।

भूय एव महाबाहो शृणु मे परमं वचः ।

पदच्छेदैः - भूयः एव महाबाहो शृणु मे परमम् वचः ।

यत्तेऽहं प्रीयमाणाय वक्ष्यामि हितकाम्यया ॥१०-१॥

पदच्छेदैः - यत् ते अहम् प्रीयमाणाय वक्ष्यामि हितकाम्यया

वाक्यांशशः विश्लेषणम्

अनुक्र.	कर्तृपदीयाः	कर्मपदीयाः	अन्ये सुबन्ताः	विधेयाः	अव्ययानि	कृदन्ताः	तिङन्ताः
			महाबाहो				
1a गौणः	अहम्	यत् ते प्रीयमाणाय	हितकाम्यया				वक्ष्यामि
1b प्रधानः	(त्वम्)	(तत्) परमम् वचः	मे		भूयः एव		शृणु

In (1a) वक्ष्यामि has यत् as पदार्थवाचकं कर्मपदम् with द्वितीया and ते प्रीयमाणाय as व्यक्तिवाचकं कर्मपदम् with चतुर्थी.
वाक्यांशः **(1a) is adjectival of** परमम् वचः **in (1b)**

अन्वयशः शब्दाभ्यासाः

महाबाहो - महाबाहु वि. अत्र पुं. सम्बोधनमेक. / महान्तौ बाहू यस्य सः महाबाहुः (बहुव्रीहिः) /

- महान्तौ - महत् **great** वि. अत्र पुं. **1'2**
- बाहू - बाहु **arm** पुं. **1'2**
- महाबाहुः **= one with great, powerful arms**

(अ) यत् अहम् ते प्रीयमाणाय हितकाम्यया वक्ष्यामि

01. यत् - सर्व. अत्र नपुं. **2’1**

02. अहम् - अस्मद् सर्व. **1’1**

03. ते - युष्मद् सर्व. **4’1**

04. प्रीयमाणाय - प्रीयमाण वि. अत्र पुं. **4’1** / प्री-धातोः शानच्-वि. प्रीयमाण / प्री प्रीङ् प्रीतौ **(to please, to love, to show affection)** दिवादिः, ०४.००३९ आत्मनेपदी, सकर्मकः, अनिट्

05. हितकाम्यया - हितकाम्या वि. अत्र स्त्री. **3’1** / हितं काम्यते यया सा हितकाम्या /

a. हितं - हित वि. अत्र नपुं. **1’1** / हित **hita** ***a.*** [धा-क्त, हि-क्त वा] हितम् **1 Benefit, profit or advantage. -2 Anything proper or suitable. -3 Well-being, welfare, good.**

b. काम्यते - कम्-धातोः णिचः भावकर्मणि लटि प्र.पु. एक. / कम् कमुँ कान्तौ **(to love, to desire, to long for, to have intercourse with)** भ्वादिः, ०१.०५११ आत्मनेपदी, सकर्मकः, सेट् / कम् **1, 10. Ā.** (कामयते, कामित, चकमे-कामयाञ्चक्रे, कान्त) **1 To love, be enamored of, be in love with;** कन्ये कामयमानं मां न त्वं कामयसे कथम् **Kāv.1.63 (an instance of** ग्राम्यता**);** कलहंसको मन्दारिकां कामयते **Māl.1. -2 To long for, wish, desire**

c. हितकाम्या **desire for another's welfare, goodwill.**

06. वक्ष्यामि - वच्-धातोः लृटि उ.पु. एक. / वच् **2 P. 1 To say, speak; -2 To relate, describe; -3 To tell, communicate**

(आ) भूयः एव मे परमम् वचः शृणु

07. भूयः - अव्ययम् **again, furthermore**

08. एव - अव्ययम्

09. मे - अस्मद् सर्व. 6’1
10. परमम् - परम वि. अत्र नपुं. 2’1
11. वचः - वचस् नपुं. 2’1
12. शृणु - शृ-धातोः लोटि म.पु. एक. / श्रु श्रवणे (to hear, to listen) भ्वादिः, ०१.१०९२ परस्मैपदी, सकर्मकः, अनिट्

अन्वयार्थाः Overall Meaning

महाबाहो - **Eh ye with great arms**

(अ) यत् अहम् ते प्रीयमाणाय हितकाम्यया वक्ष्यामि - **which I want to say to you, as you are my darling and whose well-wisher I am**

(आ) भूयः एव मे परमम् वचः शृणु - **listen to my further benevolent talk also**

छन्दोविश्लेषणम्

भूय एव महाबाहो (८ अक्षराणि) “महाबा” एतेषां मात्राः १-२-२
शृणु मे परमं वचः (८ अक्षराणि) “रमं व” एतेषां मात्राः १-२-१
यत्तेऽहं प्रीयमाणाय (८ अक्षराणि) “यमाणा” एतेषां मात्राः १-२-२
वक्ष्यामि हितकाम्यया (८ अक्षराणि) “तकाम्य” एतेषां मात्राः १-२-१
अस्मिन् (१०-१) श्लोके अनुष्टुभ्-छन्दः

स्वाध्यायाः Notes of self-study

(१) श्रीकृष्णभगवान् **said in** सप्तमोऽध्यायः

ज्ञानं तेऽहं सविज्ञानमिदं वक्ष्याम्यशेषतः(७-२)

Also gave in अष्टमोऽध्यायः **detailed answers to Arjuna’s questions**

In नवमोऽध्यायः **said** इदं तु ते गुह्यतमं प्रवक्ष्याम्यनसूयवे । ज्ञानं विज्ञानसहितं यज्ज्ञात्वा मोक्ष्यसेऽशुभात् (९-१)

Here in also Wants to add further परमं वचः here, all this हितकाम्यया, because He loves Arjuna so much and is his well-wisher.

(२) श्रीकृष्णभगवान् is well-wisher of everyone who is

मन्मना भव मद्भक्तो मद्याजी मां नमस्कुरु ।
मामेवैष्यसि युक्त्वैवमात्मानं मत्परायणः ॥ ९-३४॥

Who has only Him in his mind, whose mind is in Him only, who is His devotee, who offers all of his to Him, who offers his obeisances to Him, who is ever enjoined with Him, for whom He is the most excellent, ultimate resort.

॥ शुभमस्तु ॥

=================

गीताभ्यासे १०-२ न मे विदुः सुरगणाः

==================

न मे विदुः सुरगणाः प्रभवं न महर्षयः ।
पदच्छेदैः - न मे विदुः सुरगणाः प्रभवम् न महर्षयः ।
अहमादिर्हि देवानां महर्षीणां च सर्वशः ॥१०-२॥
पदच्छेदैः - अहम् आदिः हि देवानाम् महर्षीणाम् च सर्वशः ॥१०-२॥

वाक्यांशशः विश्लेषणम्

अनु क्र.	कर्तृपदी याः	कर्मपदी याः	अन्ये सुबन्ताः	विधेयाः	अव्यया नि	कृदन्ताः	तिङ न्ताः
1	सुरगणाः	प्रभवम्	मे		न		विदुः
2	महर्षयः	(प्रभवम्)	(मे)		न		(विदुः)
3	अहम्	देवानाम् महर्षीणाम्		आदिः	हि च सर्वशः		(अस्मि)

In the श्लोकः the word न is twice. That calls for two separate वाक्यांशौ (1) and (2) by considering the object phrase मे प्रभवम् and the verb विदुः to be implicit for (2).
In वाक्यांशः (3) the verb (अस्मि) is intransitive. Hence the word आदिः is a compliment, hence विधेयः

अन्वयशः शब्दाभ्यासाः

(१) सुरगणाः मे प्रभवम् न विदुः

01. सुरगणाः - सुरगण पुं. 1'3 / सुराणां गणः इति सुरगणाः (षष्ठी-तत्पुरुषः)
    a. सुराणाम् - सुर वि. अत्र पुं. 6'3 / सुरः [सुष्ठु राति ददात्यभीष्टं सु-रा] 1 **A god, deity**; सुराप्रतिग्रहाद् देवाः सुरा इत्यभिविश्रुताः **Rām.**; सुधया तर्पयते सुरान् पितृंश्च

V.3.7; R.5.16. -2 The number 'thirty-three'. -3 The sun. -4 A sage, learned man. -5 An idol

b. गणः [गण् कर्मणि कर्तरि वा अच्] 1 A flock, multitude, group, troop, collection

02. मे - अस्मद् सर्व. अत्र 6'1

03. प्रभवम् - प्रभव पुं. 2'1 / प्रभवः 1 Source, origin; अनन्तरत्नप्रभवस्य यस्य Ku.1.3; अकिंचनः सन् प्रभवः स संपदाम् 5.77; R.9.75. -2 Birth, production. -3 The source of a river; तस्या एवं प्रभवमचलं प्राप्य गौरं तुषारैः Me.54. -4 The operative cause, origin of being (as father, mother &c.); तमस्याः प्रभवमवगच्छ Ś.1. -5 The author, creator; अतश्चराचरं विश्वं प्रभवस्तस्य गीयसे Ku.2.5

04. न - अव्ययम् no, not

05. विदुः - विद्-धातोः लटि प्र.पु. बहु. / विद् विदँ ज्ञाने (to understand, to learn, to know, to realize, to experience, to be sad, to meditate, to think) अदादिः, ०२.००५९ परस्मैपदी, सकर्मकः, सेट्

(२) न महर्षयः मे प्रभवम् विदुः

06. महर्षयः - महर्षि पुं. 1'3 / महान् ऋषिः महर्षिः (कर्मधारयः)

a. ऋषिः [cf. Uṇ.4.119] 1 An inspired poet or sage, a singer of sacred hymns, (*e. g* कुत्स, वसिष्ठ, अत्रि, अगस्त्य &c.). (These Ṛiṣis form a class of beings distinct from gods, men, Asuras &c. (Av.10.10.26). They are the authors or *seers* of the Vedic hymns; ऋषयो मन्त्रद्रष्टारो वसिष्ठादयः; or, according to Yāska, यस्य वाक्यं स ऋषिः, *i. e.* they are the persons to whom the Vedic hymns were revealed. In every

Sūkta the ऋषि is mentioned along with the देवता, छन्दस् and विनियोग. The later works mention seven Ṛiṣis or *saptarṣis* whose names, according to Śat. Br., are गौतम, भरद्वाज, विश्वामित्र, जमदग्नि, वसिष्ठ, कश्यप and अत्रि; according to Mahābhārata, मरीचि, अत्रि, अङ्गिरस्, पुलह, क्रतु, पुलस्त्य and वसिष्ठ; Manu calls these sages Prajāpatis or progenitors of mankind, and gives ten names, three more being added to the latter list, *i. e.* दक्ष or प्रचेतस्, भृगु and नारद. In astronomy the seven Ṛiṣis form the constellation of "the Great Bear"); यत्रा सप्त ऋषीन् पर एकमाहुः Rv.10.82.2. -2 A sanctified sage, saint, an ascetic, anchorite; (there are usually three classes of these saints; देवर्षि, ब्रह्मर्षि and राजर्षि; sometimes four more are added; महर्षि, परमर्षि, श्रुतर्षि and काण्डर्षि.

(३) हि अहम् देवानाम् महर्षीणाम् च सर्वशः आदिः (अस्मि)

07. हि - अव्ययम् **because**
08. अहम् - अस्मद् सर्व. **1'1**
09. देवानाम् - देव वि. पुं. **6'3** / देव: **god**
10. महर्षीणाम् - महर्षि पुं. **6'3**
11. च - अव्ययम् **and**
12. सर्वशः - अव्ययम् **all in all**
13. आदिः - आदि वि. अत्र पुं. **1'1** / आदि: **first and foremost**
14. अस्मि - अस्-धातोः लटि उ.पु. एक.

अन्वयार्थः Overall Meaning

(१) सुरगणाः मे प्रभवम् न विदुः - Even the gods do not understand my genesis.
(२) न महर्षयः मे प्रभवम् विदुः - nor do the great sages and seers
(३) हि अहम् देवानाम् महर्षीणाम् च सर्वशः आदिः (अस्मि) - I am the first one of all gods and sages.

छन्दोविश्लेषणम्

न मे विदुः सुरगणाः (८ अक्षराणि) "सुरग" एतेषां मात्राः १-१-१
प्रभवं न महर्षयः (८ अक्षराणि) "महर्ष" एतेषां मात्राः १-२-१
अहमादिर्हि देवानां (८ अक्षराणि) "र्हि देवा" एतेषां मात्राः १-२-२
महर्षीणां च सर्वशः (८ अक्षराणि) "च सर्व" एतेषां मात्राः १-२-१
प्रथमे पादे अपवादः अन्यथा अस्मिन् (१०-२) श्लोके अनुष्टुभ्-छन्दः

स्वाध्यायाः **Notes of self-study**

(१) श्रीकृष्णभगवान् says that even the gods do not understand His genesis, nor do the great sages and the seers. But I get to wonder whether anybody should understand His genesis. Of what use is that understanding ? We should understand Him. That is right. But of what use is understanding His genesis ?
(२) Understanding that He is the first one of all gods and sages, is useful so that He is held in high esteem. This would be helpful to being His devotee and for strengthening that devotion. May that of course happen !

॥ शुभमस्तु ॥

================

गीताभ्यासे १०-३ यो मामजमनादिं च

==================

यो मामजमनादिं च वेत्ति लोकमहेश्वरम् ।

पदच्छेदैः - यः माम् अजम् अनादिम् च वेत्ति लोकमहेश्वरम् ।

असम्मूढः स मर्त्येषु सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ १०-३॥

पदच्छेदैः - असम्मूढः सः मर्त्येषु सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥

वाक्यांशशः विश्लेषणम्

अनुक्र.	उद्देश्यविभागः	विधेयविभागः					
	कर्तृपदीयाः	कर्मपदीयाः	अन्ये सुबन्ताः	विधेयाः	अव्ययानि	कृदन्ताः	तिङन्ताः
1a	यः	माम् अजम् अनादिम् लोकमहेश्वरम् *च					वेत्ति
1b			मर्त्येषु			असम्मूढः	
1c	सः		सर्वपापैः				प्रमुच्यते

In (1a) अजम् अनादिम् लोकमहेश्वरम् are adjectives of माम्. So they all have द्वितीया.
In (1b) the word मर्त्येषु has association only with असम्मूढः. Hence (1b) is a separate वाक्यांशः.

अन्वयशः शब्दाभ्यासाः

(१) यः अजम् अनादिम् लोकमहेश्वरम् च माम् वेत्ति

01. यः - यत् सर्व. पुं. 1'1

02. अजम् **-** अज वि. अत्र पुं. **2’1 /** न जायते इति अजः **(**उपपदान्वितः नञ्-तत्पुरुषः**)**

  a. जायते **-** जन्-धातोः लटि प्र.पु. एक. **/** जन् जनीँ प्रादुर्भावे **(to be born, to become, to come to existence)** दिवादिः, ०४.००४४ आत्मनेपदी, अकर्मकः, सेट्

  b. अजः **- one who has no birth**

03. अनादिम् **-** अनादि वि. अत्र पुं. **2’1 /** न आदिः यस्य सः अनादिः **/**

  a. आदिः **-** आदि ***a.*** **1 First, primary, primitive;** निदानं त्वादिकारणम् **Ak. -2 Chief, first, principal, pre-eminent; oft. at the end of comp. in this sense; see below. -3 First in time existing before. -**दिः **1 Beginning, commencement (opp.** अन्त**)**

  b. अनादिः **- one, who has no beginning; one, who has none before him; one, who has been ever-present**

04. लोकमहेश्वरम् **-** लोकमहेश्वर वि. अत्र पुं. **2’1 /** लोकानां महान् ईश्वरः **(**ईशेषु वरः**)**

  a. लोकानाम् **-** लोक पुं. **6’3 /** लोकः **[**लोक्यतेऽसौ लोक्-घञ्**] 1 The world, a division of the universe; (roughly speaking there are three *lokas*** स्वर्ग, पृथ्वी **and** पाताल, **but according to fuller classification the *lokas* are fourteen, seven higher regions rising from the earth one above the other, *i. e.*** भूर्लोक, भुवर्लोक, स्वर्लोक, महर्लोक, जनर्लोक, तपर्लोक, **and** सत्यलोक **or** ब्रह्मलोक**; and seven lower regions, descending from the earth one below the other; *i. e.*** अतल, वितल, सुतल, रसातल, तलातल, महातल, **and** पाताल**). -2 The**

earth, terrestrial world (भूलोक); इहलोके in this world (opp. परत्र).

b. **महान् - महत् वि. अत्र पुं. 1'1 /**

c. **ईश्वरः ईश्वर *a.* (-रा, -री *f.*) [ईश्-वरच् P.III.2.175] 1 Powerful, able, capable of (with inf.); वसतिं प्रिय कामिनां प्रिया- स्त्वदृते प्रापयितुं क ईश्वरः Ku.4.11; R.15.7. -2 Rich, wealthy Pt.2.67. -रः 1 A lord, master; ईश्वरं लोकोऽर्थतः सेवते Mu.1.14; so कपीश्वरः, कोशलेश्वरः, हृदयेश्वरः &c. -2 A king, prince, ruler; राज्यमस्तमितेश्वरम् R.12.11; Ms.4.153,9.278. -3 A rich or great man; तृणेन कार्यं भवतीश्वराणाम् Pt.1.71; R.3.46; Bh.3.59; मा प्रयच्छेश्वरे धनम् H.1.14; cf. "To carry coals to Newcastle." -4 A husband; नेश्वरे परुषता सखि साध्वी Ki.9.39. -5 The Supreme God (परमेश्वर); ईश एवाहमत्यर्थं न च मामीशते परे । ददामि च सदैश्वर्य- मीश्वरस्तेन कीर्तितः ॥ Skanda P**

d. **ईशेषु - ईश वि. अत्र पुं. 7'3 / ईश *a.* [ईश्-क] 1 Owning, possessing, sharing, master or lord of; see below. -2 One who is completely master of anything. -3 Capable of (with gen.) -4 Powerful, supreme. -शः 1 A lord, master**

e. **वरः - वर वि. अत्र पुं. 1'1 / वर *a.* [वृ-कर्मणि अप] 1 Best, excellent, most beautiful or precious, choicest, finest, royal, princely**

05. च - अव्ययम् **and**

06. माम् - अस्मद् सर्व. **2'1**

07. वेत्ति - विद्-धातोः लटि प्र.पु. एक. /

(२) मर्त्येषु असम्मूढः सः सर्वपापैः प्रमुच्यते

08. मर्त्येषु - मर्त्य वि. अत्र पुं./नपुं. 7'3 /

09. असम्मूढः - असम्मूढ वि. अत्र पुं. 1'1 / न सम्मूढः इति असम्मूढः (नञ्-तत्पुरुषः)

 a. सम्मूढः - (सम्+मुह्)-धातोः क्त-वि. सम्मूढ / संमुह् 4 P. 1 To be perplexed. -2 To be foolish, infatuated, or unconscious.

 b. असम्मूढः

10. सः - तत् सर्व. अत्र पुं. 1'1

11. सर्वपापैः - सर्वपाप नपुं. 3'3 / सर्वाणि पापानि इति सर्वपापानि (कर्मधारयः)

 a. सर्वाणि - सर्व सर्व. अत्र नपुं. 1'3

 b. पापानि - पाप sin नपुं. 1'3

12. प्रमुच्यते - प्रमुच्-धातोः कर्मणि लटि प्र.पु. एक. / प्रमुच् 6 P. 1 To set free, liberate, release. -2 To throw, cast, hurl. -3 To shed, emit, end forth. -4 To abandon, forsake, give up, renounce. -5 To loosen, untie, unbind. -6 To expel, drive away, banish. -7 To utter. -8 To put on, wear (as a garland &c.). -9 To give, bestow; अत्र तेऽहं प्रमोक्ष्यामि मालां कुब्जे हिरण्मयीम् Rām.2.9.47. *-Pass.* 1 To be loose or detached. -2 To leave off, cease. -3 To free oneself from

अन्वयार्थाः Overall Meaning

(१) यः अजम् अनादिम् लोकमहेश्वरम् च माम् वेत्ति - He, who understands Me to be having no birth, having none ahead, being master of all the worlds

(२) मर्त्येषु असम्मूढः सः सर्वपापैः प्रमुच्यते - **such a person among those who are bound to die, such a person, who is cleared of all doubts is freed of all sins.**

छन्दोविश्लेषणम्

यो मामजमनादिं च (८ अक्षराणि) "मनादिं" एतेषां मात्राः १-२-२
वेत्ति लोकमहेश्वरम् (८ अक्षराणि) "महेश्व" एतेषां मात्राः १-२-१
असम्मूढः स मर्त्येषु (८ अक्षराणि) "स मर्त्ये" एतेषां मात्राः १-२-२
सर्वपापैः प्रमुच्यते (८ अक्षराणि) "प्रमुच्य" एतेषां मात्राः १-२-१
अस्मिन् (१०-३) श्लोके अनुष्टुभ्-छन्दः

स्वाध्यायाः **Notes of self-study**

(१) **Here, the meaning of he, who** वेत्ति **knows, understands Him as** अजम् अनादिम् लोकमहेश्वरम् च **is not just a matter of knowledge. It is a matter of deep respect with no doubt left. It is a matter of devotion unto Him. Only by virtue of devotion one will be relieved of all sins.**

(२) **Note,** सर्वपापैः प्रमुच्यते **is a sentence with passive voice. So literal meaning is that it is the sins, which relieve him, leave him, go away from him, dare not stay with him. This is the same as**

अपि चेत्सुदुराचारो भजते मामनन्यभाक् ।
साधुरेव स मन्तव्यः सम्यग्व्यवसितो हि सः ॥ ९-३०॥
क्षिप्रं भवति धर्मात्मा शश्वच्छान्तिं निगच्छति ।
कौन्तेय प्रतिजानीहि न मे भक्तः प्रणश्यति ॥ ९-३१॥

सुदुराचारः अपि **the worst of sinners once** मामनन्यभाक् भजते **he becomes my singularly minded, focused devotee** सः साधुरेव मन्तव्यः **he deserves to be regarded as a good person only, because** सम्यग्व्यवसितः सः **the person is properly**

rejuvenated क्षिप्रं धर्मात्मा भवति **he instantly becomes righteous, religious-minded** शश्वच्छान्तिं निगच्छति **attains ultimate peace.**

सर्वपापैः प्रमुच्यते **sins would not dare stay with His devotee is such a blissful state, right ?**

सर्वपापैः प्रमुच्यते **is inclusive of the extended meaning** शश्वच्छान्तिं निगच्छति **attains ultimate peace.**

(३) **When learning** गीता, **it is so very important to relearn what has been learnt earlier, 'connecting the dots'. By that relearning one becomes** असम्मूढः **clear of all doubts and** वेत्ति **knows, understands Him, becomes** ज्ञानी.

ज्ञानी त्वात्मैव मे मतम् ।
आस्थितः स हि युक्तात्मा मामेवानुत्तमां गतिम् ॥ ७-१८॥

ज्ञानी **is** मे आत्मा एव, **that soul only** अनुत्तमां गतिम् आस्थितः **who has attained final beatitude.**

शुभमस्तु

=========

गीताभ्यासे १०-४ बुद्धिर्ज्ञानमसम्मोहः + १०-५ अहिंसा समता तुष्टिस्
==================

बुद्धिर्ज्ञानमसम्मोहः क्षमा सत्यं दमः शमः ।
पदच्छेदैः - बुद्धिः ज्ञानम् असम्मोहः क्षमा सत्यम् दमः शमः ।
सुखं दुःखं भवोऽभावो भयं चाभयमेव च ॥१०-४॥
पदच्छेदैः - सुखम् दुःखम् भवः अभावः भयम् च अभयम् एव च ॥१०-४॥
अहिंसा समता तुष्टिस्तपो दानं यशोऽयशः ।
पदच्छेदैः - अहिंसा समता तुष्टिः तपः दानम् यशः अयशः ।
भवन्ति भावा भूतानां मत्त एव पृथग्विधाः ॥१०-५॥
पदच्छेदैः - भवन्ति भावाः भूतानाम् मत्तः एव पृथग्विधाः ॥१०-५॥

वाक्यांशशः विश्लेषणम्

अनुक्र.	उद्देश्यविभागः	विधेयविभागः					
	कर्तृपदीयाः	कर्मपदीयाः	अन्ये सुबन्ताः	विधेयाः	अव्ययानि	कृदन्ताः	तिङन्ताः
1	सुखम् दुःखम् भवः अभावः भयम् *च अभयम् *एव *च अहिंसा समता तुष्टिः तपः दानम् यशः अयशः (एते)		भूतानाम् मत्तः *एव	पृथग्विधाः भावाः			भवन्ति

The words *च *एव *च are अव्ययानि. But they are marked with * and placed where they fit well.
The verb भवन्ति is intransitive अकर्मक. Hence the phrase पृथग्विधाः भावा: is complement and is placed in विधेयविभागः
The (implicit) word (एते) summarizes all the other subject words together and becomes the subject word in plural, which matches with the verb भवन्ति which is in plural

अन्वयशः शब्दाभ्यासा:

बुद्धि: ज्ञानम् असम्मोहः क्षमा सत्यम् दमः शमः सुखम् दुःखम् भव: अभाव: भयम् च अभयम् एव च अहिंसा समता तुष्टि: तपः दानम् यश: अयशः (एते) भूतानाम् पृथग्विधाः भावा: मत्त: एव भवन्ति

01. बुद्धि: - बुद्धि intellect स्त्री. 1’1
02. ज्ञानम् - ज्ञान knowledge नपुं. 1’1
03. असम्मोहः - असम्मोह पुं. 1’1 / न संमोहः इति असम्मोहः (नञ्-तत्पुरुषः)
    a. संमोहः - 1 Bewilderment, confusion, infatuation. -2 Insensibility, swoon. -3 Ignorance, folly
    b. असम्मोहः dispassion
04. क्षमा - tolerance, pardoning स्त्री. 1’1
05. सत्यम् - सत्य truth नपुं. 1’1
06. दमः - दम control पुं. 1’1
07. शमः - शम pacifying पुं. 1’1
08. सुखम् - सुख happiness नपुं. 1’1
09. दुःखम् - दुःख sorrow नपुं. 1’1
10. भव: - भव happening पुं. 1’1
11. अभाव: - अभाव पुं. 1’1 / अभाव *a.* [न. ब.] Without love or affection. कच्चिन्नाभिहतोऽभावैः शब्दादिभिरमङ्गलैः Bhāg.1.14.40. -2 Non-existent. -वः 1 Not being or existing,

non-existence; गतो भावोऽभावम् Mk.1 has disappeared. -2 Absence, want, failure; सर्वेषामप्यभावे तु ब्राह्मणा रिक्थभागिनः Ms.9.188; mostly in comp.; सर्वाभावे हरेन्नृपः 189 in the absence of all, failing all; तोय°, अन्न°, आहार° &c. -3 Annihilation, death, destruction; (वचो...पथ्यमुक्तम्) राक्षसानामभावाय त्वं वा न प्रतिपद्यसे Rām.5.21.10. non-entity; नाभाव उपलब्धेः Ś B.; क्षणमात्रभवामभावकाले Śi.20.64; Ki.18.10. -4 (In phil.) Privation, non-existence, nullity or negation, supposed to be the seventh category or पदार्थ in the system of कणाद. (Strictly speaking अभाव is not a separate predicament, like द्रव्य, गुण, but is only a negative arrangement of those predicaments; all nameable things being divided into positive (भाव) and negative (अभाव), the first division including द्रव्य, गुण, कर्म, सामान्य, विशेष and समवाय; and the second only one अभाव; cf. अत्र सप्तमस्याभावकथनादेव षण्णां भावत्वं प्राप्तं तेन भावत्वेन पृथगुपन्यासो न कृतः Muktā.) अभाव is defined as भावभिन्नोऽभावः (प्रतियोगिज्ञानाधीनविषयत्वम्) that whose knowledge is dependent on the knowledge of its प्रतियोगी. It is of two principal kinds संसर्गाभाव and अन्योन्याभाव; the first comprising three varieties प्रागभाव, प्रध्वंसाभाव, and अत्यन्ताभाव

12. **भयम् - भय fear नपुं. 1’1**
13. **च - अव्ययम् and**
14. **अभयम् - अभय नपुं. 1’1**
15. **एव - अव्ययम् also**
16. **अहिंसा - non-violence स्त्री. 1’1**

17. समता - equanimity स्त्री. 1’1
18. तुष्टिः - तुष्टि satisfaction स्त्री. 1’1
19. तपः - तपस् austerity नपुं. 1’1
20. दानम् - philanthropy नपुं. 1’1
21. यशः - यशस् success, rare merit नपुं. 1’1 / यशस् *a.* [अश् स्तुतौ असुन् धातोः ल्युट् च Uṇ.4.190] 1 Lovely, agreeable, worthy. -2 Honoured. *-n.* Fame. reputation, glory, renown; विस्तीर्यते यशो लोके तैलबिन्दुरिवाम्भसि Ms.7.34; यशस्तु रक्ष्यं परतो यशोधनैः R.3.48;2.40. -2 An object of glory or respect, a person of distinction. -3 Ved. Beauty, splendour. -4 Favour, partiality. -5 Wealth. -6 Food. -7 Water. -8 An assemblage of rare merits; यावद् हि प्रथते लोके पुरुषस्य यशो भुवि । तावत् तस्याक्षया कीर्तिर्भवतीति विनिश्चिता ॥ Mb.12.54.32 (com. यशः परचित्तचमत्कृतिजनको गुणौघः). -9 An indirect fame (परोक्षकीर्ति); तपति च कीर्त्या यशसा ब्रह्मवर्चसेन Ch. Up.3. 18.3
22. अयशः - defeat नपुं. 1’1
23. (एते) - एतद् this सर्व. अत्र पुं. 1’3
24. भूतानाम् - भूत creation नपुं. 6’3
25. पृथग्विधाः - पृथग्विध वि. अत्र पुं. 1’3 / पृथग्विध *a.* of different kinds, diverse, various
26. भावाः - भाव faculty, emanations पुं. 1’3 / भावः [भू-भावे घञ्] 1 Being, existing, existence; नासतो विद्यते भावः Bg.2.16. -2 Becoming, occurring, taking place. -3 State, condition, state of being; लताभावेन परिणतमस्या रूपम् V.4; U.6.23; so कातरभावः, विवर्णभावः &c. -4 Manner, mode. -6 Rank, station, position, capacity; देवीभावं गमिता K. P.10;

so प्रेष्यभावम्, किंकरभावम् &c. -6 (*a*) True condition or state, truth, reality; परं भावमजानन्तः Bg.7.24; इति मत्वा भजन्ते मां बुधा भावसमन्विताः 10.8. (*b*) Sincerity, devotion; त्वयि मे भावनिबन्धना रतिः R.8.52;2.26. -7 Innate property, disposition, nature, temperament; स तस्य स्वो भावः प्रकृतिनियतत्वादकृतकः U.6.14. -8 Inclination or disposition of mind, idea, thought, opinion, supposition; हृदयनिहितभावा गूढमन्त्रप्रचाराः किमपि विगणयन्तो बुद्धिमन्तः सहन्ते Pt.3.43; Ms.8.25;4.65; निकृष्टोत्कृष्टयोर्भावं यास्तु गृह्णन्ति ताः स्त्रियः Bu. Ch.4.23. -9 Feeling, emotion, sentiment; एको भावः Pt.3.66; Ku.6.95; निर्विकारात्मके चित्ते भावः प्रथमविक्रिया S. D. (In the dramatic science or in poetic compositions generally, *Bhāvas* are either स्थायिन् primary, or व्यभिचारिन् subordinate. The former are eight or nine, according as the *Rasas* are taken to be 8 or 9, each *rasa* having its own स्थायिभाव. The latter are thirty-three of thirty four in number, and serve to develop and strengthen the prevailing sentiment; for definition and enumeration of the several kinds, see R. G. first *ānana*, or K. P.4)

27. मत्तः - अस्मद् सर्व. 5'1

28. भवन्ति - भू-धातोः लटि प्र.पु. बहु. / भू सत्तायाम् (to exist, to become, to be, to happen) भ्वादिः, ०१.०००१ परस्मैपदी, अकर्मकः, सेट्

अन्वयार्थाः Overall Meaning

बुद्धिः intellect ज्ञानम् knowledge असम्मोहः dispassion क्षमा pardoning सत्यम् truth दमः control शमः pacification सुखम्

happiness दुःखम् sorrow भव: happening अभाव: absence, negation भयम् fear च अभयम् freedom from fear एव च अहिंसा non-violence समता equanimity तुष्टि: satisfaction तपः austerity दानम् philanthropy यश: success, rare merit अयशः being non-specific (एते) these भूतानाम् across creation पृथग्विधाः variety of भावा: faculties मत्त: from Me (due to Me) एव only भवन्ति happen

छन्दोविश्लेषणम्

बुद्धिर्ज्ञानमसम्मोहः (८ अक्षराणि) "मसम्मो" एतेषां मात्राः १-२-२
क्षमा सत्यं दमः शमः (८ अक्षराणि) "दमः श" एतेषां मात्राः १-२-१
सुखं दुःखं भवोऽभावो (८ अक्षराणि) "भवोऽभा" एतेषां मात्राः १-२-२
भयं चाभयमेव च (८ अक्षराणि) "यमेव" एतेषां मात्राः १-२-१
अस्मिन् (१०-४) श्लोके अनुष्टुभ्-छन्दः

अहिंसा समता तुष्टिस् (८ अक्षराणि) "मता तु(ष्टि)" एतेषां मात्राः १-२-२
तपो दानं यशोऽयशः (८ अक्षराणि) "यशोऽय" एतेषां मात्राः १-२-१
भवन्ति भावा भूतानां (८ अक्षराणि) "वा भूता" एतेषां मात्राः २-२-२
मत्त एव पृथग्विधाः (८ अक्षराणि) "पृथग्वि" एतेषां मात्राः १-२-१
तृतीये पादे अपवादः अन्यथा अस्मिन् (१०-५) श्लोके अनुष्टुभ्-छन्दः

स्वाध्यायाः **Notes of self-study**

(१) There are as many as 20 भावा: mentioned. Among these are pairs of antonyms such as सुखम्-दुःखम्, भव:-अभाव:, भयम्-अभयम्, यश:-अयशः.

(२) Whereas there are 20 भावा: mentioned, yet I wonder whether the list is complete. I rather like

सुहृन्मित्रार्युदासीनमध्यस्थद्वेष्यबन्धुषु ।

साधुष्वपि च पापेषु समबुद्धिर्विशिष्यते ॥६-९॥

There are nine types of interpersonal interactions सुहृद्, मित्र, अरि, उदासीन, मध्यस्थ, द्वेष्य, बन्धु, साधु, पाप mentioned here. And this list of nine seems to be complete. These nine are certainly भावा: for example मित्रभाव: (अरि, i.e.) शत्रुभाव:, द्वेष्यभाव:, बन्धुभाव:, साधुभाव:.

(३) It comes to mind that the 20 भावा: mentioned may be classified in two categories, some as reflective by oneself such as बुद्धि: intellect ज्ञानम् knowledge तुष्टि: satisfaction तपः austerity and some of interpersonal interactions, rather of interactions with other creations both living and nonliving.

(४) In a way, in अष्टाङ्गयोगः there are यमाः about interactions with other creations नियमाः about self-discipline.

- यमाः **are usually said to be ten, but, their names are given differently by different writers;** ***e. g.*** ब्रह्मचर्यं दया क्षान्तिर्दानं सत्यमकल्कता । अहिंसाऽस्तेयमाधुर्ये दमश्चेति यमाः स्मृताः ॥ **Y.3.312; or** आनृशंस्यं दया सत्यमहिंसा क्षान्तिरार्जवम् । प्रीतिः प्रसादो माधुर्यं मार्दवं च यमा दश ॥ **sometimes only five** ***yamas*** **are mentioned:--** अहिंसा सत्यवचनं ब्रह्मचर्यमकल्कता । अस्तेयमिति पञ्चैते यमाख्यानि व्रतानि च ॥**).**
- पातञ्जलयोगसूत्रेषु अहिंसासत्यास्तेयब्रह्मचर्यापरिग्रहा यमाः ॥२.३०॥

नियमाः शौचमिज्या तपो दानं स्वाध्यायोपस्थनिग्रहः । व्रतमौनोपवासं च स्नानं च नियमा दश ॥ **Atri.**

- पातञ्जलयोगसूत्रेषु शौचसंतोषतपःस्वाध्यायेश्वरप्रणिधानानि नियमाः ॥२.३२॥

(५) With 10 antonyms of पञ्च यमाः and पञ्च नियमाः mentioned in पातञ्जलयोगसूत्राणि that would also make a total of 20 भावा: ?!
But in the 20 भावा: mentioned in the two verses, there are four pairs of antonyms. That means basic भावा: mentioned are 16. With their antonyms, the total number of भावा: would be 32 !

(६) Quite some further self-study comes to mind. For example there would be interesting correspondences in
- **nine types of interpersonal interactions सुहृद्, मित्र, अरि, उदासीन, मध्यस्थ, द्वेष्य, बन्धु, साधु, पाप mentioned in (६-९),**
- **पातञ्जलयोगसूत्रेषु यमाः and नियमाः and their antonyms**
- **20 भावा: such as बुद्धिः, ज्ञानम्, तुष्टिः, तपः सुखम्-दुःखम्, भव:-अभाव:, भयम्-अभयम्, यश:-अयशः mentioned here in (१०-४) and (१०-५).**

(७) All this hints a very engaging self-study. What is interesting is that श्रीकृष्णभगवान् declares all the भूतानां भावा: as मत्त: एव. There is no other explanation for स्वामिभक्तिः of dogs or of fearlessness अभयम् of lions and tigers or enmity शत्रुभाव: between a mongoose and a cobra. Comes to mind that मत्त: एव भूतानां भावा: is how He manages the ways of the world and the Universe at large. ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॥

शुभमस्तु

==========

गीताभ्यासे १०-६ महर्षयः सप्त पूर्वे

==================

महर्षयः सप्त पूर्वे चत्वारो मनवस्तथा ।

पदच्छेदैः - महर्षयः सप्त पूर्वे चत्वारः मनवः तथा ।

मद्भावा मानसा जाता येषां लोक इमाः प्रजाः ॥१०-६॥

पदच्छेदैः - मद्भावाः मानसाः जाताः येषाम् लोके इमाः प्रजाः ॥१०-६॥

वाक्यांशशः विश्लेषणम्

अनु क्र.	उद्देश्यविभागः	विधेयविभागः					
	कर्तृपदीयाः	कर्मपदीयाः	अन्ये सुबन्ताः	विधेयाः	अव्ययानि	कृदन्ताः	तिङन्ताः
1a	इमाः प्रजाः		येषाम् लोके			जाताः	
1b	(ते) पूर्वे सप्त महर्षयः *तथा चत्वारः मनवः			मानसाः मद्भावाः			(भवन्ति)

The (implicit) word (ते) in (1b) is conjunctive pronoun corresponding with येषाम् in (1a)
The implicit verb (भवन्ति) is intransitive अकर्मक. Hence the phrase मानसाः भावाः is complement and is placed in विधेयविभागः
The word *तथा is marked with * and placed where it fits well.

अन्वयशः शब्दाभ्यासाः

येषाम् लोके इमाः प्रजाः जाताः

01. येषाम् - यत् सर्व. अत्र पुं. 6'3

02. लोके - लोक **पुं. 7’1 /** लोकः [लोक्यतेऽसौ लोक्-घञ्] **1 The world, a division of the universe; (roughly speaking there are three *lokas*** स्वर्ग, पृथ्वी **and** पाताल, **but according to fuller classification the *lokas* are fourteen, seven higher regions rising from the earth one above the other, *i. e.*** भूर्लोक, भुवर्लोक, स्वर्लोक, महर्लोक, जनर्लोक, तपर्लोक, **and** सत्यलोक **or** ब्रह्मलोक; **and seven lower regions, descending from the earth one below the other; *i. e.*** अतल, वितल, सुतल, रसातल, तलातल, महातल, **and** पाताल). **-2 The earth, terrestrial world (**भूलोक); इह- लोके **in this world (opp.** परत्र).

03. इमाः - इदम् सर्व. अत्र स्त्री. **1’3**

04. प्रजाः - प्रजा वि. अत्र स्त्री. **1’3**

05. जाताः - जात वि. अत्र स्त्री. **1’3 /** जन्-धातोः क्त-वि. जात / ०४.००४४ जन् जनीँ प्रादुर्भावे दिवादिः, आत्मनेपदी, अकर्मकः, सेट् **(to be born, to become, to come to existence)**

(ते) पूर्वे सप्त महर्षयः तथा चत्वारः मनवः मानसाः मद्भावाः (भवन्ति)

06. (ते) - तत् सर्व. अत्र पुं. **1’3**

07. पूर्वे - पूर्व **former** सार्वनामिकं वि. अत्र पुं. **1’3**

08. सप्त - सप्तन् **seven** संख्यावि. नित्यबहु. अत्र पुं. **1’3**

09. महर्षयः - महर्षि वि. अत्र पुं. **1’3 /** महान् ऋषिः इति महर्षिः (कर्मधारयः) /

  a. ऋषिः **[cf. Uṇ.4.119] 1 An inspired poet or sage, a singer of sacred hymns, (*e. g*** कुत्स, वसिष्ठ, अत्रि, अगस्त्य **&c.). (These Ṛiṣis form a class of beings distinct from gods, men, Asuras &c. (Av.10.10.26).**

They are the authors or *seers* of the Vedic hymns; ऋषयो मन्त्रद्रष्टारो वसिष्ठादयः; or, according to Yāska, यस्य वाक्यं स ऋषिः, *i. e.* they are the persons to whom the Vedic hymns were revealed. In every Sūkta the ऋषि is mentioned along with the देवता, छन्दस् and विनियोग. The later works mention seven Ṛiṣis or *saptarṣis* whose names, according to Śat. Br., are गौतम, भरद्वाज, विश्वामित्र, जमदग्नि, वसिष्ठ, कश्यप and अत्रि; according to Mahābhārata, मरीचि, अत्रि, अङ्गिरस्, पुलह, क्रतु, पुलस्त्य and वसिष्ठ; Manu calls these sages Prajāpatis or progenitors of mankind, and gives ten names, three more being added to the latter list, *i. e.* दक्ष or प्रचेतस्, भृगु and नारद. In astronomy the seven Ṛiṣis form the constellation of "the Great Bear"); यत्रा सप्त ऋषीन् पर एकमाहुः Rv.10.82.2. -2 A sanctified sage, saint, an ascetic, anchorite; (there are usually three classes of these saints; देवर्षि, ब्रह्मर्षि and राजर्षि; sometimes four more are added; महर्षि, परमर्षि, श्रुतर्षि and काण्डर्षि.

10. तथा - अव्ययम् also

11. चत्वार: - चतुर् four संख्यावि. नित्यबहु. अत्र पुं. 1'3

12. मनव: - मनु पुं. 1'3 / मनुः [मन्-उ Uṇ.1.10] 1 N. of a celebrated personage regarded as the representative man and father of the human race (sometimes regarded as one of the divine beings). -2 Particularly, the fourteen successive progenitors or sovereigns of the earth

mentioned in Ms.1.63. (The first Manu called स्वायंभुवमनु is supposed to be a sort of secondary creator, who produced the ten *Prajapatis* or *Maharṣis* and to whom the code of laws known as *Manusmriti* is ascribed. The seventh Manu called वैवस्वतमनु, being supposed to be born from the sun, is regarded as the progenitor of the present race of living beings and was saved from a great flood by Viṣṇu in the form of a fish; cf. मत्स्यावतार; he is also regarded as the founder of the solar race of kings who ruled at Ayodhyā; see U.6.18; R.1.11; विवस्वान् मनवे प्राह मनुरिक्ष्वाकवेऽब्रवीत् Bg.4.1. The names of the fourteen Manus in order are:-- 1 स्वायंभुव, 2 स्वारोचिष, 3 औत्तमि, 4 तामस, 5 रैवत, 6 चाक्षुष, 7 वैवस्वत, 8 सावर्णि, 9 दक्षसावर्णि, 10 ब्रह्मसावर्णि, 11 धर्मसावर्णि, 12 रुद्रसावर्णि, 13 रौच्य-दैवसावर्णि and 14 इंद्रसावर्णि)

13. **मानसाः - मानस वि. अत्र पुं. 1'3 / मानस *a.* (-सी *f.*) [मन एव, मनस इदं वा अण्] 1 Pertaining to the mind, mental, spiritual (opp. शारीर). -2 Produced from the mind, sprung at will; ब्रह्मणो मानसपुत्राः; किं मानसी सृष्टिः Ś.4; Ku.1.18; मद्भावा मानसा जाता Bg.10.6.**
14. **मद्भावाः - मद्भाव पुं. 1'3 / मम भावः इति मद्भावः /**
    a. भावः - manifestation
15. **(भवन्ति) - भू-धातोः लटि प्र.पु. बहु. / ०१.०००१ भू सत्तायाम् (to exist, to become, to be, to happen) भ्वादिः, परस्मैपदी, अकर्मकः, सेट्**

अन्वयार्थः Overall Meaning

येषाम् those from whom लोके here in this world इमाः these प्रजाः subjects जाता: come into being (ते) they पूर्वे the ancient सप्त seven महर्षयः seers तथा and चत्वार: four मनव: human originations (भवन्ति) are मद्भावा: my emanations मानसा: as mentally conceived.

For smooth continuous reading ⇒

येषाम् लोके इमाः प्रजाः जाता: (ते) पूर्वे सप्त महर्षयः तथा चत्वार: मनव: मद्भावा: मानसा: (भवन्ति).

Those from whom here in this world these subjects come into being, they, the ancient seven seers and four human originations are my emanations as mentally conceived.

छन्दोविश्लेषणम्

महर्षयः सप्त पूर्वे (८ अक्षराणि) “सप्त पू” एतेषां मात्राः २-१-२

चत्वारो मनवस्तथा (८ अक्षराणि) “नवस्त” एतेषां मात्राः १-२-१

मद्भावा मानसा जाता (८ अक्षराणि) “नसा जा” एतेषां मात्राः १-२-२

येषां लोक इमाः प्रजाः (८ अक्षराणि) “इमाः प्र” एतेषां मात्राः १-२-१

प्रथमे पादे अपवादः अन्यथा अस्मिन् (१०-६) श्लोके अनुष्टुभ्-छन्दः

स्वाध्यायाः Notes of self-study

(१) What was detailed in the previous two verses was भूतानां भावाः. What are detailed here are मद्भावा:. It was mentioned that भूतानां भावाः are मत्त: एव. Of course मद्भावा: are mine only. In a jugular vein, this is like saying ‘mine is mine, yours also is mine only.’ Admittedly He is the Supreme. Everything is His only.

(२) The mention पूर्वे सप्त महर्षयः तथा चत्वार: मनव: मद्भावा: मानसा: (भवन्ति) seems to suggest what Shakespeare said “The world's a stage !” सप्त महर्षयः तथा चत्वार: मनव: get His

script मानसा: भावाः enacted by the subjects, all the creation इमाः प्रजाः which are their procreations येषाम् जाताः.

(३) We all know that we had no choice in where, of which parents, when we were to be born. We also do not know when, how and where we are to die. If both birth and death are not by our choice or control, what point is there in thinking that we live our life by our choice ? The truth, the stark truth is भूतानां भावाः मत्त: एव. Every happening in the universe is मद्भावा: मानसा: Every happening is what He thinks 'should happen', 'would happen'. It is only His grace and thinking that we should be doing this study of गीता.

शुभमस्तु

=========

गीताभ्यासे १०-७ एतां विभूतिं योगं च

===================

एतां विभूतिं योगं च मम यो वेत्ति तत्त्वतः ।
पदच्छेदैः - एताम् विभूतिम् योगम् च मम यः वेत्ति तत्त्वतः ।
सोऽविकम्पेन योगेन युज्यते नात्र संशयः ॥१०-७॥
पदच्छेदैः - सः अविकम्पेन योगेन युज्यते न अत्र संशयः ॥

वाक्यांशशः विश्लेषणम्

अनुक्र.	उद्देश्यविभागः	विधेयविभागः					
	कर्तृपदीयाः	कर्मपदीयाः	अन्ये सुबन्ताः	विधेयाः	अव्ययानि	कृदन्ताः	तिङन्ताः
1a	यः	एताम् विभूतिम् योगम् *च	मम तत्त्वतः				वेत्ति
1b	सः		अविकम्पेन योगेन				युज्यते
2	संशयः				अत्र न		(अस्ति)

अन्वयशः शब्दाभ्यासाः

यः एताम् मम विभूतिम् योगम् च तत्त्वतः वेत्ति

01. यः - यत् सर्व. अत्र पुं. 1'1
02. एताम् - एतद् सर्व. अत्र स्त्री. 2'1
03. मम - अस्मद् सर्व. 6'1
04. विभूतिम् - विभूति स्त्री. 2'1 / विभूतिः *f.* Might, power, greatness; सा विभूतिरनुभाव- संपदां भूयसी तव Śi.14.5; Ku.2.61. -2 Prosperity, welfare; अघोपघातं मघवा विभूत्यै भवोद्भवाराधनमादिदेश Ki.11.80. -3 Dignity, exalted rank.

-4 Riches, plenty, magnificence, splendour; ममैष कामो भूतानां यद् भूयासुर्वि- भूतयः **Bhāg.6.4.44;** अहो राजाधिराजमन्त्रिणो विभूतिः **Mu.3; R.8.36. -5 Wealth, riches;** (लोकान्) त्रीनत्यरोच उपलभ्य ततो विभूतिम् **Bhāg.1.16.34;** विभूतयस्तदीयानां पर्यस्ता यशसामिव **R.4.19;6.76;17.43. -6 Superhuman power (which consists of eight faculties,** अणिमन्, लघिमन्, प्राप्ति, प्राकाम्य, महिमन्, ईशिता, वशिता **and** कामावसायिता**); Ku.2.11. -7 Ashes of cow-dung. -8 N. of Lakṣmī;** हित्वेतरान् प्रार्थयतो विभूतिर्यस्याङ्घ्रिरेणुं जुषतेऽनभीप्सोः **Bhāg.1.18.20. -9 Expansion (**विस्तार**);** एतां विभूतिं योग च मम यो वेत्ति तत्त्वतः **Bg.10.7. -10 Disposition;** क्षेत्रज्ञ एता मनसो विभूतीर्जीवस्य मायारचितस्य नित्याः **Bhāg.5.11.12.**

a. विभू+क्तिन् = विभूतिः / विभू **1 P. 1 To appear, become manifest. -2 To be equal to, suffice for;** एकमेव तदेकं सन्न व्यभवत् **Bṛi. Up. 1.4.11; Bhāg.5.1.12. -3 To pervade;** आत्मन्यदृच्छया प्राप्तं विबुभूषुरुपाददे **Bhāg.2.5.21. -4 To be able, be capable of, prevail**

05. योगम् - योग पुं. **2'1** / योगः [युज् भावादौ घञ् कुत्वम्] **1 Joining, uniting. -2 Union, junction, combination**

06. च - अव्ययम् **and**

07. तत्त्वतः - तत्त्व नपुं. **5'1** / तत्त्वतः / तत्त्वेन *ind.* **Truly, really, accurately**

08. वेत्ति - विद्-धातोः लटि प्र.पु. एक. / ०२.००५९ विद् विदँ ज्ञाने अदादिः, परस्मैपदी, सकर्मकः, सेट् **(to understand, to learn, to know, to realize, to experience, to be sad, to meditate, to think)**

स: अविकम्पेन योगेन युज्यते

09. सः - तत् सर्व. अत्र पुं. 1'1

10. अविकम्पेन - अविकम्प वि. अत्र पुं. 3'1 / न विकम्पः यस्य सः अविकम्पः (नञ्-बहुव्रीहिः) /

a. विकम्पः - विकम्प *a.* **1 Heaving. -2 Unsteady, fickle, inconstant.**

11. योगेन - योग पुं. 3'1

12. युज्यते - युज्-धातोः कर्मणि लटि प्र.पु. एक. / ०४.००७४ युज् युजँ समाधौ दिवादिः, आत्मनेपदी, अकर्मकः, अनिट् **(to concentrate, to focus, to abstain from senses, to meditate)** (चित्त स्थिर करना, मन को रोकना) / ०७.०००७ युज् युजिँर् योगे रुधादिः, उभयपदी, सकर्मकः, अनिट् **(to bind, to restrain, to join, to unite, to apply, to combine)**

अत्र संशयः न (अस्ति)

13. अत्र - अव्ययम् **here, in this regard**

14. संशयः - संशय पुं. 1'1 / संशयः **1 Doubt, uncertainty, irresolution, hesitation;** मनस्तु मे संशमेव गाहते **Ku.5.46;** त्वदन्यः संशयस्यास्य छेत्ता न ह्युपपद्यते **Bg.6.36. -2 Misgiving, suspicion. -3 Doubt or indecision (in Nyāya), one of the 16 categories mentioned in the Nyāya philosophy;** एकधर्मिकविरुद्धभावाभावप्रकारकं ज्ञानं संशयः; **it is also regarded as one of the two kinds of** अयथार्थज्ञान.

15. न - अव्ययम् **no, not**

16. (अस्ति) - अस्-धातोः लटि प्र.पु. एक. / ०२.००६० अस् असँ भुवि अदादिः, परस्मैपदी, अकर्मकः, सेट् **(to be, to exist)**

अन्वयार्थः Overall Meaning

यः एताम् मम विभूतिम् योगम् च तत्त्वतः वेत्ति सः अविकम्पेन योगेन युज्यते अत्र संशयः न (अस्ति) - he, who becomes knowledgeable of my special faculties, my manifestations and of my union, rather, of the true nature and purpose of these, he, let there be no doubt, becomes unwaveringly enjoined with Me.

छन्दोविश्लेषणम्

एतां विभूतिं योगं च (८ अक्षराणि) "तिं योगं" एतेषां मात्राः २-२-२
मम यो वेत्ति तत्त्वतः (८ अक्षराणि) "त्ति तत्त्व" एतेषां मात्राः १-२-१
सोऽविकम्पेन योगेन (८ अक्षराणि) "न योगे" एतेषां मात्राः १-२-२
युज्यते नात्र संशयः (८ अक्षराणि) "त्र संश" एतेषां मात्राः १-२-१
प्रथमे पादे अपवादः अन्यथा अस्मिन् (१०-७) श्लोके अनुष्टुभ्-छन्दः

स्वाध्यायाः Notes of self-study

(१) May I paraphrase some select words and read "यः योगं वेत्ति सः योगेन युज्यते" ?

(२) For self-study स्वाध्याय: a fantastic idea has come to mind. Let me take the first part यः योगं वेत्ति and go on adding extra word, step by step (i) यः मम योगं वेत्ति ⇒ (ii) यः मम योगं तत्त्वतः वेत्ति ⇒ (iii) यः मम विभूतिं योगं च तत्त्वतः वेत्ति ⇒ (iv) यः मम एतां विभूतिं योगं च तत्त्वतः वेत्ति

Likewise सः योगेन युज्यते ⇒ (v) सः अविकम्पेन योगेन युज्यते

Then together (vi) यः मम एतां विभूतिं योगं च तत्त्वतः वेत्ति सः अविकम्पेन योगेन युज्यते

Finally (vii) यः मम एतां विभूतिं योगं च तत्त्वतः वेत्ति सः अविकम्पेन योगेन युज्यते अत्र संशयः न (अस्ति).

Well, I get the feeling that the meaning of the श्लोकः is soaking deeper and deeper.

Actually, I can take a pause at every step and make a self check, whether I understand the significance of extra word added.
I can have questions for myself.
Say (i) य: मम योगं वेत्ति -

- **What योग: has been talked about by श्रीकृष्णभगवान् to which the reference here is मम योग: ? Well समत्वं योग उच्यते (२-४८) Also योगः कर्मसु कौशलम् (२-५०) The word समत्वम् brings to mind सुखदुःखे समे कृत्वा लाभालाभौ जयाजयौ । ततो युद्धाय युज्यस्व नैवं पापमवाप्स्यसि (२-३८)**
- **The words कर्म and योगः takes us to कर्मयोगः which is the title of तृतीयोऽध्यायः. Briefly कर्मयोगः in this तृतीयोऽध्यायः is**
    - कौन्तेय मुक्तसङ्गः कर्म समाचर (३-९)
    - सततं कार्यं कर्म असक्तः समाचर (३-१९)
    - लोकसङ्ग्रहमेवापि सम्पश्यन्कर्तुमर्हसि (३-२०)
    - पार्थ त्रिषु लोकेषु मे किञ्चन कर्तव्यं न अस्ति, अनवाप्तमवाप्तव्यं न अस्ति, कर्मणि वर्त एव (३-२२)
    - उत्सीदेयुरिमे लोका न कुर्यां कर्म चेदहम् (३-२४)

The next step is (ii) य: मम योगं तत्त्वतः वेत्ति. The word तत्त्वतः is significant, because in सिद्धानामपि कश्चिन्मां तत्त्वतः वेत्ति (७-३). One who तत्त्वतः वेत्ति is तत्त्ववित् and a युक्त: तत्त्ववित् should नैव किञ्चित्करोमीति मन्येत (५-८).
Rather, यत्करोषि यदश्नासि यज्जुहोषि ददासि यत् । यत्तपस्यसि कौन्तेय तत्कुरुष्व मदर्पणम् (९-२७)
(३) It comes to mind that य: योगं वेत्ति should be taken to be inclusive of य: योगमाचरति. Of course योगी is one य:

योगमाचरति. **There has been the summary advice** तस्माद्योगी भवार्जुन (६-४६) **Of course the definition of** परम: योगी **is** आत्मौपम्येन सर्वत्र समं पश्यति योऽर्जुन । सुखं वा यदि वा दुःखं स योगी परमो मतः ॥६-३२॥

(४) This method of स्वाध्याय: **would end up becoming review of almost all the** गीता, **studied until now !**

शुभमस्तु

==========

गीताभ्यासे १०-८ अहं सर्वस्य प्रभवो + १०-९ मच्चित्ता मद्गतप्राणा

==================

अहं सर्वस्य प्रभवो मत्तः सर्वं प्रवर्तते ।

पदच्छेदैः - अहम् सर्वस्य प्रभवः मत्तः सर्वम् प्रवर्तते ।

इति मत्वा भजन्ते मां बुधा भावसमन्विताः ॥ १०-८॥

पदच्छेदैः - इति मत्वा भजन्ते माम् बुधाः भावसमन्विताः ॥ १०-८॥

मच्चित्ता मद्गतप्राणा बोधयन्तः परस्परम् ।

पदच्छेदैः - मच्चित्ताः मद्गतप्राणाः बोधयन्तः परस्परम् ।

कथयन्तश्च मां नित्यं तुष्यन्ति च रमन्ति च ॥ १०-९॥

पदच्छेदैः - कथयन्तः च माम् नित्यम् तुष्यन्ति च रमन्ति च ॥

वाक्यांशशः विश्लेषणम्

अनुक्र.	उद्देश्यविभागः	विधेयविभागः					
	कर्तृपदीयाः	कर्मपदीयाः	अन्ये सुबन्ताः	विधेयाः	अव्ययानि	कृदन्ताः	तिङन्ताः
1a	अहम्		सर्वस्य	प्रभवः			(अस्मि)
1b	सर्वम्		मत्तः				प्रवर्तते
1c		इति				मत्वा	
The word इति in 1c makes 1a and 1b object-phrases of मत्वा in 1c.							
1d						भावसमन्विताः	
In 1d the word भावसमन्विताः is a compound word with the component भाव (भावेन) अन्यः सुबन्तः and the component समन्विताः a कृदन्तः.							

Together the word भावसमन्विताः is adjectival of बुधाः in 1e and hence कर्तृपदीयः of भजन्ते.
Since मत्वा is समानकर्तृक with भजन्ते, भावसमन्विताः बुधाः is subject phrase of both मत्वा and भजन्ते.

1e	बुधाः	माम्					भजन्ते
1f	मच्चित्ताः						
1g						मद्गतप्राणाः	
1h		परस्परम्				बोधयन्तः	
1i		माम्			नित्यम् च	कथयन्तः	
1j					च		तुष्यन्ति
1k					च		रमन्ति

The word मच्चित्ताः is adjectival and connects well with भावसमन्विताः बुधाः in 1d and 1e.
But by its विग्रहवाक्यम् मयि चित्तं येषां ते or अहं चित्तेषु येषां ते the word मच्चित्ताः is a distinct वाक्यांशः 1f.
The विग्रहवाक्यम् of the compound word मद्गतप्राणाः is मां गताः प्राणाः येषां ते having माम् the कर्मपदीयः of कृदन्तः गताः and मां गताः is adjectival of प्राणाः. I thought it good to put मद्गतप्राणाः as a कृदन्तः and in turn a distinct वाक्यांशः 1g.
In 1h the word परस्परम्, though an अव्ययम् has two components परः and परम् wherein they have the senses of subject and object in the action बोधयन्तः.
The word कथयन्तः in 1h has its own object word माम् and adverbial नित्यम्.
All the words भावसमन्विताः बुधाः मच्चित्ताः मद्गतप्राणाः बोधयन्तः कथयन्तः are 1'3 and are कर्तृपदीयाः of both तुष्यन्ति रमन्ति.

अन्वयशः शब्दाभ्यासाः

अहम् सर्वस्य प्रभव: (अस्मि)

01. अहम् - अस्मद् सर्व. **1’1**

02. सर्वस्य - सर्व **all** सर्व. अत्र पुं./नपुं. **6’1**

03. प्रभव: - प्रभव पुं. **1’1** / प्रभव: **Source, origin;** अनन्तरत्नप्रभवस्य यस्य **Ku.1.3;** अकिंचनः सन् प्रभवः स संपदाम् **5.77; R.9.75**

04. (अस्मि) - अस्-धातोः लटि उ.पु. एक. / **to be**

मत्तः सर्वम् प्रवर्तते

05. मत्तः - अस्मद् सर्व. तसिल्-प्रत्ययान्वितं **5’1 / from Me, of Me**

06. सर्वम् - सर्व सर्व. अत्र नपुं. **1’1**

07. प्रवर्तते - प्रवृत्-धातोः लटि प्र.पु. एक. / प्रवृत् **1 Ā. 1 To go forward, move on, proceed;** स्वामिसेवकयोरेवं वृत्तिचक्रं प्रवर्तते **Pt.1.81. -2 To arise, be produced, spring;** प्रवर्तन्ते क्रियाः सर्वाः पर्वतेभ्य इवापगाः **Pt.1.6. -3 To happen, come to pass, take place. -4 To begin, commence (usually with inf.);** हन्त प्रवृत्तं संगीतकम् **M.1; Ś.7.34; Ku.3.25. -5 To strive, exert oneself;** प्रवर्ततां प्रकृतिहिताय पार्थिवः **Ś7.35. -6 To act up to, follow;** न कौलीन्यान्न सौहार्दान्नृपो वाक्ये प्रवर्तते **Pt.1.116. -7 To engage in, be occupied with;** अपि स्वशक्त्या तपसि प्रवर्तसे **Ku.5.33. -8 To act, do;** न पुनरेवं प्रवर्तितव्यम् **Ś.6. -9 To act or behave towards. -10 To prevail, exist;** राजन् प्रजासु ते कश्चिदपचारः प्रवर्तते **R.15.47. -11 To hold good. -12 To proceed uninterruptedly, thrive;** तस्मादोमित्युदाहृत्य यज्ञदानतपःक्रियाः । प्रवर्तन्ते **...... Bg.17.24**

इति मत्वा

08. इति - अव्ययम् / इति all this

09. मत्वा - मन्-धातोः क्त्वान्तम् / मन् मनँ ज्ञाने (to believe, to know, to understand, to consider, to think) दिवादिः, ०४.००७३ आत्मनेपदी, सकर्मकः, अनिट् / मन् मनुँ अवबोधने (to understand, to regard, to think, to believe, to assume) तनादिः, ०८.०००९ आत्मनेपदी, सकर्मकः, सेट्

बुधा: भावसमन्विताः माम् भजन्ते

10. बुधा: - बुध वि. अत्र पुं. 1’3 / बुध *a.* [बुध्-क] 1 Wise, clever, learned. -2 Intelligent. -3 Waking, awaking. -धः 1 A wise or learned man

11. भावसमन्विताः - भावसमन्वित वि. अत्र पुं. 1’3 / भावेन समन्वित: इति भावसमन्वित: (तृतीया-तत्पुरुषः)

   a. भावेन - भाव पुं. 3’1 / भाव: [भू-भावे घञ्] 1 Being, existing, existence; नासतो विद्यते भावः Bg.2.16. -2 Becoming, occurring, taking place. -3 State, condition, state of being; लताभावेन परिणतमस्या रूपम् V.4; U.6.23; so कातरभावः, विवर्णभावः &c. -4 Manner, mode. -6 Rank, station, position, capacity; देवीभावं गमिता K. P.10; so प्रेष्यभावम्, किंकरभावम् &c. -6 (*a*) True condition or state, truth, reality; परं भावमजानन्तः Bg.7.24; इति मत्वा भजन्ते मां बुधा भावसमन्विताः 10.8. (*b*) Sincerity, devotion; त्वयि मे भावनिबन्धना रतिः R.8.52;2.26. -7 Innate property, disposition, nature, temperament; स तस्य स्वो भावः प्रकृतिनियतत्वादकृतकः U.6.14. -8 Inclination or disposition of mind, idea, thought, opinion, supposition; हृदयनिहितभावा गूढमन्त्रप्रचाराः किमपि

विगणयन्तो बुद्धिमन्तः सहन्ते **Pt.3.43; Ms.8.25;4.65;** निकृष्टोत्कृष्टयोर्भावं यास्तु गृह्णन्ति ताः स्त्रियः **Bu. Ch.4.23. -9 Feeling, emotion, sentiment;** एको भावः **Pt.3.66; Ku.6.95;** निर्विकारात्मके चित्ते भावः प्रथमविक्रिया **S. D. (In the dramatic science or in poetic compositions generally, *Bhāvas* are either** स्थायिन् **primary, or** व्यभिचारिन् **subordinate. The former are eight or nine, according as the *Rasas* are taken to be 8 or 9, each *rasa* having its own** स्थायिभाव**. The latter are thirty-three of thirty four in number, and serve to develop and strengthen the prevailing sentiment; for definition and enumeration of the several kinds, see R. G. first *ānana*, or K. P.4)**

b. समन्वितः - समन्वि (सम्+अनु+इ)-धातोः क्त-वि. समन्वित / समन्वि **2 P. 1 To follow, accompany. -2 To follow or infer as a consequence. /** समन्वित ***p. p.*** **1 Connected with, connected in natural order. -2 Followed. -3 Endowed with, possessing, full of. -4 Affected by.**

12. माम् - अस्मद् सर्व. **2'1**

13. भजन्ते - भज्-धातोः आत्मने लटि प्र. पु. बहु. / भज् भजँ सेवायाम् **(to worship, to honour, to pray, to serve)** भ्वादिः, ०१.११५३ उभयपदी, सकर्मकः, अनिट्

मच्चित्ताः मद्गतप्राणाः

14. मच्चित्ताः - मच्चित्त वि. अत्र पुं. **1'3** / मयि चित्तं येषां ते **or** अहं चित्तेषु येषां ते मच्चित्ताः (बहुव्रीहिः)

15. मद्गतप्राणाः - मद्गतप्राण वि. अत्र पुं. 1’3 / मां गताः प्राणाः येषां ते मद्गतप्राणाः (बहुव्रीहिः) /

a. गताः - गम्-धातोः क्त-वि. गत अत्र पुं. 1’3 /

b. प्राणाः - प्राण पुं. 1’3 /

परस्परम् बोधयन्तः

16. परस्परम् - अव्ययम् / परः परम् इति परस्परम् / शब्दकल्पद्रुमे परस्परं, त्रि, (“सर्व्वनाम्ने द्बे वाच्ये समासवच्च बहुलम् ।” वार्त्तिं असमासवद्भावे पूर्ब्बपदस्य सुपः सुर्व्वक्तव्यः । कस्कादित्वात् विसर्जनीयस्य सः ।) अन्योन्यम् । इतरेतरम् । यथा, – “वनानि तोयानि च नेत्रकल्पैः पुष्पैः सरोजैश्च निलीनभृङ्गैः । परस्परां विस्मयवन्ति लक्ष्मीमालोकयाञ्चक्रुरिवादरेण ॥” इति भट्टिः । २ । ५ ॥ / आपटेवर्याणां शब्दकोशे परस्पर ***a.*** **1 Mutual;** परस्परस्य मर्माणि ये न रक्षन्ति जन्तवः । त एव निधनं यान्ति वल्मीकोदरसर्पवत् ॥ **Pt.3.186;** परस्परां विस्मय- वन्ति लक्ष्मीमालोकयांचक्रुरिवादरेण **Bk.2.5. -2 (pl.) Like one another; Mb.12. *-pron., a.* Each other, one another (used in the sing. only; often in comp.);** परस्परस्योपरि पर्यचीयत **R.3.24;7.38;** अविज्ञातपरस्परैः अपसर्पैः **17.51;** परस्पराक्षिसादृक्ष्यम् **1.40;3.24. *Note*:-- The acc. and abl. singulars are often used adverbially in the sense of 'mutually', reciprocally', 'one another', 'by, from' or 'to one another'. 'against one another' &c.; see** परस्परं भावयन्तः श्रेयः परमवाप्स्यथ **Bg.3.11;10.9**

17. बोधयन्तः - बुध्-धातोः णिचः शतृ-वि. बोधयत् अत्र पुं. 1’3 / बुध् बुधँ अवगमने **(to know, to understand, to be awakened with knowledge, to be restored to senses, to**

think, to learn) भ्वादिः, ०१.०९९४ परस्मैपदी, सकर्मकः, सेट् (जानना, समझना) / तथा बुध् बुधिँर् बोधने (to know, to understand, to be awakened with knowledge, to be restored to senses, to think, to learn) भ्वादिः, ०१.१०१६ उभयपदी, सकर्मकः, सेट् / तथैव बुध् बुधँ अवगमने (to know, to understand) दिवादिः, ०४.००६८ आत्मनेपदी, सकर्मकः, अनिट् / आपटेवर्याणां शब्दकोशे बुध् -*Caus.* (बोधयति-ते) 1 To cause to know, make known, inform, acquaint with. -2 To teach, communicate, impart. -3 To advice, admonish; बोधयन्तं हिताहितम् Bk.8.82; मच्चिता मद्गतप्राणा बोधयन्तः परस्परम् Bg.10.9

नित्यम् च माम् कथयन्तः

18. नित्यम् - वि. अत्र नपुं. 1'1 / नित्य *a.* [नियमेन नियतं वा भवं नि-त्य-प्; cf. P.IV.2.104. Vārt.] 1 (*a.*) Continual, perpetual, constant, everlasting, eternal, uninterrupted नित्यम् *ind.* Daily, constantly, always, ever, perpetually, eternally
19. च - अव्ययम् also
20. माम् - अस्मद् सर्व. 2'1
21. कथयन्तः - कथ्-धातोः शतृ-वि. कथयत् अत्र पुं. 1'3 / कथ् 10 U. (कथयति-ते, कथित) 1 To tell, relate, narrate, communicate (usually with dat. of person); राममिष्वसनदर्शनोत्सुकं मैथिलाय कथयांबभूव सः R.11.37. -2 To declare, state, mention; अकीर्तिं चापि भूतानि कथयिष्यन्ति तेऽव्ययाम् Bg.2.34; R.11.15. -3 To converse, talk with, hold conversation with; कथयित्वा सुमन्त्रेण सह Rām. -4 To indicate, betray, bespeak, show; V.1.6;

Māl.8.10; आकारसदृशं चेष्टितमेवास्य कथयति Ś.7. -5 To describe, relate; किं कथ्यते श्रीरुभयस्य तस्य Ku.7.78; कथाच्छलेन बालानां नीतिस्तदिह कथ्यते H. Pr.8; Pt.4.37. -6 To inform, give information about, complain against; Mk.3. -7 to denounce. -8 To suppose. -9 To praise, narrate devotedly

तुष्यन्ति च रमन्ति च

22. तुष्यन्ति - तुष्-धातोः लटि प्र. पु. बहु. / ०१.०७६८ तूष् तूषँ तुष्टौ भ्वादिः, परस्मैपदी, अकर्मकः, सेट् (to be satisfied, to be happy)
23. रमन्ति - रम्-धातोः परस्मै (आर्षप्रयोगः !) लटि प्र. पु. बहु. / ०१.०९५३ रम् रमँ क्रीडायाम् भ्वादिः, आत्मनेपदी, अकर्मकः, अनिट् (to enjoy, to rejoice, to play)

अन्वयार्थाः Overall Meaning

अहम् सर्वस्य प्रभवः (अस्मि) - I am the progenitor of everything.

मत्तः सर्वम् प्रवर्तते - All acceleration is due to me.

इति मत्वा - so regarding

बुधाः भावसमन्विताः माम् भजन्ते - the magie render devotion unto Me.

मच्चित्ताः - those who have only Me in their minds OR those whose minds are focused on Me

मद्गतप्राणाः - those, whose life-energies are in Me

परस्परम् बोधयन्तः - narrating devotedly to each other

नित्यम् च माम् कथयन्तः - always engaged in conversing about Me

तुष्यन्ति च रमन्ति च - they are happy and they rejoice

छन्दोविश्लेषणम्

अहं सर्वस्य प्रभवो (८ अक्षराणि) "स्य प्रभ" एतेषां मात्राः २-१-२
मत्तः सर्वं प्रवर्तते (८ अक्षराणि) "प्रवर्त" एतेषां मात्राः १-२-१
इति मत्वा भजन्ते मां (८ अक्षराणि) "भजन्ते" एतेषां मात्राः १-२-२
बुधा भावसमन्विताः (८ अक्षराणि) "समन्वि" एतेषां मात्राः १-२-१
प्रथमे पादे अपवादः अन्यथा अस्मिन् (१०-८) श्लोके अनुष्टुभ्-छन्दः
मच्चित्ता मद्गतप्राणा (८ अक्षराणि) "द्गतप्रा" एतेषां मात्राः १-२-२
बोधयन्तः परस्परम् (८ अक्षराणि) "परस्प" एतेषां मात्राः १-२-१
कथयन्तः च मां नित्यम् (८ अक्षराणि) "च मां नि(त्य)" एतेषां मात्राः १-२-२
तुष्यन्ति च रमन्ति च (८ अक्षराणि) "रमन्ति" एतेषां मात्राः १-२-१
अस्मिन् (१०-९) श्लोके अनुष्टुभ्-छन्दः

स्वाध्यायाः Notes of self-study

(१) श्रीकृष्णभगवान् **has already declared** अहं सर्वस्य प्रभवः, मत्तः सर्वं प्रवर्तते. **See** मां सर्वलोकमहेश्वरम् ज्ञात्वा शान्तिमृच्छति (५-२९) यः सर्वभूतस्थितं मां भजति (६-३१) अहं कृत्स्नस्य जगतः प्रभवः प्रलयस्तथा (७-६) अधियज्ञोऽहमेव (८-४) मया ततमिदं सर्वं जगदव्यक्तमूर्तिना (९-४) मयाध्यक्षेण प्रकृतिः सूयते सचराचरम् (९-१०) (अहं) प्रभवः प्रलयः स्थानं निधानं बीजमव्ययम् (९-१८)

(२) **The point is about having this in mind** इति मत्वा **and being His devotee** भावसमन्विताः बुधाः मां भजन्ते. **Here the word** भावसमन्विताः **is better understood as** भक्तिभावसमन्विताः.

(३) परस्परम् बोधयन्तः **is like 'birds of the same feather flock together.'**

(४) **Actually all subject words and phrases** बुधाः, भावसमन्विताः, मच्चित्ताः, मद्गतप्राणाः, परस्परम् बोधयन्तः,

नित्यम् मां कथयन्त: are adjectival. There is no noun. One may take that the implicit noun is those जना: who merit these adjectives. Obviously, everyone of the flock merits all the adjectives. The adjectives are not to be taken as being applicable variously.

(५) The idea of mentioning all this seems to be, rather, needs to be taken to be inviting us to join the flock.

(६) Comes to mind a beautiful prayer by संत तुकाराम ⇒

हेंचि दान देगा देवा तुझा विसर न व्हावा
गुण गाईन आवडी हेंचि माझी सर्व दुडी
न लगे मुक्ति धनसंपदा संतसंग देई सदा
तुका म्हणे गर्भवासी सुखे घालावें आम्हांसी

Oh God, grant me just this much boon that I shall never ever forget you. May I be singing your praise, is all what I strive for. I do not desire either wealth or emancipation. Just give me company of your devotees, the gentlemen If so, you may give any number of births, as you please.

शुभमस्तु

=========

गीताभ्यासे १०-१० तेषां सततयुक्तानाम् + १०-११ तेषामेवानुकम्पार्थम्

==================

तेषां सततयुक्तानां भजतां प्रीतिपूर्वकम् ।
पदच्छेदैः - तेषाम् सततयुक्तानाम् भजताम् प्रीतिपूर्वकम् ।
ददामि बुद्धियोगं तं येन मामुपयान्ति ते ॥ १०-१०॥
पदच्छेदैः - ददामि बुद्धियोगम् तम् येन माम् उपयान्ति ते ॥ १०-॥
तेषामेवानुकम्पार्थमहमज्ञानजं तमः ।
पदच्छेदैः - तेषाम् एव अनुकम्पार्थम् अहम् अज्ञानजम् तमः ।
नाशयाम्यात्मभावस्थो ज्ञानदीपेन भास्वता ॥ १०-११॥
पदच्छेदैः - नाशयामि आत्मभावस्थः ज्ञानदीपेन भास्वता ॥ १०-११॥

वाक्यांशशः विश्लेषणम्

अनुक्र.	उद्देश्यविभागः	विधेयविभागः					
	कर्तृपदीयाः	कर्मपदीयाः	अन्ये सुबन्ताः	विधेयाः	अव्ययानि	कृदन्ताः	तिङन्ताः
1a			तेषाम्			सततयुक्तानाम्	
1b			(तेषाम्)	प्रीतिपूर्वकम्		भजताम्	
1c	ते	माम्	येन				उपयान्ति

तेषाम् सततयुक्तानाम् make a सच्छष्ठी construct and hence वाक्यांशः 1a.
Likewise (तेषाम्) भजताम् with विधेयः प्रीतिपूर्वकम् वाक्यांशः 1b.
The conjunction येन in (1c) corresponds with तम् बुद्धियोगम् in (1d).

<table>
<tr><td>1d</td><td></td><td>(तेभ्यः) तम् बुद्धियोगम्</td><td></td><td></td><td></td><td></td><td>ददामि</td></tr>
<tr><td colspan="8">ददामि is द्विकर्मक with (तेभ्यः) the व्यक्तिवाचकं कर्म and तम् बुद्धियोगम् the पदार्थवाचकं कर्म.</td></tr>
<tr><td>2</td><td>आत्मभावस्थः अहम्</td><td>(तेषाम्) अज्ञानजम् तमः</td><td>भास्वता ज्ञानदीपेन</td><td>तेषाम् अनुकम्पार्थम्</td><td>एव</td><td></td><td>नाशयामि</td></tr>
<tr><td colspan="8">तेषाम् अनुकम्पार्थम् एव is adverbial phrase of purpose by virtue of अर्थम् in अनुकम्पार्थम्.
Also भास्वता ज्ञानदीपेन in तृतीया instrumental case is adverbial phrase of manner.</td></tr>
</table>

अन्वयशः शब्दाभ्यासाः

तेषाम् सततयुक्तानाम्

01. तेषाम् - तत् सर्व. अत्र पुं. **6'3**

02. सततयुक्तानाम् - सततयुक्त वि. अत्र पुं. **6'3** / सततं युक्तः इति सततयुक्तः (अव्ययीभावः)

- **a.** सततम् - अव्ययम् **always**
- **b.** युक्तः - युक्त वि. अत्र पुं. **1'1** / युज्-धातोः क्त-वि. युक्त / ०७.०००७ युज् युजिँर् योगे रुधादिः, उभयपदी, सकर्मकः, अनिट् **(to bind, to restrain, to join, to unite, to apply, to combine)**

(तेषाम्) प्रीतिपूर्वकम् भजताम्

03. प्रीतिपूर्वकम् - प्रीतिपूर्वक वि. अत्र नपुं. **1'1** / प्रीतिम् पूर्वकाम् कृत्वा

04. भजताम् - भजत् वि. अत्र पुं. **6’3** / भज्-धातोः शतृ-वि. भजत् / ०१.११५३ भज् भजँ सेवायाम् भ्वादिः, उभयपदी, सकर्मकः, अनिट् **(to worship, to honour, to pray, to serve)**

(तेभ्यः) तम् बुद्धियोगम् ददामि

05. (तेभ्यः) - तत् सर्व. अत्र पुं. **4’3**

06. तम् - तत् सर्व. अत्र पुं. **2’1**

07. बुद्धियोगम् - बुद्धियोग पुं. **2’1** / बुद्धेः योगः इति बुद्धियोग**:** (षष्ठी-तत्पुरुषः)

  a. बुद्धेः **-** बुद्धि स्त्री. **6’1 / intelligence**

  b. योगः **-** योग पुं. **1’1 / union**

08. ददामि - दा-धातोः लटि उ.पु. एक. / ०३.००१० दा डुदाञ् दाने जुहोत्यादिः, उभयपदी, सकर्मकः, अनिट् **(to give, to provide, to donate, to handover)**

येन ते माम् उपयान्ति ।

09. येन - यत् सर्व. अत्र पुं. **3’1**

10. ते - तत् सर्व. अत्र पुं **1’3**

11. माम् - अस्मद् सर्व. **2’1**

12. उपयान्ति - उपया-धातोः लटि प्र.पु. बहु. / उपया **2 P. 1 To approach, go towards, reach;** उपयामगृहीतोऽसि **Ts.1.4.15.** येन मामुपयान्तिते **Bg.10.10. so** पुरम्, गतिम्, नयनम्, पदवीम्; दुर्मन्त्रिणं कमुपयान्ति न नीतिदोषाः **H.3.110. -2 To attain to a particular state, meet with &c**

तेषाम् एव अनुकम्पार्थम्

13. एव - अव्ययम् **only**

14. अनुकम्पार्थम् - अनुकम्पार्थ नपुं. **1’1** / अनुकम्पा इति अर्थः यस्मिन् तत् अनुकम्पार्थम् / अथवा अर्थम् शब्दः चतुर्थ्यर्थः / तेन अनुकम्पार्थम् इति अनुकम्पायै

a. अनुकम्पायै - अनुकम्पा स्त्री. 4’1 / अनुकम्पा [कम्प्-अङ्]
Compassion, commiseration, pity; with gen.;
तेषामेवानुकम्पार्थम् **Bg.10.11**

आत्मभावस्थः अहम्

15. आत्मभावस्थः - आत्मभावस्थ वि. अत्र पुं. **1’1** / आत्मा एव इति भावः आत्मभावः (कर्मधारयः) / आत्मभावे स्थितः आत्मभावस्थः (सप्तमी-तत्पुरुषः)

a. आत्मा - आत्मन् पुं. **1’1** / आत्मन् **ātman *m.*** [अत्-मनिण् **Uṇ 4.152 said to be from** अन् **to breathe also]** 'आत्मा यत्नो धृतिर्बुद्धिः स्वभावो ब्रह्मवर्ष्म च' इत्यमरः **1 The soul, the individual soul, the breath, the principle of life and sensation;** किमात्मना यो न जितेन्द्रियो भवेत् **H.1;** आत्मानं रथिनं विद्धि शरीरं रथमेव तु **Kaṭh.3.3. (In** आत्मा नदी संयमपुण्यतीर्था **H.4.87** आत्मन् **is compared to a river). -2 Self, oneself; in this sense mostly used reflexively for all three persons and in the singular number, masculine gender, whatever be the gender or number of the noun to which it refers;**

b. भावः - भाव पुं. **1’1 / disposition**

c. आत्मभावे - आत्मभावः **1 existence of the soul;** संयोग एषां न तु आत्मभावात् **Śvet.1.2. -2 the self proper, peculiar nature. -3 the body**

16. अहम् - अस्मद् सर्व. **1’1**

भास्वता ज्ञानदीपेन

17. भास्वता - भास्वत् वि. अत्र पुं. **3’1** / भास्+वत् / भास् ***f.*** [भास्-भावे-क्विप्] **1 Light, lustre, brightness** / भास्वत् ***a.*** **Bright, shining, luminous, resplendent**

18. ज्ञानदीपेन - ज्ञानदीप पुं. 3'1 / ज्ञानम् एव दीपः ज्ञानदीपः /

a. ज्ञानम् [ज्ञा-भावे ल्युट्] 1 **Knowing, understanding, becoming acquainted with, proficiency;** सांख्यस्य योगस्य च ज्ञानम् **Māl.1.7. -2 Knowledge, learning;** तथेन्द्रियाकुलीभावे ज्ञेयं ज्ञानेन शुध्यति **Mb.12.204.2;** बुद्धिर्ज्ञानेन शुध्यति **Ms.5.109;** ज्ञाने मौनं क्षमा शत्रौ **R.1.22. -3 Consciousness, cognizance, knowledge;** ज्ञानतोऽज्ञानतो वापि **Ms.8.288 knowingly or unknowingly, consciously or unconsciously. -4 Sacred knowledge; especially, knowledge derived from meditation on the higher truths of religion and philosophy which teaches man how to understand his own nature and how he may be reunited to the Supreme Spirit**

b. दीपः [दीप्-णिच् अच्] 1 **A lamp, light;** नृपदीपो धनस्नेहं प्रजाभ्यः संहरन्नपि । अन्तरस्थैर्गुणैः शुभ्रैर्लक्ष्यते नैव केनचित् ॥ **Pt.1.221.** न हि दीपौ परस्परस्योपकुरुतः **Ś. B.; so** ज्ञानदीपः **&c**

(तेषाम्) अज्ञानजम् तमः नाशयामि

19. अज्ञानजम् - अज्ञानज वि. अत्र नपुं. 2'1 / न ज्ञानमिति अज्ञानम् (नञ्-तत्पुरुषः) / अज्ञानात् अज्ञाने वा जायते इति अज्ञानजम् (उपपद-तत्पुरुषः)

20. तमः - तमस् नपुं. 2'1

21. नाशयामि - नश्-धातोः णिचः लटि उ.पु. एक. / नश् **I. 4. P.** (नश्यति, ननाश, अनशत्, नङ्क्ष्यति, नशिष्यति नष्ट; ***caus.*** नाशयति; ***desid.*** निनङ्क्षति, निनशिषति) **1 To be lost, to disappear, vanish, become invisible;** ध्रुवाणि तस्य नश्यन्ति

H.1; तथा सामा न नश्यति Ms.8.247; Y.2.58; क्षणनष्टदृष्टतिमिरम् Mk.5.24. -2 To be destroyed, to perish, die, be ruined; जीवनाशं ननाश च Bk.14.31; Ms.8.166;7.40; Mu.6.8. -3 To run away, fly away, escape; नश्यन्ति वृन्दानि ददर्श कपीन्द्रः Bk.10.12; नेशुश्चित्रा निशाचराः 14.112; Ratn.2.3. -4 To be frustrated, become unsuccessful. -*Caus.* 1 To cause to disappear. -2 To destroy, remove, efface, drive away, cause to fly away.

अन्वयार्थः Overall Meaning

तेषाम् सततयुक्तानाम् - **for those, who are ever entwined (with Me)**

(तेषाम्) प्रीतिपूर्वकम् भजताम् - **for those, who lovingly, devotedly sing my prayers**

(तेभ्यः) तम् बुद्धियोगम् ददामि - **I bestow such intelligence**

येन ते माम् उपयान्ति - **by virtue of which they get to be in my company.**

तेषाम् एव अनुकम्पार्थम् - **Out of compassion for them**

आत्मभावस्थ: अहम् - **I get to be self-same and**

भास्वता ज्ञानदीपेन - **with shining light of knowledge**

(तेषाम्) अज्ञानजम् तमः नाशयामि - **destroy the darkness of unintelligence**

छन्दोविश्लेषणम्

तेषां सततयुक्तानां (८ अक्षराणि) "तयुक्ता" एतेषां मात्राः १-२-२
भजतां प्रीतिपूर्वकम् (८ अक्षराणि) "तिपूर्व" एतेषां मात्राः १-२-१
ददामि बुद्धियोगं तं (८ अक्षराणि) "द्धियोगं" एतेषां मात्राः १-२-२
येन मामुपयान्ति ते (८ अक्षराणि) "पयान्ति" एतेषां मात्राः १-२-१
अस्मिन् (१०-१०) श्लोके अनुष्टुभ्-छन्दः

तेषामेवानुकम्पार्थम् (८ अक्षराणि) “नुकम्पा” एतेषां मात्राः १-२-२
अहमज्ञानजं तमः (८ अक्षराणि) “नजं त” एतेषां मात्राः १-२-१
नाशयाम्यात्मभावस्थो (८ अक्षराणि) “त्मभाव(स्थो)” एतेषां मात्राः १-२-२
ज्ञानदीपेन भास्वता (८ अक्षराणि) “न भास्व” एतेषां मात्राः १-२-१
अस्मिन् (१०-११) श्लोके अनुष्टुभ्-छन्दः

स्वाध्यायाः Notes of self-study

(१) There is a linkage between the previous श्लोकद्वयम् and this श्लोकद्वयम्.
In the previous श्लोकद्वयम् the ensemble of adjectives बुधाः, भावसमन्विताः, मच्चित्ताः, मद्गतप्राणाः, परस्परम् बोधयन्तः, नित्यम् मां कथयन्तः describe the exalted souls.
In this श्लोकद्वयम् whereas they are further described as सततयुक्ताः प्रीतिपूर्वकम् भजन्तः, more importantly श्रीकृष्णभगवान् is adding what He does for them ⇒ (तेभ्यः) तम् बुद्धियोगम् ददामि I bestow such intelligence येन ते माम् उपयान्ति by virtue of which they get to be in my company.
तेषाम् एव अनुकम्पार्थम् Out of compassion for them आत्मभावस्थः अहम् I get to be self-same (with them) and भास्वता ज्ञानदीपेन with shining light of knowledge (तेषाम्) अज्ञानजम् तमः नाशयामि destroy the darkness of unintelligence.
(२) So, let us imbibe all those faculties, which make us eligible to join that flock !

शुभमस्तु

==========

गीताभ्यासे १०-१२ परं ब्रह्म परं धाम + १०-१३ आहुस्त्वामृषयः सर्वे
==================

अर्जुन उवाच ।
परं ब्रह्म परं धाम पवित्रं परमं भवान् ।
पदच्छेदैः - परम् ब्रह्म परम् धाम पवित्रम् परमम् भवान् ।
पुरुषं शाश्वतं दिव्यमादिदेवमजं विभुम् ॥ १०-१२॥
पदच्छेदैः - पुरुषम् शाश्वतम् दिव्यम् आदिदेवम् अजम् विभुम् ॥
आहुस्त्वामृषयः सर्वे देवर्षिर्नारदस्तथा ।
पदच्छेदैः - आहुः त्वाम् ऋषयः सर्वे देवर्षिः नारदः तथा ।
असितो देवलो व्यासः स्वयं चैव ब्रवीषि मे ॥ १०-१३॥
पदच्छेदैः - असितः देवलः व्यासः स्वयम् च एव ब्रवीषि मे ॥

वाक्यांशशः विश्लेषणम्

अनु क्र.	उद्देश्यविभागः	विधेयविभागः					
	कर्तृपदीयाः	कर्मपदीयाः	अन्ये सुबन्ताः	विधेयाः	अव्ययानि	कृदन्ताः	तिङन्ताः
1	भवान्			परम् ब्रह्म परम् धाम			(अस्ति)
2	सर्वे ऋषयः देवर्षिः नारदः *तथा असितः देवलः व्यासः	त्वाम्		परमम् पवित्रम् शाश्वतम् दिव्यम् पुरुषम् आदिदेवम् अजम् विभुम्			आहुः

3	(त्वम्) *स्वयम्		मे		च एव		ब्रवीषि

The words परमम् पवित्रम् शाश्वतम् दिव्यम् पुरुषम् आदिदेवम् अजम् विभुम् are adjectival of त्वाम्. But they fit well to be विधेयाः.

अन्वयशः शब्दाभ्यासाः

भवान् परम् ब्रह्म परम् धाम

01. भवान् - भवत् सर्व. अत्र पुं. 1’1
02. परम् - पर वि. अत्र नपुं. 1’1
03. ब्रह्म - ब्रह्मन् नपुं. 1’1
04. धाम - धामन् नपुं. 1’1

सर्वे ऋषयः देवर्षिः नारदः तथा असितः देवलः व्यासः त्वाम् परमम् पवित्रम् शाश्वतम् दिव्यम् पुरुषम् आदिदेवम् अजम् विभुम् आहुः

05. सर्वे - सर्व सर्व. अत्र पुं. 1’3
06. ऋषयः - ऋषि वि. पुं. 1’3
07. देवर्षिः - देवर्षि वि. पुं. 1’1
08. नारदः - नारद वि. प्रायः पुं. 1’1 / नारदः [नरस्य धर्मो नारं, तत् ददाति दा-क] N. of a celebrated *Devarṣi* (deified saint or divine sage). [He is one of the ten mind-born sons of Brahmā, being supposed to have sprung from his thigh (Ms.1. 35). He is represented as a messenger from the gods to men and *vice versa* and as being very fond of promoting discords among gods and men; hence his epithet of कलिप्रियः. He is said to have been the inventor of the lute or Vīṇā. He is also the author of a code of laws which goes by his name.]
09. तथा - अव्ययम् also

10. असितः - असित वि. अत्र पुं. 1'1 / असित *a.* 1 Unbound (Ved). -2 [न सितः शुभ्रः] Not white, black, dark-blue, dark-coloured;

11. देवलः - देवल वि. अत्र पुं. 1'1 / देवलः 1 An attendant upon an idol, a low Brāhmaṇa who subsists upon the offerings made to an idol; -2 A virtuous man

12. व्यासः - व्यास वि. अत्र पुं. 1'1 / व्यासः 1 Distribution, separation into parts. -2 Dissolution or analysis of a compound. -3 Severalty, distinction. -4 Diffusion, extension; तस्यैव व्यासमिच्छामि ज्ञातुं ते भगवन् यथा Bhāg.6.4.2. -5 Width, breadth. -6 The diameter of a circle. -7 A fault in pronunciation. -8 Arrangement, compilation. -9 An arranger, a compiler; द्वैपायनोऽस्मि व्यासानां कवीनां काव्य आत्मवान् Bhāg.11.16.28. -10 N. of a celebrated sage. [He was the son of the sage Parāśara by Satyavatī (born before her marriage with Śantanu q. v.); but he retired to the wilderness as soon as he was born, and there led the life of a hermit, practising the most rigid austerities until he was called by his mother Satyavatī to beget sons on the widows of her son Vichitravīrya. He was thus the father of Pāṇḍu and Dhṛitarāṣṭra and also of Vidura; q. q. v. v. He was at first called 'Kṛiṣṇadvaipāyana' from his dark complexion and from his having been brought forth by Satyavatī on a Dvīpa or island; but he afterwards came to be called Vyāsa or 'the *arranger,*' as he was supposed to have arranged the Vedas in their present form;

विव्यास वेदान् यस्मात् स तस्माद् व्यास इति स्मृतः **cf. also** जातः स यमुनद्वीपे द्वैपायन इति स्मृतः । व्यस्य वेदान् समस्ताश्च व्यासतामगमद्विभुः ॥ **Bm.1.214. He is believed to be the author of the great epic, the Mahābhārata, which he is said to have composed with Gaṇapati for his scribe. The eighteen Purāṇas, as also the Brahma-sūtras and several other works are also ascribed to him. He is one of the seven** चिरजीविनः **or deathless persons**

13. त्वाम् - युष्मद् सर्व. **2'1**
14. परमम् - परम वि. अत्र पुं. **2'1**
15. पवित्रम् - पवित्र वि. अत्र पुं. **2'1** / पवित्र ***a.*** [पू-करणे इत्र] **1 Sacred, holy, sinless, sanctified (persons or things);** त्रीणि श्राद्धे पवित्राणि दौहित्रः कुतपस्तिलाः **Ms.3.235;** पवित्रो नरः, पवित्रं स्थानम् **&c. -2 Purified by the performance of ceremonial acts (such as sacrifices &c.). -4 Purifying, removing sin**
16. शाश्वतम् - शाश्वत वि. अत्र पुं. **2'1** / शाश्वत ***a.*** **(**-ती ***f.*****)** [शश्वद् भवः अण्] **1 Eternal, perpetual, everlasting**
17. दिव्यम् - दिव्य वि. अत्र पुं. **2'1** / दिव्य ***a.*** [दिवि भवः यत्] **1 Divine, heavenly, celestial; -2 Supernatural, wonderful; -3 Brilliant, splendid. -4 Charming, beautiful**
18. पुरुषम् - पुरुष पुं. **2'1**
19. आदिदेवम् - आदिदेव पुं. **2'1** / आदौ च असौ देवः च इति आदिदेवः / अथवा देवानामादिः इति आदिदेवः / **the first or Supreme God**
20. अजम् - अज वि. अत्र पुं. **2'1** / अज ***a.*** [न जायते; जन्-ड. न. त.] **Unborn, existing from all eternity;** -अजः **1 The**

'unborn', epithet of the Almighty Being; न हि जातो न जायेऽहं न जनिष्ये कदाचन । क्षेत्रज्ञः सर्वभूतानां तस्मादहमजः स्मृतः ॥

21. विभुम् - विभु वि. अत्र पुं. **2'1** / विभु ***a.*** **(-**भू**, -**भ्वी ***f.*****) Mighty, powerful. -2 Eminent, supreme.**
22. आहुः - ब्रू-धातोः लटि प्र.पु. बहु. / ब्रू ब्रूञ् व्यक्तायां वाचि **(to speak, to tell, to explain)** अदादिः, ०२.००३९ उभयपदी, द्विकर्मकः, सेट्

स्वयम् च एव मे ब्रवीषि

23. स्वयम् - अव्ययम् ***ind.*** **1 Oneself, in one's own person**
24. च - अव्ययम्
25. एव - अव्ययम्
26. मे - अस्मद् सर्व. अत्र **4'1**
27. ब्रवीषि - ब्रू-धातोः परस्मै लटि म.पु. एक. / ब्रू ब्रूञ् व्यक्तायां वाचि **(to speak, to tell, to explain)** अदादिः, ०२.००३९ उभयपदी, द्विकर्मकः, सेट्

अन्वयार्थः Overall Meaning

अर्जुन उवाच - अर्जुन **said**

- भवान् परम् ब्रह्म परम् धाम (अस्ति) **- The Supreme** ब्रह्म **is you only; you are the ultimate abode**
- सर्वे ऋषयः देवर्षिः नारदः तथा असितः देवलः व्यासः त्वाम् परमम् पवित्रम् शाश्वतम् दिव्यम् पुरुषम् आदिदेवम् अजम् विभुम् आहुः **- all sages, the godly sage** नारदः**, also the blackish godly sage** व्यासः **call you, sing of you to be the most excellent, most sacred, celestial, the primary God, the birthless one, the Supreme**
- स्वयम् च एव मे ब्रवीषि **- You have yourself also told me so.**

छन्दोविश्लेषणम्

परं ब्रह्म परं धाम (८ अक्षराणि) “परं धा” एतेषां मात्राः १-२-२
पवित्रं परमं भवान् (८ अक्षराणि) “रमं भ” एतेषां मात्राः १-२-१
पुरुषं शाश्वतं दिव्यम् (८ अक्षराणि) “श्वतं दि(व्य)” एतेषां मात्राः १-२-२
आदिदेवमजं विभुम् (८ अक्षराणि) “मजं वि” एतेषां मात्राः १-२-१
अस्मिन् (१०-१२) श्लोके अनुष्टुभ्-छन्दः
आहुस्त्वामृषयः सर्वे (८ अक्षराणि) “षयः स(र्वे)” एतेषां मात्राः १-२-२
देवर्षिर्नारदस्तथा (८ अक्षराणि) “रदस्त” एतेषां मात्राः १-२-१
असितो देवलो व्यासः (८ अक्षराणि) “वलो व्या” एतेषां मात्राः १-२-२
स्वयं चैव ब्रवीषि मे (८ अक्षराणि) “ब्रवीषि” एतेषां मात्राः १-२-१
अस्मिन् (१०-१३) श्लोके अनुष्टुभ्-छन्दः

स्वाध्यायाः Notes of self-study

(१) This अर्जुन उवाच is after 73 श्लोकाः of श्रीभगवानुवाच. अर्जुनः has realized who or what श्रीकृष्णः is and has gone verbose. This श्लोकद्वयम् is like श्रीकृष्णस्तोत्रम् by अर्जुनः.

(२) Actually, when he says सर्वे ऋषयः, नारदः, व्यासः call you परमः पवित्रः शाश्वतः दिव्यः पुरुषः आदिदेवः अजः विभुः he has read the writings of सर्वे ऋषयः, नारदः, व्यासः. But he now relates all that writing is about श्रीकृष्णः.

(३) The message is that गीता be studied to realize what कृष्णतत्त्वम् is, not that श्रीकृष्णः is charioteer of अर्जुनः.

शुभमस्तु

=========

गीताभ्यासे १०-१४ सर्वमेतदृतं मन्ये + १०-१५ स्वयमेवात्मनात्मानम्
===================

सर्वमेतदृतं मन्ये यन्मां वदसि केशव ।
पदच्छेदैः - सर्वम् एतद् ऋतम् मन्ये यत् माम् वदसि केशव ।
न हि ते भगवन्व्यक्तिं विदुर्देवा न दानवाः ॥ १०-१४॥
पदच्छेदैः - न हि ते भगवन् व्यक्तिम् विदुः देवाः न दानवाः ॥
स्वयमेवात्मनात्मानं वेत्थ त्वं पुरुषोत्तम ।
पदच्छेदैः - स्वयम् एव आत्मना आत्मानम् वेत्थ त्वम् पुरुषोत्तम ।
भूतभावन भूतेश देवदेव जगत्पते ॥ १०-१५॥
पदच्छेदैः - भूतभावन भूतेश देवदेव जगत्पते ॥

वाक्यांशशः विश्लेषणम्

अनुक्र.	उद्देश्यविभागः	विधेयविभागः					
	कर्तृपदीयाः	कर्मपदीयाः	अन्ये सुबन्ताः	विधेयाः	अव्ययानि	कृदन्ताः	तिङन्ताः
			केशव				
1a	(त्वम्)	यत् माम्					वदसि
1b	एतद् सर्वम्			ऋतम्		(अस्ति)	
1c	(अहम्)						मन्ये
			भगवन्				
2	देवाः	व्यक्तिम्	ते		न हि		विदुः
3	दानवाः				न		(विदुः)

			पुरुषोत्तम भूतभावन भूतेश देवदेव जगत्पते				
4	त्वम्	आत्मानम्	आत्मना	स्वयम्	एव		वेत्थ

केशव, भगवन्, पुरुषोत्तम भूतभावन भूतेश देवदेव जगत्पते **are all** संबोधनानि. **Conjunction** यत् **in (1a) relates with** एतद् सर्वम् **in (1b).** वाक्यांशः **(1a) is adjectival hence** गौणः **to (1b). But (1a) and (1b) together are object-phrases of** मन्ये **in (1c).**

अन्वयशः शब्दाभ्यासाः

केशव पुं. सम्बोधनमेक. / केशव ***a.*** [केशाः प्रशस्ताः सन्त्यस्य; केश-व **P.V.2.109] Having much, fine or luxuriant hair.** -वः **An epithet of Viṣṇu;** केशव जय जगदीश हरे **Gīt.1;** केशवं पतितं दृष्ट्वा पाण्डवा हर्षनिर्भराः **Subhās. -2 The Supreme Being**

मन्ये मन्-धातोः लटि उ.पु. एक. / मन् मनँ ज्ञाने **(to believe, to know, to understand, to consider, to think)** दिवादिः, ०४.००७३ आत्मनेपदी, सकर्मकः, अनिट्

यत् माम् वदसि

01. यत् सर्व. अत्र नपुं. **2'1**

02. माम् अस्मद् सर्व. **2'1**

03. वदसि वद्-धातोः लटि म.पु. एक. / वद् वदँ व्यक्तायां वाचि **(to talk, to speak, to tell, to describe, to inform, to explain to utter, to communicate)** भ्वादिः, ०१.११६४ परस्मैपदी, सकर्मकः, सेट्

एतद् सर्वम् ऋतम्

04. एतद् सर्व. अत्र नपुं. **1'1**

05. सर्वम् सर्व. अत्र नपुं. **1'1**

06. ऋतम् वि. अत्र नपुं. **1’1 /** ऋत ***a.*** **[**ऋ-क्त**] 1 Proper, right. -2 Honest, true;** सर्वमेतदृतं मन्ये यन्मां वदसि केशव **Bg.10.14 /**

भगवन् भगवत् पुं. सम्बोधनमेक. / भगवत् ***a.*** **1 Glorious, illustrious. -2 Revered, venerable, divine, holy (an epithet applied to gods, demigods and other holy or respectable personages)**

ते व्यक्तिम् न हि देवाः विदुः

07. ते युष्मद् सर्व. अत्र पुं. **6’1**

08. व्यक्तिम् - व्यक्ति स्त्री. **2’1**

09. न अव्ययम्

10. हि अव्ययम्

11. देवाः देव वि. पुं. **1’3 /** देवः **A god, deity**

12. विदुः विद्-धातोः लटि प्र.पु. बहु. / विद् विदँ ज्ञाने **(to understand, to learn, to know, to realize, to experience, to be sad, to meditate, to think)** अदादिः, ०२.००५९ परस्मैपदी, सकर्मकः, सेट्

न दानवाः

13. दानवाः दानव पुं. **1’3 /** दानवः [दनोरपत्यं अण्] **A demon, Rākṣasa**

पुरुषोत्तम भूतभावन भूतेश देवदेव जगत्पते

14. पुरुषोत्तम पुं. सम्बोधनमेक. / पुरुषेषु उत्तमः इति पुरुषोत्तमः (सप्तमी-तत्पुरुषः)

a. पुरुषः **puruṣaḥ [**पुरि देहे शेते शी-ड पृषो° **Tv.;** पुर्-अग्रगमने कुषन् **Uṇ.4.74] 1 A male being, man;** अर्थतः पुरुषो नारी या नारी सार्थतः पुमान् **Mk.3.27;**

Ms.1.32;7.17;9.2; R.2.41. -2 Men, mankind. -3 A member or representative of a generation.

b. पुरुषोत्तमः **1 an excellent man. -2 the highest or Supreme Being, an epithet of Viṣṇu or Kṛiṣṇa**

15. भूतभावन पुं. सम्बोधनमेक. / भूतानां भावनं येन सः भूतभावनः (बहुव्रीहिः)
    a. भूतानाम् भूत वि. अत्र नपुं. 6’3 / भू-धातोः क्त-वि. भूत / भूतम् **Any being (human, divine or even inanimate)**
    b. भावनम् वि. अत्र नपुं. 1’1 / भावनम् **1 Creating, manifesting;** भावनं ब्रह्मणः स्थानम् **Bhāg.3.26.46. -2 Promoting any one's interests. -3 Conception, imagination, fancy, thought, idea**
16. भूतेश पुं. सम्बोधनमेक. / भूतानाम् ईशः इति भूतेशः (षष्ठी-तत्पुरुषः) / ईशः **commandant, supreme commandant**
17. देवदेव पुं. सम्बोधनमेक. / देवानां देवः इति देवदेवः (षष्ठी-तत्पुरुषः)
18. जगत्पते जगत्पति पुं. सम्बोधनमेक. / जगतः पतिः इति जगत्पतिः (षष्ठी-तत्पुरुषः)

त्वम् स्वयम् एव आत्मना आत्मानम् वेत्थ

19. त्वम् युष्मद् सर्व. अत्र पुं. 1’1
20. स्वयम् अव्ययम्
21. एव अव्ययम्
22. आत्मना आत्मन् **soul, self** पुं. 3’1 /
23. आत्मानम् आत्मन् पुं. 2’1
24. वेत्थ विद्-धातोः लटि म.पु. एक. / ०२.००५९ विद् विदँ ज्ञाने अदादिः, परस्मैपदी, सकर्मकः, सेट् **(to understand, to learn,**

to know, to realize, to experience, to be sad, to meditate, to think)

अन्वयार्थः Overall Meaning

केशव - **Oh you, the supreme, one with luxuriant hair**
मन्ये - **I realize**
यत् माम् वदसि - **whatever you are telling me**
एतद् सर्वम् ऋतम् - **all that is true and benevolent**
भगवन् - **Oh Lord**
ते व्यक्तिम् न हि देवाः विदुः - **The Gods do not understand you**
न दानवाः - **nor do the demons**
पुरुषोत्तम - **Oh you the supreme**
भूतभावन - **you, the creator of all creation**
भूतेश - **you the supreme commandant**
देवदेव - **you, the God of Gods**
जगत्पते - **you, the father of the universe**
त्वम् स्वयम् एव आत्मना आत्मानम् वेत्थ - **only you know yourself**

छन्दोविश्लेषणम्

सर्वमेतदृतं मन्ये (८ अक्षराणि) "दृतं म(न्ये)" एतेषां मात्राः १-२-२
यन्मां वदसि केशव (८ अक्षराणि) "सि केश" एतेषां मात्राः १-२-१
न हि ते भगवन्व्यक्तिं (८ अक्षराणि) "गवन्व्य(क्तिं)" एतेषां मात्राः १-२-२
विदुर्देवा न दानवाः (८ अक्षराणि) "न दान" एतेषां मात्राः १-२-१
अस्मिन् (१०-१४) श्लोके अनुष्टुभ्-छन्दः
स्वयमेवात्मनात्मानं (८ अक्षराणि) "त्मनात्मा" एतेषां मात्राः १-२-२
वेत्थ त्वं पुरुषोत्तम (८ अक्षराणि) "रुषोत्त" एतेषां मात्राः १-२-१
भूतभावन भूतेश (८ अक्षराणि) "न भूते" एतेषां मात्राः १-२-२

देवदेव जगत्पते (८ अक्षराणि) “जगत्प” एतेषां मात्राः १-२-१

अस्मिन् (१०-१५) श्लोके अनुष्टुभ्-छन्दः

स्वाध्यायाः Notes of self-study

(१) In संस्कृतम् there are स्तोत्राणि praises of God sung by devotees. This one is अर्जुन’s स्तोत्रम् unto श्रीकृष्णः. We may very much learn it by heart and sing.

शुभमस्तु

==========

गीताभ्यासे १०-१६ वक्तुमर्हस्यशेषेण + १०-१७ कथं विद्यामहं योगिन् + १०-१८ विस्तरेणात्मनो योगम्

==================

वक्तुमर्हस्यशेषेण दिव्या ह्यात्मविभूतयः ।
पदच्छेदैः - वक्तुम् अर्हसि अशेषेण दिव्याः हि आत्मविभूतयः ।
याभिर्विभूतिभिर्लोकानिमांस्त्वं व्याप्य तिष्ठसि ॥ १०-१६॥
पदच्छेदैः - याभिः विभूतिभिः लोकान् इमान् त्वम् व्याप्य तिष्ठसि ॥
कथं विद्यामहं योगिंस्त्वां सदा परिचिन्तयन् ।
पदच्छेदैः - कथम् विद्याम् अहम् योगिन् त्वाम् सदा परिचिन्तयन् ।
केषु केषु च भावेषु चिन्त्योऽसि भगवन्मया ॥ १०-१७॥
पदच्छेदैः - केषु केषु च भावेषु चिन्त्यः असि भगवन् मया ॥
विस्तरेणात्मनो योगं विभूतिं च जनार्दन ।
पदच्छेदैः - विस्तरेण आत्मनः योगम् विभूतिम् च जनार्दन ।
भूयः कथय तृप्तिर्हि शृण्वतो नास्ति मेऽमृतम् ॥ १०-१८॥
पदच्छेदैः - भूयः कथय तृप्तिः हि शृण्वतः न अस्ति मे अमृतम् ॥

वाक्यांशशः विश्लेषणम्

अनुक्र.	उद्देश्यविभागः	विधेयविभागः					
	कर्तृपदीयाः	कर्मपदीयाः	अन्ये सुबन्ताः	विधेयाः	अव्ययानि	कृदन्ताः	तिङन्ताः
1a	त्वम्	इमान् लोकान्	याभिः विभूतिभिः			व्याप्य	
1b							तिष्ठसि
1c		(ताः) दिव्याः	अशेषेण		हि	वक्तुम्	

<table>
<tr><td></td><td rowspan="2"></td><td>आत्मविभूतयः</td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td></tr>
<tr><td>1d</td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td><td>अर्हसि</td></tr>
<tr><td colspan="8">व्याप्य in (1a) has its own कर्मपदीय phrase इमान् लोकान्.
व्याप्य in (1a) and तिष्ठसि in (1b) are समानकर्तृक.
त्वम् is common कर्तृपदीय across (1a) to (1d).
याभि: विभूतिभि: in (1a) is related with (ताः) दिव्या: आत्मविभूतयः in (1c).
वक्तुम् in (1c) has its own कर्मपदीय phrase (ताः) दिव्या: आत्मविभूतयः.
(1a), (1b), (1c) are together objectival to अर्हसि in (1d).</td></tr>
<tr><td></td><td></td><td></td><td>योगिन्</td><td></td><td></td><td></td><td></td></tr>
<tr><td>2a</td><td></td><td>त्वाम्</td><td></td><td></td><td>सदा</td><td>परिचिन्तयन्</td><td></td></tr>
<tr><td>2b</td><td>अहम्</td><td>(त्वाम्)</td><td></td><td></td><td>कथम्</td><td></td><td>विद्याम्</td></tr>
<tr><td colspan="8">त्वाम् in (2a) is कर्मपदीय of परिचिन्तयन्.
(2a) is adjectival of अहम् in (2b).
(त्वाम्) is implicit कर्मपदीय of विद्याम्.</td></tr>
<tr><td></td><td></td><td></td><td>भगवन्</td><td></td><td></td><td></td><td></td></tr>
<tr><td>3a</td><td></td><td></td><td></td><td>मया</td><td></td><td>चिन्त्यः</td><td></td></tr>
<tr><td>3b</td><td>(त्वम्)</td><td></td><td>केषु केषु भावेषु</td><td></td><td>च</td><td></td><td>असि</td></tr>
<tr><td colspan="8">मया चिन्त्य: (3a) is adjectival of (त्वम्) of (3b)
OR मया चिन्त्य: (3a) is विधेय: of असि in (3b)</td></tr>
<tr><td></td><td></td><td></td><td>जनार्दन</td><td></td><td></td><td></td><td></td></tr>
</table>

4	(त्वम्)	योगम् विभूतिम् च	आत्मनः विस्तरेण		भूयः		कथय
5a			मे	अमृतम्		शृण्वतः	
5b	तृप्तिः		(मे)		हि		न अस्ति

अमृतम् in (5a) is adverbial of शृण्वतः.
मे शृण्वतः is सच्छष्ठी construct.
OR (मे) is pronominal of तृप्तिः

अन्वयशः शब्दाभ्यासाः

त्वम् याभिः विभूतिभिः इमान् लोकान् व्याप्य तिष्ठसि

01. त्वम् - युष्मद् सर्व. 1’1
02. याभिः - यत् सर्व. अत्र स्त्री. 3’3
03. विभूतिभिः - विभूति special manifestation स्त्री. 3’3
04. इमान् - इदम् सर्व. अत्र पुं. 2’3
05. लोकान् - लोक world पुं. 2’3
06. व्याप्य - व्याप् (वि+आप्)-धातोः ल्यबन्तम् / व्याप् 5 P. to pervade
07. तिष्ठसि - स्था-धातोः लटि म.पु. एक. / स्था 1 P. to stay

(ताः) दिव्याः हि आत्मविभूतयः अशेषेण वक्तुम् अर्हसि

08. (ताः) - तत् सर्व. अत्र स्त्री. 2’3
09. दिव्याः - दिव्य divine वि. अत्र स्त्री. 2’3
10. हि - also, because, only अव्ययम्
11. आत्मविभूतयः - आत्मविभूति स्त्री. 2’3 / आत्मनः विभूतिः आत्मविभूतिः (षष्ठी-तत्पुरुषः)

12. अशेषेण - अशेष **leaving nothing, completely** वि. अत्र नपुं. **3’1**

13. वक्तुम् - वच्-धातोः तुमन्तम् / वच् **2 P. to narrate**

14. अर्हसि - अर्ह्-धातोः लटि म.पु. एक. / अर्ह् **1 P. to merit**

योगिन् **one engrossed in** योग**:** पुं. संबोधनमेक. /

त्वाम् सदा परिचिन्तयन्

15. त्वाम् - युष्मद् सर्व. **2’1**

16. सदा - **always** अव्ययम्

17. परिचिन्तयन् - परिचिन्तयत् वि. अत्र पुं. **1’1** / परिचिन्त् **10 P. musing from all angles**

अहम् (त्वाम्) कथम् विद्याम्

18. अहम् - अस्मद् सर्व. **1’1**

19. कथम् - **how** अव्ययम्

20. विद्याम् - विद्-धातोः विधिलिङ्-लकारे उ.पु. एक. / विद् **2 P. to know**

भगवन् केषु केषु च भावेषु (त्वम्) मया चिन्त्य**:** असि

21. भगवन् - भगवत् **glorious** पुं. संबोधनमेक. /

22. केषु - किम् सर्व. अत्र पुं. **7’3**

23. च - **and** अव्ययम्

24. भावेषु - भाव **perspective** पुं. **7’3**

25. मया - अस्मद् सर्व. **3’1**

26. चिन्त्य**:** - चिन्त्य**:** वि. अत्र पुं. **1’1** / चिन्त्-धातोः ण्यत्-वि. चिन्त्य / चिन्त् **to think, to meditate upon**

27. असि - अस्-धातोः लटि म.पु. एक. / अस् **2 P. to be**

जनार्दन भूयः आत्मन**:** योगम् विभूतिम् च विस्तरेण कथय

28. जनार्दन - पुं. संबोधनमेक. / जनानाम् अर्दनम् येन सः जनार्दनः (बहुव्रीहिः)

a. जनानाम् - जन person पुं. 6’3

b. अर्दनम् - अर्दन killing, destruction नपुं. 1’1

29. **भूयः - again अव्ययम्**
30. **आत्मनः - आत्मन् self पुं. 6’1**
31. **योगम् - योग enjoining, special faculty पुं. 2’1**
32. **विभूतिम् - विभूति divine aspect स्त्री. 2’1**
33. **विस्तरेण - विस्तर expanse पुं. 3’1**
34. **कथय - कथ्-धातोः लोटि म.पु. एक. / कथ् 10 P. to narrate**

हि शृण्वतः मे अमृतम् तृप्तिः न अस्ति

35. **हि - because अव्ययम्**
36. **अमृतम् - अमृत end-less वि. अत्र नपुं. 1’1**
37. **शृण्वतः - शृण्वत् वि. अत्र पुं. 6’1 / श्रु-धातोः शतृ-वि. शृण्वत् / श्रु 5 P. to listen to**
38. **मे - अस्मद् सर्व. 4’1 अथवा 6’1**
39. **तृप्तिः - तृप्ति स्त्री. 1’1 / तृप्+क्तिन् / तृप् 1,4,5,6,P. 10 U. to please, to be satisfied**
40. **न - no, not अव्ययम्**
41. **अस्ति - अस्-धातोः लटि प्र.पु. एक. / अस् 2 P. to be**

अन्वयार्थः Overall Meaning

त्वम् याभिः विभूतिभिः इमान् लोकान् व्याप्य तिष्ठसि (ताः) दिव्याः हि आत्मविभूतयः अशेषेण वक्तुम् अर्हसि - **You merit, you should narrate all those divine manifestations be which you pervade the universe**

योगिन् त्वाम् सदा परिचिन्तयन् अहम् (त्वाम्) कथम् विद्याम् - **You, who is योगः personified, how I, who always meditates on you, may know you, may understand you,**

भगवन् केषु केषु भावेषु (त्वम्) मया चिन्त्यः असि च - **Oh you the lustrous, by which all perspectives should I be thinking of you ?**
जनार्दन भूयः आत्मनः योगम् विभूतिम् च विस्तरेण कथय - **Oh you, I pray, please narrate to me expansively about being enjoined with you and also about your special, divine manifestations**
हि अमृतम् श‍ृण्वतः मे तृप्तिः न अस्ति - **I never feel satisfied listening to you endlessly.**

छन्दोविश्लेषणम्

वक्तुमर्हस्यशेषेण (८ अक्षराणि) “स्यशेषे” एतेषां मात्राः १-२-२
दिव्या ह्यात्मविभूतयः (८ अक्षराणि) “विभूत” एतेषां मात्राः १-२-१
याभिर्विभूतिभिर्लोकान् (८ अक्षराणि) “तिभिर्लो” एतेषां मात्राः १-२-२
इमांस्त्वं व्याप्य तिष्ठसि (८ अक्षराणि) “प्य तिष्ठ” एतेषां मात्राः १-२-१
अस्मिन् (१०-१६) श्लोके अनुष्टुभ्-छन्दः
कथं विद्यामहं योगिन् (८ अक्षराणि) “महं यो” एतेषां मात्राः १-२-२
त्वां सदा परिचिन्तयन् (८ अक्षराणि) “रिचिन्त” एतेषां मात्राः १-२-१
केषु केषु च भावेषु (८ अक्षराणि) “च भावे” एतेषां मात्राः १-२-२
चिन्त्योऽसि भगवन्मया (८ अक्षराणि) “गवन्म” एतेषां मात्राः १-२-१
अस्मिन् (१०-१७) श्लोके अनुष्टुभ्-छन्दः
विस्तरेणात्मनो योगं (८ अक्षराणि) “त्मनो यो” एतेषां मात्राः १-२-२
विभूतिं च जनार्दन (८ अक्षराणि) “जनार्द” एतेषां मात्राः १-२-१
भूयः कथय तृप्तिर्हि (८ अक्षराणि) “य तृप्ति(र्हि)” एतेषां मात्राः १-२-२
श‍ृण्वतो नास्ति मेऽमृतम् (८ अक्षराणि) “स्ति मेऽमृ” एतेषां मात्राः १-२-१
अस्मिन् (१०-१८) श्लोके अनुष्टुभ्-छन्दः

स्वाध्यायाः Notes of self-study

(१) Title of this दशमोऽध्यायः is विभूतियोगः. The words विभूतिः and योगः occur so profusely here and across this दशमोऽध्यायः. अर्जुनः wants to know extensively about विभूतिः and योगः, so that he would understand Him thoroughly. श्रीकृष्णभगवान् certainly obliges. श्रीकृष्णभगवान् obliges us readers and students also helping us to understand Him as much comprehensively, if not thoroughly. We should be thankful to अर्जुनः for this.

शुभमस्तु

==========

गीताभ्यासे १०-१९ हन्त ते कथयिष्यामि + १०-२० अहमात्मा गुडाकेश + १०-२१ आदित्यानामहं विष्णुर् + १०-२२ वेदानां सामवेदोऽस्मि

==================

श्रीभगवानुवाच ।

पदच्छेदैः - श्रीभगवान् उवाच ।

हन्त ते कथयिष्यामि दिव्या ह्यात्मविभूतयः ।

पदच्छेदैः - हन्त ते कथयिष्यामि दिव्याः हि आत्मविभूतयः ।

प्राधान्यतः कुरुश्रेष्ठ नास्त्यन्तो विस्तरस्य मे ॥ १०-१९॥

पदच्छेदैः - प्राधान्यतः कुरुश्रेष्ठ न अस्ति अन्तः विस्तरस्य मे ॥

अहमात्मा गुडाकेश सर्वभूताशयस्थितः ।

पदच्छेदैः - अहम् आत्मा गुडाकेश सर्वभूत-आशयस्थितः ।

अहमादिश्च मध्यं च भूतानामन्त एव च ॥ १०-२०॥

पदच्छेदैः - अहम् आदिः च मध्यम् च भूतानाम् अन्तः एव च ॥

आदित्यानामहं विष्णुर्ज्योतिषां रविरंशुमान् ।

पदच्छेदैः - आदित्यानाम् अहम् विष्णुः ज्योतिषाम् रविः अंशुमान् ।

मरीचिर्मरुतामस्मि नक्षत्राणामहं शशी ॥ १०-२१॥

पदच्छेदैः - मरीचिः मरुताम् अस्मि नक्षत्राणाम् अहम् शशी ॥

वेदानां सामवेदोऽस्मि देवानामस्मि वासवः ।

पदच्छेदैः - वेदानाम् सामवेदः अस्मि देवानाम् अस्मि वासवः ।

इन्द्रियाणां मनश्चास्मि भूतानामस्मि चेतना ॥ १०-२२॥

पदच्छेदैः - इन्द्रियाणाम् मनः च अस्मि भूतानाम् अस्मि चेतना ॥

वाक्यांशशः विश्लेषणम्

अनुक्र.	उद्देश्यविभागः	विधेयविभागः					
	कर्तृपदीयाः	कर्मपदीयाः	अन्ये सुबन्ताः	विधेयाः	अव्ययानि	कृदन्ताः	तिङन्ताः

1	श्रीभगवान्				हन्त		उवाच
2		ते दिव्या: आत्मविभूतयः	प्राधान्यतः		हि		कथयिष्यामि
कथयिष्यामि **is** द्विकर्मक **with** ते **the** पुरुषवाचकं कर्म **and** दिव्या: आत्मविभूतयः पदार्थवाचकम्							
			कुरुश्रेष्ठ				
3	अन्तः		मे विस्तरस्य		न		अस्ति
			गुडाकेश				
4	अहम्			सर्वभूताशयस्थितः आत्मा			(अस्मि)
5	अहम्		भूतानाम्	आदि: च मध्यम् च अन्तः एव च			
6	अहम्		आदित्यानाम्	विष्णु:			
7			ज्योतिषाम्	अंशुमान् रवि:			
8			मरुताम्	मरीचि:			अस्मि
9	अहम्		नक्षत्राणाम्	शशी			

10			वेदानाम्	सामवेदः			अस्मि
11			देवानाम्	वासवः			अस्मि
12			इन्द्रियाणाम्	मनः	च		अस्मि
13			भूतानाम्	चेतना			अस्मि
In all 9 वाक्यांशाः from 5 to 13, there are pairs of words, one in षष्ठी बहु. and another विधेयः a compliment having प्रथमा एक. This pattern starts in श्लोकः #21 and continues up to श्लोकः #38. In all these, whether explicit or not, the subject word is अहम् and the verb is अस्मि.							

अन्वयशः शब्दाभ्यासाः

श्रीभगवान् उवाच हन्त

01. श्रीभगवान् - श्रीभगवत् वि. अत्र पुं. **1’1** / श्रीमान् च असौ भगवान् च इति श्रीभगवान्
- **a.** श्रीमान् - श्रीमत् वि. अत्र पुं. **1’1** / श्री+मत् / **glorious, majestic**
- **b.** भगवान् - भगवत् वि. अत्र पुं. **1’1** / भग+वत् **revered**

02. उवाच - वच्-धातोः लिटि प्र.पु. एक. / वच् **2** प. **To say**

03. हन्त - उद्गारवाचकमव्ययम् **Oh, okay**

आत्मविभूतयः दिव्याः

04. आत्मविभूतयः - आत्मविभूति स्त्री. **1’3** / आत्मनः विभूतिः इति आत्मविभूतिः (षष्ठी-तत्पुरुषः)
- **a.** आत्मनः - आत्मन् पुं. **6’1 self**
- **b.** विभूतिः - विभूति स्त्री. **1’1 / disposition**

05. दिव्याः - दिव्य वि. अत्र स्त्री. **1’3 / divine**

प्राधान्यतः हि ते कथयिष्यामि

06. प्राधान्यतः - प्राधान्य नपुं. तसिल्-प्रत्ययेन 5’1 / prominence

07. हि - अव्ययम् only

08. ते - युष्मद् सर्व. 4’1

09. कथयिष्यामि - कथ्-धातोः परस्मै लटि उ.पु. एक. / कथ् 10 उ. To narrate

कुरुश्रेष्ठ मे विस्तरस्य अन्तः न अस्ति

10. कुरुश्रेष्ठ - वि. अत्र पुं. सम्बोधनमेक. / कुरुषु श्रेष्ठः इति कुरुश्रेष्ठ: (सप्तमी-तत्पुरुषः)

    a. कुरुषु - कुरु वि. अत्र पुं. 7’3 / कुरु a descendant of कुरु -lineage

    b. श्रेष्ठः - श्रेष्ठ वि. अत्र पुं. 1’1 / preeminent

11. मे - अस्मद् सर्व. 6’1

12. विस्तरस्य - विस्तर expanse पुं. 6’1

13. अन्तः - end पुं. 1’1

14. न - अव्ययम्

15. अस्ति - अस्-धातोः लटि प्र.पु. एक. / अस् 2 P. to be

गुडाकेश अहम् सर्वभूताशयस्थितः आत्मा

16. गुडाकेश - वि. अत्र पुं. सम्बोधनमेक. / गुडाकायाः ईशः गुडाकेशः (षष्ठी-तत्पुरुषः)

    a. गुडाकायाः - गुडाका स्त्री. 6’1 / sleep

    b. ईशः - ईश वि. अत्र पुं. 1’1 / master

17. अहम् - अस्मद् सर्व. 1’1

18. सर्वभूताशयस्थितः - सर्वभूताशयस्थित वि. अत्र पुं. 1’1 / सर्वेषां भूतानाम् आशये स्थितः सर्वभूताशयस्थितः /

    a. सर्वेषाम् - सर्व सर्व. अत्र नपुं. 6’3

    b. भूतानाम् - भूत creation वि. अत्र नपुं. 6’3

c. आशये - आशय core पुं. 7'1 /

d. स्थितः - स्थित वि. अत्र पुं. 1'1 /

19. आत्मा - आत्मन् soul पुं. 1'1

अहम् भूतानाम् आदि: च मध्यम् च अन्तः एव च

20. आदि: - आदि beginning अत्र पुं. 1'1

21. च - अव्ययम् and

22. मध्यम् - मध्य middle वि. अत्र नपुं. 1'1

23. अन्तः - अन्त end पुं. 1'1

24. एव - अव्ययम् only, also

अहम् आदित्यानाम् विष्णु: ज्योतिषाम् अंशुमान् रवि: मरुताम् मरीचि: अस्मि

25. आदित्यानाम् - आदित्य वि. अत्र पुं. 6'3 / अदितेः अपत्यमादित्यः / son of अदितिः

26. विष्णु: - विष्णु वि. अत्र पुं. 1'1 / विष्णुः [विष् व्यापने नुक् **Uṇ.3.39] 1 The second deity of the sacred Triad, entrusted with the preservation of the world, which duty he is represented to have duly discharged by his various incarnations; (for their descriptions see the several avatāras s. v. and also under** अवतार); **the word is thus popularly derived :-** यस्माद्विश्वमिदं सर्वं तस्य शक्त्या महात्मनः । तस्मादेवोच्यते विष्णुर्विशधातोः प्रवेशनात् ॥.

27. ज्योतिषाम् - ज्योतिष् वि. अत्र पुं. 6'3 / ज्योतिस् **jyotis *n.*** [द्युत्-इसुन् आदेर्दस्य जः. ज्युत्-इसुन् वा] **1 Light, lustre, brightness, flash;** ज्योतिरेकं जगाम **Ś.5.30; R.2.75; Me.5. -2 Light of Brahman, light regarded as the Supreme spirit; Bg.5.24;13.17;** अथ यदतः परो दिवो ज्योतिर्दीप्यते **Ch.**

Up.3.13.7; U.4.18. -3 Lightning. -4 A heavenly body. -5 A heavenly body, a luminary (planet, star &c.

28. **अंशुमान् - अंशुमत् वि. अत्र पुं. 1'1 /** अंशुः **[**अंश्-मृग° कु.**] 1 A ray, beam of light /** अंशुमत् ***a.*** **[**अंशु-अस्त्यर्थे मतुप्**] 1 Luminous, radiant**
29. **रविः - रवि पुं. 1'1 / sun**
30. **मरुताम् - मरुत् पुं. 6'3 / wind**
31. **मरीचिः - मरीचि पुं. 1'1 /** मरीचिः **(Rarely** मरीची **also)** ***m. f.*** **[**मृ-ईचि **Uṇ.4.70] 1 A ray of light**
32. **अस्मि -** अस्-धातोः लटि उ.पु. एक. **/** अस् **2 P. to be**

अहम् नक्षत्राणाम् शशी वेदानाम् सामवेदः अस्मि

33. **नक्षत्राणाम् - नक्षत्र नपुं. 6'3 /** नक्षत्रम् **[**न क्षरति**; cf. Uṇ.3.105 also] 1 A star in general. -2 A constellation, an asterism in the moon's path, lunar mansion**
34. **शशी - शशिन् वि. अत्र पुं. 1'1 /** शशिन् ***m.*** **[**शशोऽस्त्यस्य इनि**] 1 The moon**
35. **वेदानाम् - वेद पुं. 6'3 / वेद a book of knowledge, sacred text**
36. **सामवेदः - सामवेद पुं. 1'1 /** सामन् ***n.*** **[**सो-मनिन् **Uṇ.4.152] 1 Appeasing, calming, comforting, soothing. -2 Cenciliation, pacific measures, negotiation, (the first of the four *upāyas* or expedients to be used by a king against an enemy);** सामदण्डौ प्रशंसन्ति नित्यं राष्ट्राभिवृद्धये **Ms.7.109. -3 Conciliatory or mild means; pacific or conciliatory conduct, gentle words;** यो दुर्बलो ह्यण्वपि याच्यमानो बलीयसा यच्छति नैव साम्ना **Pt.4.26,48. -4**

Mildness, gentleness. -5 A metrical hymn or song of praise

देवानाम् वासवः अस्मि

37. देवानाम् - देव **God** वि. अत्र पुं. **6’3**
38. वासवः - वासव वि. अत्र पुं. **1’1 /** वासव ***a.*** **(-**वी ***f.*****)** **[**वसुरेव स्वार्थे अण् वसूनि सन्त्यस्य अण् वा**] 1 Relating to the Vasus. -2 Belonging to Indra;** पाण्डुतां वासवी दिगयासीत् **K.;** वासवीनां चमूनाम् **Me.45. -**वः **N. of Indra**

इन्द्रियाणाम् मनः च अस्मि

39. इन्द्रियाणाम् - इन्द्रिय **organ** नपुं. **6’3**
40. मनः - मनस् **mind** नपुं. **1’1**

भूतानाम् चेतना अस्मि

41. चेतना - **excitation** स्त्री. **1’1 /**

अन्वयार्थाः Overall Meaning

श्रीभगवान् उवाच - **The glorious revered Supreme said**

हन्त - **oh, okay**

दिव्याः आत्मविभूतयः प्राधान्यतः हि ते कथयिष्यामि - **I shall tell you my divine manifestations only selectively**

कुरुश्रेष्ठ मे विस्तरस्य अन्तः न अस्ति - **Ye, eminent among Kurus, there is no end to my expanse**

गुडाकेश अहम् सर्वभूताशयस्थितः आत्मा **-Ye, who has command over one’s sleep, I am the soul which resides in the bosom of all creations**

अहम् भूतानाम् आदिः च मध्यम् च अन्तः एव च - **I am the beginning the middle and the end of all creations**

अहम् आदित्यानाम् विष्णुः ज्योतिषाम् अंशुमान् रविः मरुताम् मरीचिः अस्मि - **I am Vishnu among sons of Aditi, I am the**

shining sun among all luminous bodies, I am मरीचि wind among winds
अहम् नक्षत्राणाम् शशी वेदानाम् सामवेद: अस्मि - I am the moon among constellations, I am the सामवेद: among all sacred books of knowledge
देवानाम् वासवः अस्मि - I am Indra among Gods
इन्द्रियाणाम् मन: च अस्मि - I am the mind among all organs
भूतानाम् चेतना अस्मि - I am the exciting cause for all creations

छन्दोविश्लेषणम्

हन्त ते कथयिष्यामि (८ अक्षराणि) "थयिष्या" एतेषां मात्राः १-२-२
दिव्या ह्यात्मविभूतयः (८ अक्षराणि) "विभूत" एतेषां मात्राः १-२-१
प्राधान्यतः कुरुश्रेष्ठ (८ अक्षराणि) "कुरुश्रे" एतेषां मात्राः १-२-२
नास्त्यन्तो विस्तरस्य मे (८ अक्षराणि) "स्तरस्य" एतेषां मात्राः १-२-१
अस्मिन् (१०-१९) श्लोके अनुष्टुभ्-छन्दः
अहमात्मा गुडाकेश (८ अक्षराणि) "गुडाके" एतेषां मात्राः १-२-२
सर्वभूताशयस्थितः (८ अक्षराणि) "शयस्थि" एतेषां मात्राः १-२-१
अहमादिश्च मध्यं च (८ अक्षराणि) "श्च मध्यं" एतेषां मात्राः १-२-२
भूतानामन्त एव च (८ अक्षराणि) "न्त एव" एतेषां मात्राः १-२-१
अस्मिन् (१०-२०) श्लोके अनुष्टुभ्-छन्दः
आदित्यानामहं विष्णुर् (८ अक्षराणि) "महं वि(ष्णु)" एतेषां मात्राः १-२-२
ज्योतिषां रविरंशुमान् (८ अक्षराणि) "विरंशु" एतेषां मात्राः १-२-१
मरीचिर्मरुतामस्मि (८ अक्षराणि) "रुताम(स्मि)" एतेषां मात्राः १-२-२
नक्षत्राणामहं शशी (८ अक्षराणि) "महं श" एतेषां मात्राः १-२-१
अस्मिन् (१०-२१) श्लोके अनुष्टुभ्-छन्दः
वेदानां सामवेदोऽस्मि (८ अक्षराणि) "मवेदो" एतेषां मात्राः १-२-२

देवानामस्मि वासवः (८ अक्षराणि) “स्मि वास” एतेषां मात्राः १-२-१
इन्द्रियाणां मनश्चास्मि (८ अक्षराणि) “मनश्चा” एतेषां मात्राः १-२-२
भूतानामस्मि चेतना (८ अक्षराणि) “स्मि चेत” एतेषां मात्राः १-२-१
अस्मिन् (१०-२२) श्लोके अनुष्टुभ्-छन्दः

स्वाध्यायाः Notes of self-study

(१) आदित्यानाम् विष्णुः ज्योतिषाम् अंशुमान् रविः मरुताम् मरीचिः नक्षत्राणाम् शशी वेदानाम् सामवेदः देवानाम् वासवः इन्द्रियाणाम् मनः भूतानाम् चेतना are 8 pairs with one in षष्ठी बहु. and another having प्रथमा एक. This pattern starts in श्लोकः #21 and continues up to श्लोकः #38.

(२) Another interesting point, which came to my notice is that there are three different mentions about भूतानाम् - (i) सर्वभूताशयस्थितः (सर्वेषां भूतानाम् आशये स्थितः) अहमात्मा (ii) अहम् भूतानाम् आदिः च मध्यम् च अन्तः एव च (iii) भूतानाम् चेतना अस्मि (iv) यच्चापि सर्वभूतानां बीजं तदहमर्जुन (10-39). All this only underscores why अर्जुन most respectfully addressed श्रीकृष्णभगवान् as भूतभावन भूतेश (१०-१५)

शुभमस्तु

=========

गीताभ्यासे १०-२३ रुद्राणां शङ्करश्चास्मि + १०-२४ पुरोधसां च मुख्यं माम् + १०-२५ महर्षीणां भृगुरहम् + १०-२६ अश्वत्थः सर्ववृक्षाणाम्

==================

रुद्राणां शङ्करश्चास्मि वित्तेशो यक्षरक्षसाम् ।
पदच्छेदैः - रुद्राणाम् शङ्करः च अस्मि वित्तेशः यक्षरक्षसाम् ।
वसूनां पावकश्चास्मि मेरुः शिखरिणामहम् ॥ १०-२३॥
पदच्छेदैः - वसूनाम् पावकः च अस्मि मेरुः शिखरिणाम् अहम्
पुरोधसां च मुख्यं मां विद्धि पार्थ बृहस्पतिम् ।
पदच्छेदैः - पुरोधसाम् च मुख्यम् माम् विद्धि पार्थ बृहस्पतिम् ।
सेनानीनामहं स्कन्दः सरसामस्मि सागरः ॥ १०-२४॥
पदच्छेदैः - सेनानीनाम् अहम् स्कन्दः सरसाम् अस्मि सागरः
महर्षीणां भृगुरहं गिरामस्म्येकमक्षरम् ।
पदच्छेदैः - महर्षीणाम् भृगुः अहम् गिराम् अस्मि एकम् अक्षरम् ।
यज्ञानां जपयज्ञोऽस्मि स्थावराणां हिमालयः ॥ १०-२५॥
पदच्छेदैः - यज्ञानाम् जपयज्ञः अस्मि स्थावराणाम् हिमालयः
अश्वत्थः सर्ववृक्षाणां देवर्षीणां च नारदः ।
पदच्छेदैः - अश्वत्थः सर्ववृक्षाणाम् देवर्षीणाम् च नारदः ।
गन्धर्वाणां चित्ररथः सिद्धानां कपिलो मुनिः ॥ १०-२६॥
पदच्छेदैः - गन्धर्वाणाम् चित्ररथः सिद्धानाम् कपिलः मुनिः

वाक्यांशशः विश्लेषणम्

अनुक्र.	उद्देश्यविभागः	विधेयविभागः					
	कर्तृपदीयाः	कर्मपदीयाः	अन्ये सुबन्ताः	विधेयाः	अव्ययानि	कृदन्ताः	तिङन्ताः
			पार्थ				

1	अहम्		रुद्राणाम्	शङ्करः	च		अस्मि
2	(अहम्)		यक्षरक्षसाम्	वित्तेशः			(अस्मि)
3	(अहम्)		वसूनाम्	पावकः	च		अस्मि
4	(अहम्)		शिखरिणाम्	मेरुः			(अस्मि)
5	(त्वम्)	माम्	पुरोधसाम्	मुख्यम् बृहस्पतिम्	च		विद्धि
In वाक्यांशः (5) तिङन्तः विद्धि has कर्तृपदम् त्वम्, कर्मपदीयः माम्. मुख्यम् बृहस्पतिम् are adjectivals of माम् but fit better as विधेयौ							
6	अहम्		सेनानीनाम्	स्कन्दः			(अस्मि)
7	(अहम्)		सरसाम्	सागरः			अस्मि
8	अहम्		महर्षीणाम्	भृगुः			(अस्मि)
9	(अहम्)		गिराम्	एकम् अक्षरम्			अस्मि
10	(अहम्)		यज्ञानाम्	जपयज्ञः			अस्मि
11	(अहम्)		स्थावराणाम्	हिमालयः			(अस्मि)
12	(अहम्)		सर्ववृक्षाणाम्	अश्वत्थः			(अस्मि)
13	(अहम्)		देवर्षीणाम्	नारदः	च		(अस्मि)

14	(अहम्)		गन्धर्वाणाम्	चित्ररथः			(अस्मि)
15	(अहम्)		सिद्धानाम्	कपिलः मुनिः			(अस्मि)

अन्वयशः शब्दाभ्यासाः

पार्थ - वि. पुं. संबोधनमेक. / पृथायाः अयमिति पार्थः /

अहम् रुद्राणाम् शङ्करः च अस्मि

01. अहम् - अस्मद् सर्व. 1'1

02. रुद्राणाम् - रुद्र वि. अत्र पुं. 6'3 / रुद्र **rudra *a.* [रोदिति रुद्-रक् Uṇ.2.22] 1 Dreadful, terrific frightful, formidable. -2 Great, large. -3 Driving away evil. -4 Praiseworthy. -द्रः 1 N. of a group of gods, eleven in number, supposed to be inferior manifestations of Śiva or Śaṁkara, who is said to be the head of the group; रुद्राणां शंकरश्चास्मि Bg.10.23**

03. शङ्करः - शङ्कर वि. अत्र पुं. 1'1 / शंकर ***a.* (-रा-री *f.*) [शं सुखं करोति कृ-अच्] Conferring happiness or prosperity, auspicious, propitious; भीताः शितशराभीताः शंकरं तत्र शंकरम् (मेनिरे) Ki.15.31. -रः 1 N. of Śiva**

04. च - अव्ययम् **and**

05. अस्मि - अस् -धातोः लटि उ.पु. एक. / अस् **to be**

(अहम्) यक्षरक्षसाम् वित्तेशः (अस्मि)

06. यक्षरक्षसाम् - यक्षरक्षस् वि. अत्र पुं. 6'3 / यक्षाः च रक्षसः च इति यक्षरक्षसः (इतरेतर-द्वन्द्वः) /

a. यक्षाः - यक्षः [यक्ष्यते, यक्ष्-कर्मणि घञ्] **1 N. of a class of demigods who are described as attendants of Kubera, the god of riches, and employed in guarding his gardens and treasures**

b. रक्षसः - रक्षस् ***n.*** [रक्ष्यते हविरस्मात्, रक्ष्-असुन्] **1 An evil spirit, a demon, an imp, a goblin;** चतुर्दशसहस्राणि रक्षसां भीमकर्मणाम् । त्रयश्च दूषणखरत्रिमूर्धानो रणे हताः ॥ **U.2.15**

07. वित्तेश: - वित्तेश वि. अत्र पुं. **1'1** / वित्तस्य ईशः इति वित्तेशः (षष्ठी-तत्पुरुषः)

a. वित्तस्य - वित्त वि. प्रायः नपुं. **6'1** / वित्त **vitta *p. p.*** [विद् लाभे क्त] **1 Found, discovered. -2 Gained, acquired. -3 Examined, investigated. -4 Known, famous.** -तम् **1 Wealth, possessions, property, substance. -2 Power**

b. ईशः - ईश **commandant, master** वि. अत्र पुं. **1'1** /

(अहम्) वसूनाम् पावक: च अस्मि

08. वसूनाम् - वसु वि. अत्र पुं. **6'3** / वसु [वस्-उन् **Uṇ.1.10] 1 Wealth, riches;** स्वयं प्रदुग्धेऽस्य गुणैरुपस्नुता वसूपमानस्य वसूनि मेदिनी **Ki.1.18; R.8.31; 9.6** वस्वीशाद् वसुनिकरं (लब्ध्वा) धृतानुरागा **Rām. Ch.7.58. -2 A jewel, gem. -3 Gold. -4 Water;** वसु काल उपादत्ते काले चायं विमुञ्चति **Bhāg.4.16.6. -5 A thing, substance;** त्रात्वार्थितो जगति पुत्रपदं च लेभे दुग्धा वसूनि वसुधा सकलानि येन **Bhāg.2.7.9; Mb.12.98.20. -6 A kind of salt. -7 A medicinal root** (वृद्धि)**. -8 A yellow kind of kidney-bean. -9 The ghee** (घृत)**;** विधिना वेददृष्टेन वसोर्धारामिवाध्वरे **Mb.13.2.35. *-m.* 1 N. of a class of deities (usually pl. in this sense);** सेयं भूरिवसोर्वसोरिव सुता मृत्योर्मुखे वर्तते **Māl 5.24; Ki.1.18; (the *Vasus* are eight in number :-- 1** आप, **2** ध्रुव, **3** सोम, **4** धर **or** धव, **5** अनिल, **6** अनल, **7** प्रत्यूष, **and 8** प्रभास**; sometimes**

अह is substituted for आप; धरो ध्रुवश्च सोमश्च अहश्चैवानिलोऽनलः । प्रत्यूषश्च प्रभासश्च वसवोऽष्टाविति स्मृताः)

09. पावकः - पावक वि. अत्र पुं. 1'1 / पावक *a.* [पू-ण्वुल्] **Purifying**; पन्थानं पावकं हित्वा जनको मौढ्यमास्थितः Mb.12.18.4. -कः 1 **Fire**; पावकस्य महिमा स गण्यते कक्षवज्ज्वलति सागरेऽपि यः R.11.75;3.9;16.87. -2 Agni or the god of fire

(अहम्) शिखरिणाम् मेरुः (अस्मि)

10. शिखरिणाम् - शिखरिन् वि. अत्र पुं. 6'3 / शिखरिन् *a.* (-णी *f.*) [शिखरम् अस्त्यस्य इनि] 1 Crested, tufted. -2 Pointed, peaked; शिखरदशना Me.84. *-m.* 1 A mountain;

11. मेरुः - मेरु पुं. 1'1 / मेरु N. of a fabulous mountain (round which all the planets are said to revolve and which forms the center of the several Dvīpas

(त्वम्) माम् पुरोधसाम् मुख्यम् बृहस्पतिम् विद्धि च

12. (त्वम्) - युष्मद् सर्व. 1'1

13. माम् - अस्मद् सर्व. 2'1

14. पुरोधसाम् - पुरोधस् वि. अत्र पुं. 6'3 / पुरोधस् *m.* A family-priest (particularly that of a king.)

15. मुख्यम् - मुख्य वि. अत्र पुं. 2'1 / मुख्य *a.* [मुखे आदौ भवः यत्] 1 Relating to the mouth or the face; अथ ह य एवायं मुख्यः प्राणः Ch. Up.1.2.7; Ms.5.141. -2 Chief, principal, foremost, first, pre- eminent, prominent; चन्दनस्य च मुख्यस्य पादपैरुपशोभितम् Mb.12.169.8; द्विजातिमुख्यः, वारमुख्या, योधमुख्याः &c. -3 Foremost, recited first; मुख्येन वा नियम्येत MS.10.5.60 (where explaining मुख्य,

शबर writes मुख्यत्वं नाम रथन्तरस्य प्रथमाधीतत्वम्). -ख्यः A leader, guide

16. बृहस्पतिम् - बृहस्पति पुं. 2'1 / बृहस्पति [बृहतः वाचः पतिः पारस्करादि°] 1 N. of the preceptor of the gods

17. विद्धि - विद्-धातोः लोटि म.पु. एक. / विद् 2 प. To know

अहम् सेनानीनाम् स्कन्दः (अस्मि)

18. सेनानीनाम् - सेनानी वि. अत्र पुं. 6'3 / सेनानी *m.* 1 a leader of an army, commander, general; सेनानीनामहं स्कन्दः Bg.10.24; Ku.2.51. -2 N. of Kārtikeya

19. स्कन्दः - स्कन्द पुं. 1'1 / स्कन्दः [स्कन्द्-अच्] 1 Leaping. -2 Quicksilver. -3 N. of Kārtikeya

(अहम्) सरसाम् सागरः अस्मि

20. सरसाम् - सरस् नपुं. 6'3 / सरस् *n.* [सृ-असुन्] 1 A lake, pond, pool, a large sheet of water; सरसामस्मि सागरः Bg.10.24. -2 Water

21. सागरः - सागर पुं. 1'1 / सागरः [सागरेण निर्वृत्तः अण्] 1 The ocean, sea

अहम् महर्षीणाम् भृगुः (अस्मि)

22. महर्षीणाम् - महर्षि पुं. 6'3 / महान् ऋषिः इति महर्षिः /
    a. ऋषिः - ऋषिः [cf. Uṇ.4.119] 1 An inspired poet or sage, a singer of sacred hymns, (*e. g* कुत्स, वसिष्ठ, अत्रि, अगस्त्य &c.). (These Ṛiṣis form a class of beings distinct from gods, men, Asuras &c. (Av.10.10.26). They are the authors or *seers* of the Vedic hymns; ऋषयो मन्त्रद्रष्टारो वसिष्ठादयः; or, according to Yāska, यस्य वाक्यं स ऋषिः, *i. e.* they are the persons to whom the Vedic hymns were

revealed. In every Sūkta the ऋषि is mentioned along with the देवता, छन्दस् and विनियोग. The later works mention seven Ṛiṣis or *saptarṣis* whose names, according to Śat. Br., are गौतम, भरद्वाज, विश्वामित्र, जमदग्नि, वसिष्ठ, कश्यप and अत्रि; according to Mahābhārata, मरीचि, अत्रि, अङ्गिरस्, पुलह, क्रतु, पुलस्त्य and वसिष्ठ; Manu calls these sages Prajāpatis or progenitors of mankind, and gives ten names, three more being added to the latter list, *i. e.* दक्ष or प्रचेतस्, भृगु and नारद. In astronomy the seven Ṛiṣis form the constellation of "the Great Bear"); यत्रा सप्त ऋषीन् पर एकमाहुः Rv.10.82.2. -2 A sanctified sage, saint, an ascetic, anchorite; (there are usually three classes of these saints; देवर्षि, ब्रह्मर्षि and राजर्षि; sometimes four more are added; महर्षि, परमर्षि, श्रुतर्षि and काण्डर्षि.

23. भृगुः - भृगु पुं. 1’1 / भृगुः 1 N. of a sage, regarded as the ancestor of the family of the Bhṛigus, and described in Ms.1.35 as one of the ten patriarchs created by the first Manu; (said to be so called because he was produced along with flames; सह ज्वालाभिरुत्पन्ने भृगुस्तस्माद् भृगुः स्मृतः ।). [On one occasion when the sages could not agree as to which of the three gods, Brahman, Viṣṇu and Śiva, was best entitled to the worship of Brāhmaṇas, the sage Bhṛigu was sent to test the character of the three gods. He first went to the abode of Brahman, and, on approaching him, purposely

omitted an obeisance. Upon this the god reprehended him severely, but was pacified by apologies. Next he entered the abode of Śiva in Kailāsa, and omitted, as before, all tokens of adoration. The vindictive deity was enraged and would have destroyed him, had he not conciliated him by mild words. (According to another account, Bhṛigu was coldly received by Brahman, and he, therefore, cursed him that he would receive no worship or adoration; and condemned Śiva to take the form of a *Liṅga,* as he got no access to the deity who was engaged in private with his wife). Lastly he went to Viṣṇu, and finding him asleep, he boldly gave the god a kick on his breast which at once awoke him. Instead of showing anger, however, the God arose, and on seeing Bhṛigu, inquired tenderly whether his foot was hurt, and then began to rub it gently. 'This', said Bhṛigu, 'is the mightiest god. He overtops all by the most potent of all weapons--kindness and generosity'. Viṣṇu was therefore, declared to be the god who was best entitled to the worship of all.] -2 N. of the sage Jamadagni. -3 An epithet of Śukra

(अहम्) गिराम् एकम् अक्षरम् अस्मि

24. गिराम् - गिर् स्त्री. **6'3** / गिर् ***a.*** [गॄ-क्विप् वा टाप] **Ved. Addressing, invoking. *-f.* (nom. sing.** गीः; **instr. dual** गीर्भ्याम् **&c.) 1 Speech, words, language;** वचस्यवसिते तस्मिन् ससर्ज गिरमात्मभूः **Ku.2.53;3.72;** भवतीनां सूनृतयैव

गिरा कृतमातिथ्यम् Ś.1; प्रवृत्तिसाराः खलु मादृशां गिरः **Ki.1.25; Śi.2.15; Y.1.71. -2 Invocation, praise, song**

25. एकम् **-** एक **one** संख्यावि. अत्र नपुं. **1'1**

26. अक्षरम् **-** अक्षर वि. अत्र नपुं. **1'1 /** अक्षर **akṣara *a.*** [न क्षरतीति; क्षर् चलने अच्-न. त.] **1 Imperishable, indestructible, undecaying, epithet of the Supreme as well as the Individual soul;** यमक्षरं क्षेत्रविदो विदुस्तमात्मानमात्मन्यवलोकयन्तम् **Ku.3.50;** द्वाविमौ पुरुषौ लोके क्षरश्चाक्षर एव च । क्षरः सर्वाणि भूतानि कूटस्थोऽक्षर उच्यते **Bg.15.16.** यस्मात्क्षरमतीतोऽहमक्षरादपि चोत्तमः । अतोऽस्मि लोके वेदे च प्रथितः पुरुषोत्तमः **Bg.15.18; the unconcerned (Spirit);** अक्षरं ब्रह्म परमभ् **Bg.8.3. -2 Fixed, firm, unalterable. -**रः **1 Śiva. -2 Viṣṇu. -3 A sword. -**रा **Sound, word, speech (Ved.). -**रम् **[**अश्-सरः **Uṇ.3.70,** अशेः सरः; अश्नुते व्याप्नोति वेदादिशास्त्राणि.**] 1 (*a*) A letter of the alphabet;** अक्षराणामकारोऽस्मि **Bg.10.33;** मुद्राक्षराणि, मधुर°, त्र्यक्षर **&c. (*b*) a syllable;** एकाक्षरं परं ब्रह्म **Ms.2.83 the monosyllable;** गिरामस्म्येकमक्षरम् **Bg.10.25, Ms.2.78,84,125 (sacred syllable). Hence (*c*) a word or words, speech collectively;** प्रतिषेधाक्षरविक्लवाभिरामम् **Ś.3.24;** अहो संदापनान्यक्षराणि **U.4;** भर्तुरेतानि प्रणयमयान्यक्षराणि **M.3 words;** ब्राह्मणसंक्रमिताक्षरेण पितामहेन **V.3;** अक्षंर वर्णनिर्माणं वर्णमप्यक्षरं विदुः । अक्षरं न क्षरं विद्यादश्नोतेर्वा सरोऽक्षरम् ‖ **-2 A document (letter &c.), sacred writing; writing in general (in pl.);** तत्र भुक्तिः प्रमाणं स्यान्न साक्षी नाक्षराणि च **Pt.3.93;** तत्रभवत्या अक्षराणि विसृष्टानि स्युः **V.2. -3 The highest deity or**

Godhead, the indestructible spirit, Brahman (परमब्रह्मन्, मूलकारणम्); अक्षरं ब्रह्म परमम् Bg.8.3; कर्म ब्रह्मोद्भवं विद्धि ब्रह्माक्षरसमुद्भवम् 3.15; यथा सतः पुरुषात्केशलोमानि तथाक्षरात्संभवतीह विश्वम् Chān. Up. -4 Religious austerity, penance. -5 Sacrifice. -6 Water. ततः क्षरति अक्षरम् Rv.1.164.42. -7 The sky. -8 Final beatitude, emancipation from further transmigration. -9 Continuance, permanence. -10 Right, justice (Ved. in these two senses)

(अहम्) यज्ञानाम् जपयज्ञः अस्मि

27. यज्ञानाम् - यज्ञ पुं. 6’3 / यज्ञः activity of positive energy
28. जपयज्ञः - जपयज्ञ पुं. 1’1 / जपेन यज्ञः इति जपयज्ञः (तृतीया-तत्पुरुषः)
    a. जपेन - जप पुं. 3’1 / जपः *a.* [जप्-कर्तरि अच्] Muttering, whispering. -पः 1 Muttering prayers, repeating prayers &c. in an under-tone. -2 Repeating passages of the Veda or names of deities &c.; Ms.3.74; Y.1.22. -3 A muttered prayer. -4 Counting silently the beads of a rosary &c

(अहम्) स्थावराणाम् हिमालयः (अस्मि)

29. स्थावराणाम् - स्थावर वि. अत्र पुं. 6’3 / *a.* [स्था-वरच्] 1 Fixed to one spot, stable, stationary, immoveable, inanimate (opp. जङ्गम); शरीरिणां स्थावरजङ्गमानां सुखाय तज्जन्मदिनं बभूव Ku.1.23;6.67, 73. -2 Inert, inactive, slow. -3 Regular, established. -रः A mountain
30. हिमालयः - हिमालय पुं. 1’1 / हिमस्य आलयः हिमालयः (षष्ठी-तत्पुरुषः)

a. हिमस्य - हिम वि. प्रायः नपुं. 6’1 / हिम *a.* [हि-मक्] Cold, frigid, frosty, dewy. -मः 1 The cold season, winter. -2 The moon. -3 The Himālaya mountain. -4 The sandal tree. -5 Camphor. -मम् 1 Frost, hoar-frost; हिमनिर्मुक्तयोर्योगे चित्राचन्द्रमसोरिव R.1.46;9.25;9.28;15.66;16.44; Ki.5.12; अनन्तरत्नप्रभवस्य यस्य हिमं न सौभाग्यविलोपि जातम् Ku.1.3,11. -2 Cold, coldness.

b. आलयः - आलय पुं. 1’1 / आलयः, आलयम् [आलीयतेऽस्मिन्, आली-अच] 1 An abode, a house, a dwelling; आलयं देवशत्रूणां सुघोरं खाण्डवं वनम् Mb.1.223.75; न हि दुष्टात्मनामार्या निवसन्त्यालये चिरम् Rām.; सर्वाञ्जनस्थानकृतालयान् Rām. who lived or dwelt in Janasthāna. -2 A village; मन्दरस्य च ये कोटिं संश्रिताः केचिदालयाः Rām.4.40.25. -3 A receptacle, seat, place; हिमालयो नाम नगाधिराजः

(अहम्) सर्ववृक्षाणाम् अश्वत्थः (अस्मि)

31. सर्ववृक्षाणाम् - सर्ववृक्ष पुं. 6’3 / सर्वे वृक्षाः इति सर्ववृक्षाः (कर्मधारयः)

a. वृक्षाः - वृक्ष पुं. 1’3 / वृक्षः [व्रश्च्-क्स Uṇ.3.66] 1 A tree; आत्मापराधवृक्षाणां फलान्येतानि देहिनाम्. -2 A tree bearing visible flowers and fruit; अपुष्पाः फलवन्तो ये ते वनस्पतयः स्मृताः । पुष्पिणः फलिनश्चैव वृक्षास्तूभयतः स्मृताः ॥

32. अश्वत्थः - अश्वत्थ पुं. 1’1 / अश्वत्थ [न श्वश्चिरं शाल्मलीवृक्षादिवत् तिष्ठति स्था-क पृषो. नित्यस. Tv.] 1 The holy fig tree; ऊर्ध्वमूलोऽवाक्शाख एषोऽश्वत्थः सनातनः

Kaṭh.; the tree of this world; ऊर्ध्वमूलमधःशाखमश्वत्थं प्राहुरव्ययम् Bg.15.1. (Mar. पिंपळ). -2 A kind of the Aśvattha tree (नन्दीवृक्ष; Mar. नांदुरखी.) -3 N. of another tree गर्दभाण्ड

(अहम्) देवर्षीणाम् च नारदः (अस्मि)

33. देवर्षीणाम् - देवर्षि पुं. 6'3 /

34. नारदः - नारद पुं. 1'1 / नारदः [नरस्य धर्मो नारं, तत् ददाति दा-क] N. of a celebrated *Devarṣi* (deified saint or divine sage). [He is one of the ten mind-born sons of Brahmā, being supposed to have sprung from his thigh (Ms.1. 35). He is represented as a messenger from the gods to men and *vice versa* and as being very fond of promoting discords among gods and men; hence his epithet of *Kalipriya.* He is said to have been the inventor of the lute or Vīṇā. He is also the author of a code of laws which goes by his name.]

(अहम्) गन्धर्वाणाम् चित्ररथः (अस्मि)

35. गन्धर्वाणाम् - गन्धर्व पुं. 6'3 / गन्धर्वः 1 A celestial musician, a class of demigods regarded as the singers or musicians of gods, and said to give good and agreeable voice to girls; पतङ्गो वाचं मनसा बिभर्ति तां गन्धर्वोऽवदद्गर्भे अन्तः

36. चित्ररथः - चित्ररथ पुं. 1'1 / चित्रः रथः यस्य सः चित्ररथः (बहुव्रीहिः) /

a. चित्रः - चित्र वि. अत्र पुं. 1'1 / चित्र *a.* [चित्र्-भावे अच्; चि-ष्ट्रन् वा Uṇ.4.163] 1 Bright, clear. -2 Variegated, spotted, diversified. -3 amusing, interesting,

agreeable; Māl.1.4. -4 Various, different, manifold; Pt.1.136; Ms.9.248; Y.1.288. -5 Surprising, wonderful, strange; किमत्र चित्रम्

b. रथः

c. चित्ररथः **- 1 the sun. -2 N. of a king of the Gandharvas, one of the sixteen sons of Kaśyapa by his wife Muni;** अत्र मुनेस्तनयश्चित्रसेनादीनां पञ्चदशानां भ्रातॄणामधिको गुणैः षोडशश्चित्ररथो नाम समुत्पन्नः

(अहम्) सिद्धानाम् कपिल**:** मुनिः (अस्मि)

37. सिद्धानाम् - सिद्ध वि. अत्र पुं. **6'3 /** सिद्ध**: 1 Accomplished, effected, performed, achieved, completed. -2 Gained, obtained, acquired. -3 Succeeded, successful; one who has attained his object;** याताबला व्रजं सिद्धा मयेमा रंस्थथ क्षपाः **Bhāg.10.22.27. -4 Settled, established;** नैसर्गिकी सुरभिणः कुसुमस्य सिद्धा मूर्ध्नि स्थितिर्न चरणैरवताडनानि **U.1.14. -5 Proved, demonstrated, substantiated;** तस्मादिन्द्रियं प्रत्यक्षप्रमाणमिति सिद्धम् **T. S.;** साक्षिप्रत्ययसिद्धानि (कार्याणि) **Ms.8.178. -6 Valid, sound (as a rule). -7 Admitted to be true. -8 Decided, adjudicated (as a law-suit). -9 Paid, discharged, liquidated (as debt). -10 Cooked, dressed (as food);** अभ्रच्छाया खलप्रीतिः सिद्धमन्नं च योषितः । किंचित्कालोपभोग्यानि यौवनानि धनानि च ॥**Pt.2.117. -11 Matured, ripened. -12 Thoroughly prepared, compounded, cooked together (as drugs). -13 Ready (as money). -14 Subdued, won over,**

subjugated (as by magic). -15 Brought under subjection, become propitious. -16 Thoroughly conversant with or skilled in, proficient in; as in रस- सिद्ध q. v. -17 Perfected, sanctified (as by penance); अप्रमत्तोऽखिलस्वार्थे यदि स्यात् सिद्ध आत्मनि Bhāg.11.23.29. -18 Emancipated. -19 Endowed with supernatural powers or faculties. -20 Pious, sacred, holy. -21 Divine, immortal, eternal. -22 Celebrated, well-known, illustrious; अथर्वशिरसि प्रोक्तैर्मन्त्रैः सिद्धां विधानतः Rām.1.15.2; एवं तौ लोकसिद्धाभिः क्रीडाभिश्चेरतुर्वने Mb.10.18.16. -23 Shining, splendid. -24 Hit (as a mark). -25 Peculiar, singular. -26 Invariable, unalterable. -27 Satisfied; Bhāg.11.23.29. -द्धः 1 A semi-divine being supposed to be of great purity and holiness, and said to be particularly characterized by eight supernatural faculties called *Siddhis* q. v.; उद्वेजिता वृष्टिभिराश्रयन्ते शृङ्गाणि यस्यातप- वन्ति सिद्धाः Ku.1.5. -2 An inspired sage or seer (like Vyāsa). -3 Any sage or seer, a prophet

38. कपिलः - कपिल वि. अत्र पुं. **1'1 /** कपिलः ***a.*** **[कपि-लच्] 1 Tawny, reddish; वाताय कपिला विद्युत् Mbh. on P.II.3.13. -2 Having tawny hairs; नोद्वेहेत्कपिलां कन्याम् Ms.3.8. (Kull. = कपिलकेशा). -लः 1 N. of a great sage. [He reduced to ashes 60000 sons of Sagara, who while searching for the sacrificial horse of their father taken away by Indra, fell in with him and accused him of having stolen it (see U.1.23.). He is also said to have been the founder of the Sāṅkhya system of philosophy.]**

ऋषि प्रसूतं कपिलं यस्तमग्रे ज्ञानैर्बिभर्ति **Śāṅk Bhāṣ. on Bād. Sūtras 2.1;** सिद्धानां कपिलो मुनिः **Bg.10.26**

39. मुनिः - मुनि पुं. **1'1 /** मुनि: [मन्-इन् उच्च **Uṇ.4.122] 1 A sage, a holy man, saint, devotee, an ascetic;** मुनीनामप्यहं व्यासः **Bg.10.37;** दुःखेष्वनुद्विग्नमनाः सुखेषु विगतस्पृहः । वीतरागभयक्रोधः स्थित- धीर्मुनिरुच्यते ॥ **2.56**

अन्वयार्थः Overall Meaning

पार्थ **Eh son of** पृथा

01. अहम् रुद्राणाम् शङ्कर: च अस्मि **- I am** शङ्कर: **among the** रुद्रा: **i.e. among frightful personalities**
02. (अहम्) यक्षरक्षसाम् वित्तेश: (अस्मि) **- I am custodian (of Divine riches) among** यक्षरक्षस: **the guards endowed with superhuman faculties**
03. (अहम्) वसूनाम् पावक: च अस्मि **- I am the purifying fire among** वसव: **the eight elements which help sustain** वसुधा **the earth.**
04. (अहम्) शिखरिणाम् मेरुः (अस्मि) **- I am the fabulous mountain** मेरुः **among mountains**
05. (त्वम्) माम् पुरोधसाम् मुख्यम् बृहस्पतिम् विद्धि च **- Regard Me to be the head priest** बृहस्पति: **who is also known as the precept of Gods**
06. अहम् सेनानीनाम् स्कन्दः (अस्मि) **- Among army commanders I am** स्कन्दः**.**
07. (अहम्) सरसाम् सागरः अस्मि **- Among water reservoirs, I am the ocean.**
08. अहम् महर्षीणाम् भृगु: (अस्मि) **- Among the great sages, I am** भृगु:**.**

09. (अहम्) गिराम् एकम् अक्षरम् अस्मि - Among speech expressions I am the one indelible alphabet.
10. (अहम्) यज्ञानाम् जपयज्ञ: अस्मि - I am meditation among positive activations of energy
11. (अहम्) स्थावराणाम् हिमालयः (अस्मि) - I am the हिमालयः among immovables.
12. (अहम्) सर्ववृक्षाणाम् अश्वत्थः (अस्मि) - Among trees i.e. in the botanical world I am the अश्वत्थः
13. (अहम्) देवर्षीणाम् च नारदः (अस्मि) - Among Godly sages I am नारदः.
14. (अहम्) गन्धर्वाणाम् चित्ररथः (अस्मि) - Among celestial entertainers I am चित्ररथः.
15. (अहम्) सिद्धानाम् कपिल: मुनिः (अस्मि) - Among accomplished sages, I am कपिल:.

छन्दोविश्लेषणम्

रुद्राणां शङ्करश्चास्मि (८ अक्षराणि) “ङ्करश्चा” एतेषां मात्राः १-२-२
वित्तेशो यक्षरक्षसाम् (८ अक्षराणि) “क्षरक्ष” एतेषां मात्राः १-२-१
वसूनां पावकश्चास्मि (८ अक्षराणि) “वकश्चा” एतेषां मात्राः १-२-२
मेरुः शिखरिणामहम् (८ अक्षराणि) “रिणाम” एतेषां मात्राः १-२-१
अस्मिन् (१०-२३) श्लोके अनुष्टुभ्-छन्दः
पुरोधसां च मुख्यं मां (८ अक्षराणि) “च मुख्यं” एतेषां मात्राः १-२-२
विद्धि पार्थ बृहस्पतिम् (८ अक्षराणि) “बृहस्प” एतेषां मात्राः १-२-१
सेनानीनामहं स्कन्दः (८ अक्षराणि) “महं स्क(न्दः)” एतेषां मात्राः १-२-२
सरसामस्मि सागरः (८ अक्षराणि) “स्मि साग” एतेषां मात्राः १-२-१
अस्मिन् (१०-२४) श्लोके अनुष्टुभ्-छन्दः
महर्षीणां भृगुरहं (८ अक्षराणि) “भृगुर” एतेषां मात्राः १-१-१

गिरामस्म्येकमक्षरम् (८ अक्षराणि) “कमक्ष” एतेषां मात्राः १-२-१
यज्ञानां जपयज्ञोऽस्मि (८ अक्षराणि) “पयज्ञो” एतेषां मात्राः १-२-२
स्थावराणां हिमालयः (८ अक्षराणि) “हिमाल” एतेषां मात्राः १-२-१
प्रथमे पादे अपवादः अन्यथा अस्मिन् (१०-२५) श्लोके अनुष्टुभ्-छन्दः
अश्वत्थः सर्ववृक्षाणां (८ अक्षराणि) “र्ववृक्षा” एतेषां मात्राः १-२-२
देवर्षीणां च नारदः (८ अक्षराणि) “च नार” एतेषां मात्राः १-२-१
गन्धर्वाणां चित्ररथः (८ अक्षराणि) “चित्रर” एतेषां मात्राः २-१-१
सिद्धानां कपिलो मुनिः (८ अक्षराणि) “पिलो मु” एतेषां मात्राः १-२-१
तृतीये पादे अपवादः अन्यथा अस्मिन् (१०-२६) श्लोके अनुष्टुभ्-छन्दः

स्वाध्यायाः Notes of self-study

(१) In these 4 श्लोकाः there are 15 more pairs of words in षष्ठी बहु. and प्रथमा एक in addition to 8 pairs in previous 4 श्लोकाः.

(२) I realize that for phrases like महर्षीणां भृगुः it is never satisfactory to just know the literal translation. One's curiosity is aroused to know why and how भृगुः is distinctive among महर्षयः. भृगुः is well known for his भृगुसंहिता a treatise on astrology. That means that he had studied influence of astronomical phenomena on life and events on the earth in such detail that his भृगुसंहिता is a reference work to know the past, present and future त्रिकालज्ञानम् of anyone and anything. In श्रीभगवान् says

बहूनि मे व्यतीतानि जन्मानि तव चार्जुन ।
तान्यहं वेद सर्वाणि न त्वं वेत्थ परन्तप ॥ ४-५॥

This also underscores त्रिकालदर्शित्वम् of श्रीभगवान्. I like to study words in Apte's Sanskrit-English dictionary, because this dictionary goes much beyond meanings of words. When

studying the word वसु one gets to read so much more. That is so for almost every other word. The mention वसूनां पावकश्चास्मि would arouse the curiosity of who and how many वसव: are. They are eight and among them is अनलः a synonym of पावक: the fire. Such exhaustive information is available also in https://sa.wikisource.org/wiki/शब्दकल्पद्रुमः But all the information there is in Sanskrit. It becomes unwieldy to collect all that information and translate.

(३) A good student should never feel tired of information being exhaustive. I do feel grateful that people have volunteered to make so much knowledge and information available.

शुभमस्तु

==========

गीताभ्यासे १०-२७ उच्चैःश्रवसमश्वानाम् + १०-२८ आयुधानामहं वज्रम् + १०-२९ अनन्तश्चास्मि नागानाम् + १०-३० प्रह्लादश्चास्मि दैत्यानाम्

==================

उच्चैःश्रवसमश्वानां विद्धि माममृतोद्भवम् ।
पदच्छेदैः - उच्चैःश्रवसम् अश्वानां विद्धि माम् अमृतोद्भवम् ।
ऐरावतं गजेन्द्राणां नराणां च नराधिपम् ॥ १०-२७॥
पदच्छेदैः - ऐरावतम् गजेन्द्राणाम् नराणाम् च नराधिपम् ॥
आयुधानामहं वज्रं धेनूनामस्मि कामधुक् ।
पदच्छेदैः - आयुधानाम् अहम् वज्रम् धेनूनाम् अस्मि कामधुक् ।
प्रजनश्चास्मि कन्दर्पः सर्पाणामस्मि वासुकिः ॥ १०-२८॥
पदच्छेदैः - प्रजनः च अस्मि कन्दर्पः सर्पाणाम् अस्मि वासुकिः ॥
अनन्तश्चास्मि नागानां वरुणो यादसामहम् ।
पदच्छेदैः - अनन्तः च अस्मि नागानाम् वरुणः यादसाम् अहम् ।
पितॄणामर्यमा चास्मि यमः संयमतामहम् ॥ १०-२९॥
पदच्छेदैः - पितॄणाम् अर्यमा च अस्मि यमः संयमताम् अहम् ॥
प्रह्लादश्चास्मि दैत्यानां कालः कलयतामहम् ।
पदच्छेदैः - प्रह्लादः च अस्मि दैत्यानाम् कालः कलयताम् अहम् ।
मृगाणां च मृगेन्द्रोऽहं वैनतेयश्च पक्षिणाम् ॥ १०-३०॥
पदच्छेदैः - मृगाणाम् च मृगेन्द्रः अहम् वैनतेयः च पक्षिणाम् ॥

वाक्यांशशः विश्लेषणम्

अनुक्र.	उद्देश्यविभागः	विधेयविभागः					
	कर्तृपदीयाः	कर्मपदीयाः	अन्ये सुबन्ताः	विधेयाः	अव्ययानि	कृदन्ताः	तिङन्ताः

1	(त्वम्)	माम्	अश्वानाम्	अमृतोद्भवम् उच्चैःश्रवसम्			विद्धि
2			गजेन्द्राणाम्	ऐरावतम्			(विद्धि)
3			नराणाम्	नराधिपम्	च		(विद्धि)
अमृतोद्भवम् **is adjectival of** उच्चैःश्रवसम् उच्चैःश्रवसम्, ऐरावतम्, नराधिपम् **are adjectivals of** माम् **but fit better as** विधेयाः							
4	अहम्		आयुधानाम्	वज्रम्			अस्मि
5			धेनूनाम्	कामधुक्			(अस्मि)
6			प्रजनः	कन्दर्पः	च		अस्मि
7			सर्पाणाम्	वासुकिः			अस्मि
8			नागानाम्	अनन्तः	च		अस्मि
9	अहम्		यादसाम्	वरुणः			
10			पितॄणाम्	अर्यमा	च		अस्मि
11	अहम्		संयमताम्	यमः			
12			दैत्यानाम्	प्रह्लादः	च		अस्मि
13	अहम्		कलयताम्	कालः			
14	अहम्		मृगाणाम्	मृगेन्द्रः	च		
15			पक्षिणाम्	वैनतेयः	च		

अन्वयशः शब्दाभ्यासाः

माम् अश्वानाम् अमृतोद्भवम् उच्चैःश्रवसम् गजेन्द्राणाम् ऐरावतम् नराणाम् नराधिपम् च विद्धि ।

01. माम् - अस्मद् सर्व. 2'1
02. अश्वानाम् - अश्व पुं. 6'3 / अश्वः [अश्नुते अध्वानं व्याप्नोति, महाशनो वा भवति Nir.; अश्-क्वन् Uṇ.1.149] 1 A horse; the horses are said to have 7 breeds:- अमृताद् बाष्पतो वह्नेर्वेदेभ्योऽण्डाच्च गर्भतः । साम्नो हयानामुत्पत्तिः सप्तधा परिकीर्तिता ॥
03. अमृतोद्भवम् - अमृतोद्भव वि. अत्र पुं. 2'1 / अमृतात् उद्भवः यस्य सः अमृतोद्भवः (बहुव्रीहिः)
    a. अमृतात् - अमृत वि. अत्र नपुं. 5'1 / अमृतम् Nectar of immortality, ambrosia, beverage of the gods (opp. विष) supposed to be churned out of the ocean / अमृताग्रभूः N. of the horse of इन्द्रः (उच्चैःश्रवस्); अमृताग्रभुवः पुरेव पुच्छम् Śi. 20.43
    b. उद्भवः - 1 Production, creation, birth, generation (lit. and fig.); इति हेतुस्तदुद्भवे K. P.1; Y.3.80; the place or object of origin; मृत्युः सर्वहरश्चाहमुद्भवश्च भविष्यताम् Bg.10.34; oft. at the end of comp. in the sense of 'springing or arising from', 'produced from'; ऊरूद्भवा V.1.3; मणिराकरोद्भवः R.3.18. -2 Source, origin
04. उच्चैःश्रवसम् - उच्चैःश्रवस् वि. अत्र पुं. 2'1 / उच्चैः श्रवौ यस्य सः उच्चैःश्रवाः
    a. उच्चैः *ind.* [cf. Uṇ.5.12] 1 Aloft, high, on high, above, upwards (opp. नीचम्-चैः)

b. श्रवस् śravas *n.* 1 The ear. -2 Fame, glory; बृहच्छ्रंवाः (देवर्षिः) Bhāg.1.5.1 -3 Wealth. -4 Hymn. -5 A praiseworthy action. -6 Sound; गन्धाकृतिः स्पर्शरसश्रवांसि Bhāg.5.11.10. -7 A stream, channel.

c. उच्चैःश्रवस् *a.* 1 long-eared. -2 deaf. (*m.*) 1 N. of the horse of इन्द्रः (said to be churned out of the ocean); उच्चैःश्रवसमश्वानाम् Bg.10.27

05. गजेन्द्राणाम् - गजेन्द्र वि. अत्र पुं. 6'3 / गजानाम् इन्द्रः इति गजेन्द्रः (षष्ठी-तत्पुरुषः) /

a. गजानाम् - गज पुं. 6'3 / गजः [गज्-मदे अच्] An elephant

b. इन्द्रः - [इन्द्-रन्; इन्दतीति इन्द्रः; इदि ऐश्वर्ये Malli.] 1 The lord of gods. -2 The god of rain, rain; cloud; इन्द्रो वरुणः सोमो रुद्रः । शं न इन्द्रो बृहस्पतिः Tait. Vp.1.1.1. Bṛi. Up.1.4.11. -3 A lord or ruler (as of men &c.). इन्द्रो मायाभिः पुरुरूप ईयते Bṛi. Up.2.5.19. first or best (of any class of objects), always as the last member of comp.; नरेन्द्रः a lord of men *i. e.* a king; so मृगेन्द्रः a lion; गजेन्द्रः the lord or chief of elephants

c. गजेन्द्रः - 1 an excellent elephant, a lordly elephant; किं रुष्टासि गजेन्द्रमन्दगमने Ś. Til.7; ऐरावतं गजेन्द्राणां Bg.10.27. -2 Airāvata, Indra's elephant

06. ऐरावतम् - ऐरावत पुं. 2'1 / ऐरावतः [इरा आपः तद्वान् इरावान् समुद्रः तस्मादुत्पन्नः अण] 1 N. of the elephant of इन्द्रः. ऐरावतं गजेन्द्राणाम् Bg. 10.27. -2 An excellent elephant; a species of elephant; ऐरावतानैन्द्रशिरान्नागान्वै

प्रियदर्शनान् **Rām.2.70.23. -3 One of the chiefs of the** नागाः **or serpent-race (inhabiting** पातालम्) ; अहमैरावत ज्येष्ठभ्रातृभ्योऽकरवं नमः **Mb.1.3.139. -4 The elephant presiding over the east.**

07. नराणाम् - नर पुं. **6'3** / नरः [नृ-नये-अच्] **1 A man, male person;** संयोजयति विद्यैव नीचगापि नरं सरित् । समुद्रमिव दुर्धर्षं नृपं भाग्यमतः परम् ॥ **H. Pr.5**

08. नराधिपम् - नराधिप वि. अत्र पुं. **2'1** / नराणाम् अधिपः इति नराधिपः (षष्ठी-तत्पुरुषः) /

- **a.** अधिपः [अधिपाति, अधि-पा-क] **A lord, ruler, king, sovereign, head;** अथ प्रजानामधिपः प्रभाते **R.2.1; mostly in comp.;** नराधिपः **lord of men, king**

09. च - अव्ययम् **and**

10. विद्धि - विद्-धातोः लोटि म.पु. एक. / ०२.००५९ विद् विदँ ज्ञाने अदादिः, परस्मैपदी, सकर्मकः, सेट् **(to understand, to learn, to know, to realize, to experience, to be sad, to meditate, to think)**

अहम् आयुधानाम् वज्रम् धेनूनाम् कामधुक् अस्मि ।

11. अहम् - अस्मद् सर्व. **1'1**

12. आयुधानाम् - आयुध नपुं. **6'3** / आयुधः आयुधम् [आयुध्-घञर्थे क] **1 A weapon, shield &c.; it is of 3 kinds (1)** प्रहरण, ***e. g.*** **a sword; (2)** हस्तमुक्त, ***e. g.*** **a disc; (3)** यन्त्रमुक्त, ***e. g.*** **an arrow;** आयुधानामहं वज्रम् **Bg.10.28**

13. वज्रम् - वज्र नपुं. **1'1** / वज्र ***a.*** [वज्-रन् **Uṇ.2.28] 1 Hard, adamantine. -2 Severe. -3 Forked, zigzag. -4 Cross.** -ज्रः, -ज्रम् **1 A thunderbolt, the weapon of Indra (said to have been formed out of the bones of the sage Dadhīchi q. v.);**

आशंसन्ते समितिषु सुराः सक्तवैरा हि दैत्यैरस्याधिज्ये धनुषि विजयं पौरुहूते च वज्रे **Ś.2.16. -2 Any destructive weapon like the thunderbolt.**

14. धेनूनाम् **-** धेनु स्त्री. **6’3 /** धेनुः ***f.*** **[**धयति सुतान्, धीयते वत्सैर्वा, धे-नु इच्च **Tv.] 1 A cow, milch-cow;** धेनुं धीराः सूनृतां वाचमाहुः

15. कामधुक् **-** कामदुह् वि. अत्र स्त्री. **1’1 /** कामानां दोहनमनया इति कामदुह् /

a. कामः **[**कम्-घञ्**] 1 Wish, desire;** संतानकामाय **R.2.65,3.67; oft. used with the inf. form;** गन्तुकामः **desirous to go;** संगात्संजायते कामः **Bg.2.62; Ms.2.94. -2 Object of desire;** सर्वान् कामान् समश्नुते **Ms.2.5; Bṛi. Up.1.3.28. Kaṭh. Up.1.25. -3 Affection, love**

b. -दुघा, **-**दुह् ***f.*** **a fabulous cow yielding all desires**

16. अस्मि **-** अस्-धातोः लटि उ.पु. एक. / अस् **2** प.

प्रजन**:** च कन्दर्पः अस्मि ।

17. प्रजन**: -** प्रजन् **procreation** वि. अत्र पुं. **6’1 /**

18. कन्दर्पः **-** कन्दर्प पुं. **1’1 /** कन्दर्पः **1 N. of Cupid, the god of love;** प्रजनश्चास्मि कन्दर्पः **Bg.10.28;** कन्दर्प इव रूपेण **Mb. -2 Love. (**कन्दर्प **is thus derived:--** कं दर्पयामीति मदाज्जातमात्रो जगाद च । तेन कंदर्पनामानं तं चकार चतुर्मुखः ॥)

सर्पाणाम् वासुकिः अस्मि ।

19. सर्पाणाम् **-** सर्प **reptile, serpent** वि. अत्र पुं. **6’3 /**

20. वासुकिः **-** वासुकि पुं. **1’1 /** वासुकिः **vāsukim,** वासुकेयः **vāsukeyaḥ N. of a celebrated serpent, king of snakes (said to be a son of** कश्यप**);** सर्पाणामस्मि वासुकिः

Bg.10.28; Ku.2.38; (hence वासुकेयस्वसा **means 'the sister of the snake-god', an epithet of the deity** मनसा

नागानाम् अनन्तः च अस्मि ।

21. नागानाम् - नाग वि. अत्र पुं. **6'3 /** नाग **nāga *a.* (-**गी ***f.*)** **Serpentine, formed of snakes, snaky. -2 Elephantine. -**गः [न गच्छति इत्यगः न अगो नागः] **1 A snake in general, particularly the cobra;** नासुरोऽयं न वा नागः **Ki.15.12. -2 A fabulous serpent-demon or semi-divine being, having the face of a man and the tail of a serpent, and said to inhabit the** पातालम्; अनन्तश्चास्मि नागानाम् **Bg.10.29**
22. अनन्तः - अनन्त वि. अत्र पुं. **1'1 /** अनन्त **ananta *a.*** [नास्ति अन्तो यस्य] **Endless, infinite, eternal, boundless, inexhaustible;** °रत्नप्रभवस्य यस्य **Ku.1.3. -**न्तः **1 N. of** विष्णुः; गन्धर्वाप्सरसः सिद्धाः किन्नरोरगचारणाः । नान्तं गुणानां जानन्ति (नास्यान्तमधिगच्छन्ति) तेनानन्तोऽयमुच्यते ॥; **also of** विष्णु**'s couch, the serpent** शेषः; **of** कृष्णः **and his brother; of** शिवः, **the 14th Arhat;** वासुकिः, **the lord of serpents** अनन्तश्चास्मि नागानाम् **Bg.10.29**

अहम् यादसाम् वरुणः ।

23. यादसाम् - यादस् वि. अत्र पुं. **6'3 /** यादस् ***n.*** **1 Any (large) aquatic animal, a sea-monster;** यादांसि जलजन्तवः **Ak;** वरुणो यादसामहम् **Bg.10.29**
24. वरुणः - वरुण पुं. **1'1 /** वरुणः **varuṇaḥ** [वृ-उनन् **Uṇ.3.53] 1 N. of an** आदित्यः **(usually associated with** मित्रः**); Bṛi. Up.1.4.11. -2 (In later mythology) The regent of the ocean and of the western quarter (represented with a**

noose in hand); यासां राजा वरुणो याति मध्ये सत्यानृत्ये अवपश्यञ्जनानाम्; वरुणो यादसामहम् Bg.10.29

पितृणाम् अर्यमा च अस्मि

25. पितृणाम् - पितृ **father, fore-father पुं. 6'3**

26. अर्यमा - अर्यमन् पुं. **1'1 / अर्यमन् aryaman *m.* [अर्यं श्रेष्ठं मिमीते; मा-कनिन् निपातोयम् Uṇ.1. 156] 1 The Sun. अहं हि पृष्टोऽर्यमणो भवद्भिः Bhāg.1.18. 23; प्रोषितार्यमणं मेरोरन्धकारस्तटीमिव Śi.2.39; तिमिरमिवार्यमरश्मिमभिः समग्रम् Śiva. B.30.50. -2 The head of the Pitṛis or Manes; पितृणामर्यमा चास्मि Bg.10.20**

अहम् संयमताम् यमः

27. संयमताम् - संयमत् वि. अत्र पुं. **6'3 / संयम्-धातोः शतृ-वि. संयमत् / संयम् To restrain, curb, check, control, govern, subdue (Ātm.) as passions &c.)**

28. यमः - यम पुं. **1'1 / deity who chastises beings for their misdeeds**

दैत्यानाम् प्रह्लादः च अस्मि

29. दैत्यानाम् - दैत्य वि. अत्र पुं. **6'3 / दितेः अपत्यं दैत्यः / दैत्यः 'A son of दितिः, a राक्षसः; demon.**

30. प्रह्लादः - प्रह्लाद वि. अत्र पुं. **1'1 / प्रह्लादः प्रह्लादः 1 Great joy, pleasure, delight, happiness. -2 Sound. -3 A species of rice. -4 N. of a son of the demon हिरण्यकशिपुः. [According to the पद्मपुराणम् he was a ब्राह्मणः in his previous existence, and when born as son of हिरण्यकशिपुः, he still retained his ardent devotion to विष्णुः. His father, of course, did not like that his own son should be such a devout worshipper of his mortal**

enemies, the gods, and with the object of getting rid of him, he subjected him to a variety of cruelties; but प्रह्लादः, by the favour of विष्णुः, was quite unscathed, and began to preach with even greater earnestness than before the doctrine that विष्णुः filled all space and was omni-present, omni-scient, omni-potent. हिरण्यकशिपुः in a fit of exasperation asked him "If विष्णुः is omni-present how do I not see him in the pillar of this hall?" Whereupon प्रह्लादः struck the pillar with his fist (according to another account, हिरण्यकशिपुः himself angrily kicked the pillar to convince his son of the absurdity of his faith), when विष्णुः came out half-man and half-lion, and tore हिरण्यकशिपुः to pieces. प्रह्लादः succeeded his father, and reigned wisely and righteously.]

अहम् कलयताम् कालः ।

31. कलयताम् - कलयत् वि. अत्र पुं. 6'3 / कल्-धातोः शतृ-वि. कलयत् / कल् 1 आ., 10 उ. **To undergo a change, shift, tilt**
32. कालः - काल पुं. 1'1 / कालः **Time in general**

अहम् मृगाणाम् मृगेन्द्रः च

33. मृगाणाम् - मृग वि. अत्र पुं. 6'3 / मृग: **an animal, a quadruped**
34. मृगेन्द्रः - मृगेन्द्र वि. अत्र पुं. 1'1 / मृगेन्द्र: **lion**

पक्षिणाम् वैनतेयः च

35. पक्षिणाम् - पक्षिन् वि. अत्र पुं. 6'3 / पक्षिन् ***a.*** (-णी ***f.***) [पक्ष अस्त्यर्थे इनि] **1 Winged;** यें पक्षिणः प्रथममम्बुनिधिं गतास्ते

Śi.5.31. -2 Furnished with wings. -3 Siding with, adhering to the party of. *-m.* 1 A bird

36. **वैनतेय: - वैनतेय वि. अत्र पुं. 1'1 / विनतायाः अयमिति वैनतेयः / वैनतेय: eagle, Name of गरुडः / गरुडः [गरुद्भयां डयते, डी-ड पृषो° तलोपः, गृ-उडच् Uṇ 4. 166.] N. of the king of birds. [He is a son of कश्यपः by his wife विनता. He is the chief of the feathered race, an implacable enemy of serpents, and elder brother of अरुणः. In a dispute between his mother and कद्रुः, her rival, about the colour of उचैःश्रवस् कद्रुः defeated विनता, and, in accordance with the conditions of the wager, made her her slave. गरुडः brought down the heavenly beverage (अमृतम्) to purchase her freedom, not, however, without a hard struggle with इन्द्रः for the same. विनता was then released; but the अमृतम् was taken away by इन्द्रः from the serpents. गरुडः is represented as the vehicle of विष्णुः and as having a white face, an aquiline nose, red wings and a golden body.]**

अन्वयार्थः Overall Meaning

माम्

01. **अश्वानाम् अमृतोद्भवम् उच्चैःश्रवसम् - among horses I am उच्चैःश्रवा: who emanated from the nectar**
02. **गजेन्द्राणाम् ऐरावतम् - among kingly elephants I am ऐरावत:**
03. **नराणाम् नराधिपम् च - I am the King among people**

विद्धि ।

अहम्

04. आयुधानाम् वज्रम् **-among weapons I am the thunderbolt**

05. धेनूनाम् कामधुक् अस्मि **- among cows I am the one, who milches fulfilment of desires**

06. प्रजन**:** च कन्दर्पः अस्मि **- in procreation I am the progenitor**

07. सर्पाणाम् वासुकिः अस्मि **- among serpents and reptiles I am the fabulous** वासुकिः

08. नागानाम् अनन्त**:** च अस्मि **- among cobras I am** अनन्त**: the endless one**

09. अहम् यादसाम् वरुण**: - among aquatic monsters I am the fabulous** वरुण**:**

10. पितृणाम् अर्यमा च अस्मि **- among ancestral manes I am** अर्यमा

11. अहम् संयमताम् यमः **- Among those who observe self-discipline, I am** यमः **the Lord of death, the deity of regulation.**

12. दैत्यानाम् प्रह्लाद**:** च अस्मि **- among progeny of** दितिः **I am** प्रह्लाद**: who stayed put in his devotion unto Me.**

13. अहम् कलयताम् कालः **- among those, who have the faculty of ever-changing, I am Time, which always keeps changing.**

14. अहम् मृगाणाम् मृगेन्द्र**:** च **- among animals, I am lion**

15. पक्षिणाम् वैनतेय**:** च **- among winged birds, I am** गरुडः **is the vehicle of** विष्णुः

छन्दोविश्लेषणम्

उच्चैःश्रवसमश्वानां (८ अक्षराणि) "समश्वा" एतेषां मात्राः १-२-२

विद्धि माममृतोद्भवम् (८ अक्षराणि) "मृतोद्भ" एतेषां मात्राः १-२-१
ऐरावतं गजेन्द्राणां (८ अक्षराणि) "गजेन्द्रा" एतेषां मात्राः १-२-२
नराणां च नराधिपम् (८ अक्षराणि) "नराधि" एतेषां मात्राः १-२-१
अस्मिन् (१०-२७) श्लोके अनुष्टुभ्-छन्दः
आयुधानामहं वज्रं (८ अक्षराणि) "महं व(ज्रं)" एतेषां मात्राः १-२-२
धेनूनामस्मि कामधुक् (८ अक्षराणि) "स्मि काम" एतेषां मात्राः १-२-१
प्रजनश्चास्मि कन्दर्पः (८ अक्षराणि) "स्मि कन्द(र्पः)" एतेषां मात्राः १-२-२
सर्पाणामस्मि वासुकिः (८ अक्षराणि) "स्मि वासु" एतेषां मात्राः १-२-१
अस्मिन् (१०-२८) श्लोके अनुष्टुभ्-छन्दः
अनन्तश्चास्मि नागानां (८ अक्षराणि) "स्मि नागा" एतेषां मात्राः १-२-२
वरुणो यादसामहम् (८ अक्षराणि) "दसाम" एतेषां मात्राः १-२-१
पितृणामर्यमा चास्मि (८ अक्षराणि) "र्यमा चा" एतेषां मात्राः १-२-२
यमः संयमतामहम् (८ अक्षराणि) "मताम" एतेषां मात्राः १-२-१
अस्मिन् (१०-२९) श्लोके अनुष्टुभ्-छन्दः
प्रह्लादश्चास्मि दैत्यानां (८ अक्षराणि) "स्मि दैत्या" एतेषां मात्राः १-२-२
कालः कलयतामहम् (८ अक्षराणि) "यताम" एतेषां मात्राः १-२-१
मृगाणां च मृगेन्द्रोऽहं (८ अक्षराणि) "मृगेन्द्रो" एतेषां मात्राः १-२-२
वैनतेयश्च पक्षिणाम् (८ अक्षराणि) "श्च पक्षि" एतेषां मात्राः १-२-१
अस्मिन् (१०-३०) श्लोके अनुष्टुभ्-छन्दः

स्वाध्यायाः Notes of self-study

(१) There are 15 more pairs of words in षष्ठी-बहुवचनम् **and** प्रथमैक/द्वितीयैकवचनम्.

(२) It comes to mind that the mention माम् अश्वानाम् अमृतोद्भवम् उच्चैःश्रवसम् गजेन्द्राणाम् ऐरावतम् नराणाम्

नराधिपम् च विद्धि **should be taken to mean that what specialty is there of** उच्चैःश्रवाः **among horses, that specialty is due to me. This logic then applies to every other pair. So, every pair merits to be studied to identify the specialty of the special. That becomes a revelation especially when studying** प्रह्लादश्चास्मि दैत्यानाम्

(३) It is interesting to read about उच्चैःश्रवाः **the horse of** इन्द्रः, कामधुक् **the wish-fulfilling cow,** ऐरावत: **the elephant of** इन्द्रः, वासुकिः **the serpent,** प्रह्लाद: **the devotee born of a demon,** वैनतेय: **the** गरुडः. **All this reading gives inspiration to pursue the path of devotion, especially the mention** प्रह्लादश्चास्मि दैत्यानाम् ।

शुभमस्तु

==========

गीताभ्यासे १०-३१ पवनः पवतामस्मि + १०-३२ सर्गाणामादिरन्तश्च

==================

पवनः पवतामस्मि रामः शस्त्रभृतामहम् ।

पदच्छेदैः - पवनः पवताम् अस्मि रामः शस्त्रभृताम् अहम् ।

झषाणां मकरश्चास्मि स्रोतसामस्मि जाह्नवी ॥ १०-३१ ॥

पदच्छेदैः - झषाणाम् मकरः च अस्मि स्रोतसाम् अस्मि जाह्नवी ॥

सर्गाणामादिरन्तश्च मध्यं चैवाहमर्जुन ।

पदच्छेदैः - सर्गाणाम् आदिः अन्तः च मध्यम् च एव अहम् अर्जुन ।

अध्यात्मविद्या विद्यानां वादः प्रवदतामहम् ॥ १०-३२॥

पदच्छेदैः - अध्यात्मविद्या विद्यानाम् वादः प्रवदताम् अहम् ॥

वाक्यांशशः विश्लेषणम्

अनुक्र.	उद्देश्यविभागः	विधेयविभागः					
	कर्तृपदीयाः	कर्मपदीयाः	अन्ये सुबन्ताः	विधेयाः	अव्ययानि	कृदन्ताः	तिङन्ताः
1	अहम्		पवताम्	पवनः			अस्मि
2			शस्त्रभृताम्	रामः			
3			झषाणाम्	मकरः	च		अस्मि
4			स्रोतसाम्	जाह्नवी			अस्मि
			अर्जुन				
5	अहम्		सर्गाणाम्	आदिः अन्तः मध्यम्	च च एव		

6			विद्यानाम्	अध्यात्मविद्या			
7	अहम्		प्रवदताम्	वादः			

अन्वयशः शब्दाभ्यासाः

अहम् पवताम् पवनः अस्मि

01. अहम् - अस्मद् सर्व. **1'1**
02. पवताम् - पवत् वि. अत्र पुं./नपुं. **6'3** / पू-धातोः शतृ-वि. पवत् / पू पूङ् पवने **(to purify, to cleanse)** भ्वादिः, ०१.११२१ आत्मनेपदी, सकर्मकः, सेट् / पू पूञ् पवने **(to purify, to cleanse)**क्र्यादिः, ०९.००१४ उभयपदी, सकर्मकः, सेट्
03. पवनः - पवन वि. अत्र पुं. **1'1** / पवन ***a.*** **Clean, pure;** महतां पदपद्मजं परागं पवनानां पवनं ह्युपादिशन्ति **Rām. Ch.2.3.** -नः **[**पू-ल्यु**] 1 Air, wind**; सर्पाः पिबन्ति पवनं न च दुर्बलास्ते **Subhāṣ; Bg.10.31;** पवनपदवी, पवनसुतः **&c.; The vital air, breath.**
04. अस्मि - अस्-धातोः लटि उ.पु. एक. / अस् **2** प.

शस्त्रभृताम् रामः

05. शस्त्रभृताम् - शस्त्रभृत् वि. अत्र पुं. **6'3** / शस्त्राणि बिभर्तीति शस्त्रभृत् / भृ-धातोः शतृ-वि. भृत्
    a. शस्त्राणि - शस्त्र नपुं. **2'3** / शस्त्रम् **[**शस्-ष्ट्रन्**] 1 A weapon, arms;** क्षमाशस्त्रं करे यस्य दुर्जनः किं करिष्यति **Subhāṣ; R.2.40;3.51,52;5.28. -2 An instrument, a tool in general.**
    b. बिभर्ति - भृ-धातोः लटि प्र.पु. एक. / ०३.०००६ भृ डुभृञ् धारणपोषणयोः जुहोत्यादिः, उभयपदी, सकर्मकः, अनिट् **(to wear, to bear, to support, to nourish, to protect)**

c. शस्त्रभृत्

06. राम**ः - राम पुं. 1'1 / राम rāma *a.* [**रम् कर्तरि घञ् ण वा**] 1 Pleasing, delighting, rejoicing, -2 Beautiful, lovely, charming. -3 Obscure; dark-coloured, black. -4 White. -**मः **1 N. of three celebrated personages; (*a*)** परशुरामः **son of** जमदग्निः **(*b*)** बलरामः **son of** वासुदेवः **and brother of** कृष्णः **q.q.v.v.; (*c*)** रामचन्द्रः **or** सीतारामः **son of** दशरथः **and** कौशल्या **and the hero of the** रामायणम् **(the word is thus derived in Purāṇas:--**राशब्दो विश्ववचनो मश्चापीश्वरवाचकः । विश्वाधीनेश्वरो यो हि तेन रामः प्रकीर्तितः ॥**) cf. also** राकारोच्चारमात्रेण मुखान्निर्याति पातकम् । पुनः प्रवेशशङ्कायां मकारोऽस्ति कपाटवत् ॥ **[When quite a boy, he with his brother was taken by** विश्वामित्रः **with the permission of** दशरथः **to his hermitage to protect his sacrifices from the demons that obstructed them.** रामः **killed them all with perfect ease, and received from the sage several miraculous missiles as a reward. He then accompanied** विश्वामित्रः **to the capital of** जनकः **where he married** सीता **having performed the wonderful feat of bending** शिव**'s bow, and then returned to** अयोध्या**.** दशरथः **seeing that** रामः **was growing fitter and fitter to rule the kingdom, resolved to install him as heir-apparent. But, on the eve of the day of coronation, his favourite wife** कैकेयी **at the instigation of her wicked nurse** मन्थरा **asked him to fulfil the two boons he had formerly promised to her, by one of which she demanded the exile of** रामः **for fourteen years and by the other the installation of her own son**

भरत as युवराजः. The king was terribly shocked, and tried his best to dissuade her from her wicked demands, but was at last obliged to yield. The dutiful son immediately prepared to go into exile accompanied by his beautiful young wife सीता and his devoted brother लक्ष्मणः. The period of his exile was eventful, and the two brothers killed several powerful demons and at last roused the jealousy of रावणः himself. The wicked demon resolved to try रामः by carrying off his beauteous wife for whom he had conceived an ardent passion, and accomplished his purpose being assisted by मरीचः. After several fruitless inquiries as to her whereabouts, हनुमत् ascertained that she was in लङ्का and persuaded रामः to invade the island and kill the ravisher. The monkeys built a bridge across the ocean over which रामः with his numerous troops passed, conquered लङ्का, and killed रावणः along with his whole host of demons. रामः, attended by his wife and friends in battle, triumphantly returned to अयोध्या where he was crowned king by वसिष्ठः. He reigned long and righteously and was succeeded by his son कुशः. रामः is said to be the seventh incarnation of विष्णुः cf. जयदेव's - वितरसि दिक्षु रणे दिक्पतिकमनीयं दशमुखमौलिबलिं रमणीयम् । केशव धृतरघुपतिरूप जय जगदीश हरे Gīt.1.].

झषाणाम् मकरः च अस्मि

07. झषाणाम् - झष वि. अत्र पुं. **6'3 /** झष **A fish in general;** झषाणां मकरश्चास्मि **Bg.10.31**

08. मकर: - मकर पुं. **1’1** / मकरः **[**मं विषं किरति कॄ-अच् **Tv.] 1 A kind of sea-animal, a crocodile, shark;** झषाणां मकरश्चास्मि **Bg.10.31;** मकरवक्त्र **Bh.2.4. (Makara is regarded as an emblem of Cupid; cf. comps. below).**

स्रोतसाम् जाह्नवी अस्मि

09. स्रोतसाम् - स्रोतस् वि. अत्र पुं. **6’3** / स्रोतस् ***n.*** **[**स्रु-तसि**] 1 (*a*) A stream, current, flow or course of water;** पुरा यत्र स्रोतः पुलिनमधुना तत्र सरिताम् **U.2.27; Ms.3.163. (*b*) A torrent, rapid stream;** नदत्याकाशगङ्गायाः स्रोतस्युद्दामदिग्गजे **R.1.78;** स्रोतसेवोह्यमानस्य प्रतीपतरणं हि तत् **V.2.5. -2 A stream, river (in general);** स्रोतसामस्मि जाह्नवी **Bg.10.31**

10. जाह्नवी - स्त्री. **1’1** / जाह्नवी [जह्नोः अपत्यं स्त्री अण् ङीप्] **An epithet of the river Ganges. /** जह्नुः **N. of an ancient king, son of** सुहोत्रा **who adopted the river** गङ्गा **as his daughter. [The river Ganges, when brought down from heaven by the austerities of** भगीरथः **was forced to flow over earth to follow him to the lower regions. In its course it inundated the sacrificial ground of king** जह्नुः**, who being angry drank up its waters. But the gods and sages, and particularly** भगीरथः**, appeased his anger, and he consented to discharge those waters from his ears. The river is therefore regarded as his daughter, and is styled** जाह्नवी, जह्नुतनया, -कन्या, -सुता, -नन्दिनी **&c.; cf. R.8.95.** जह्नोः कन्यां सगरतनयस्वर्गसोपानपङ्क्तिम् **Me.52.** -सप्तमी **The seventh day of the bright half of** वैशाखः**]**

अर्जुन अहम् सर्गाणाम् आदिः अन्तः च मध्यम् च एव

11. अर्जुन - पुं. संबोधनमेक.

12. सर्गाणाम् - सर्ग पुं. 6’3 / सर्गः [सृज्-घञ्] 1 Relinquishment, abandonment. -2 Creation; आराध्य विप्रान् स्मरमादिसर्गे Bhāg.3.1.28; अस्याः सर्गविधौ प्रजापतिरभूच्चन्द्रो नु कान्तिप्रदः V.1.8. -3 The creation of the world; प्रलयस्थितिसर्गाणां कारणतां गतः Ku.2.6; R.3.27; सर्गो नवविधस्तस्य प्राकृतो वैकृतस्तु यः Bhāg.3.10.13. -4 Nature, the universe; इहैव तैर्जितः सर्गो येषां साम्ये स्थितं मनः Bg.5.19.

13. आदिः - आदि वि. अत्र पुं. 1’1 / आदि *a.* 1 First, primary, primitive; निदानं त्वादिकारणम् Ak. -2 Chief, first, principal, pre-eminent; oft. at the end of comp. in this sense; see below. -3 First in time existing before. -दिः 1 Beginning, commencement (opp. अन्त)

14. अन्तः - अन्त पुं. 1’1 / अन्तः *a.* [अम्-तन् Uṇ.3.86] 1 Near. -2 Last. -3 Handsome, lovely; Me.23; दन्तोज्ज्वलासु विमलोपलमेखलान्ताः Śi.4.40, (where, however, the ordinary sense of 'border' or 'skirt' may do as well, though Malli. renders अन्त by रम्य, quoting the authority of शब्दार्णव - 'मृतावविसिते रम्ये समाप्तावन्त इष्यते'). -4 Lowest, worst. -5 Youngest. -तः (*n.* in some senses) 1 (*a*) End, limit, boundary (in time or space); final limit, last or extreme point

15. मध्यम् - मध्य वि. अत्र नपुं. 1’1 / मध्य *a.* [मन्-यत् नस्य धः Tv.] 1 Middle, central, being in the middle or centre; एकं मुक्तागुणमिव भुवः स्थूल- मध्येन्द्रनीलम् Me.48; Ms.2.21. -2 Intervening, intermediate. -3 Middling, moderate, of a middling size or quality, mediocre; अग्र्यो मध्यो

जघन्यश्च तं प्रवेक्ष्याम्यशेषतः **Ms.12.30; प्रारभ्य विघ्नविहता विरमन्ति मध्याः Bh.2.27. -4 Neutral, impartial. -5 Just, right. -6 Mean (in astr.). -ध्यः, -ध्यम् 1 The middle, centre, middle or central part**

विद्यानाम् अध्यात्मविद्या

16. विद्यानाम् - विद्या स्त्री. **6'3** / विद्या [विद्-क्यप्] **1 Knowledge, learning, lore, science;** (तां) विद्यामभ्यसनेनेव प्रसादयितुमर्हसि **R.1.88;** विद्या नाम नरस्य रूपमधिकं प्रच्छन्नगुप्तं धनम् **&c. Bh.2.20. (According to some *Vidyās* are four :--** आन्वीक्षिकी त्रयी वार्ता दण्डनीतिश्च शीश्वती **Kāmandaka);** चतसृष्वपि ते विवेकिनी नृप विद्यासु निरूढिमागता **Ki.2.6; to these four Manu adds a fifth** आत्मविद्या; त्रैविद्येभ्यस्त्रयीं विद्यां दण्डनीतिं च शाश्वतीम् । आन्वीक्षिकीं चात्मविद्यां वार्तारम्भांश्च लोकतः ॥ **Ms.7.43. But the usual number of *Vidyās* is stated to be fourteen, *i. e.* the four *Vedas,* the six *Aṅgas, Dharma, Mimāṁsā, Tarka* or *Nyāya* and the *Purāṇas;* see** चतुर्दशविद्या **under** चतुर्; **and N.1.4. In N.1.5 the number is spoken of as being eighteen by including Medicine, Military Art, Music and Polity;** अगाहताष्टादशतां जिगीषया।)

17. अध्यात्मविद्या - स्त्री. **1'1** / अध्यात्मविषयिका विद्या अध्यात्मविद्या (मध्यमपदलोपी तत्पुरुषः)

   a. अध्यात्मम् - अध्यात्म ***a.*** [आत्मनः संबद्धं, आत्मनि अधिकृतं वा] **Belonging to self or person; concerning an individual.** -अध्यात्मम् ***ind.*** [आत्मानमधिकृत्य] **Concerning self.** -अध्यात्मम् **The supreme spirit (manifested as the individual self) or the relation**

between the supreme and the individual soul; अक्षरं ब्रह्म परमं स्वभावोऽध्यात्ममुच्यते Bg.8.3 (स्वस्यैव ब्रह्मण एवांशतया जीवस्वरूपेण भावो भवनं स एव आत्मानं देहमधिकृत्य भोक्तृ- त्वेन वर्तमानोऽध्यात्मशब्देनोच्यते Śrīdhara) 'Brahman is the supreme, the indestructible; its manifestation (as an individual self) is अध्यात्म'

प्रवदताम् वादः

18. प्रवदताम् - प्रवदत् वि. अत्र पुं. 6'3 / प्रवद्-धातोः शतृ-वि. प्रवदत् / प्रवद् 1 P. 1 To say, speak, utter. -2 To speak to, address; सुग्रीवः प्रावदन् नृपम् Bk.7.24. -3 To name, call. -4 To regard, consider. -5 To converse or talk with. -6 To proclaim, declare.
19. वादः - वाद पुं. 1'1 / वादः [वद्-घञ्] 1 Talking, speaking. -2 Speech, words, talk; वेदवादरताः पार्थ नान्यदस्तीति वादिनः Bg.2.42; -3 A statement, an assertion, allegation; अवाच्यवादांश्च बहून् वदिष्यन्ति तवाहिताः Bg.2.36. -4 Narration, account; शाकुन्तलादीनितिहासवादान् Māl.3.3. -5 Discussion, dispute, controversy; वादयुद्धप्रधानाश्च मध्यमा राजसी गतिः Ms.12.46; वादे वादे जायते तत्त्वबोधः Sūbhāṣ; सीमा°. -6 A reply. -7 An exposition, explanation; अध्यात्मविद्या विद्यानां वादः प्रवदतामहम् Bg.10.32.

अन्वयार्थाः Overall Meaning

अहम्

01. पवताम् पवनः अस्मि - among purifiers I am the wind
02. शस्त्रभृताम् रामः - among those who wield weapons, I am रामः.

03. झषाणाम् मकर: च अस्मि - among aquatic lives, I am the alligator

04. स्रोतसाम् जाह्नवी अस्मि - among streams, I am the river Ganges.

05. अर्जुन अहम् सर्गाणाम् आदि: अन्त: च मध्यम् च एव - I am the beginning, middle and end of all creation

06. विद्यानाम् अध्यात्मविद्या - among learnables I am spiritual knowledge

07. प्रवदताम् वादः - I am the argument in all communications

छन्दोविश्लेषणम्

पवनः पवतामस्मि (८ अक्षराणि) "वताम(स्मि)" एतेषां मात्राः १-२-२
रामः शस्त्रभृतामहम् (८ अक्षराणि) "भृताम" एतेषां मात्राः १-२-१
झषाणां मकरश्चास्मि (८ अक्षराणि) "करश्चा" एतेषां मात्राः १-२-२
स्रोतसामस्मि जाह्नवी (८ अक्षराणि) "स्मि जाह्न" एतेषां मात्राः १-२-१
अस्मिन् (१०-३१) श्लोके अनुष्टुभ्-छन्दः
सर्गाणामादिरन्तश्च (८ अक्षराणि) "दिरन्त(श्च)" एतेषां मात्राः १-२-२
मध्यं चैवाहमर्जुन (८ अक्षराणि) "हमर्जु" एतेषां मात्राः १-२-१
अध्यात्मविद्या विद्यानां (८ अक्षराणि) "द्या विद्या" एतेषां मात्राः २-२-२
वादः प्रवदतामहम् (८ अक्षराणि) "दताम" एतेषां मात्राः १-२-१
तृतीये पादे अपवादः अन्यथा अस्मिन् (१०-३२) श्लोके अनुष्टुभ्-छन्दः

स्वाध्यायाः **Notes of self-study**

(१) The pattern of pairs of words in षष्ठी-बहुवचनम् and प्रथमैक/द्वितीयैकवचनम् continues here. The running total so far is (8+15+15+7 = 45).

(२) The mentions पवनः पवतामस्मि **and** स्रोतसामस्मि जाह्नवी **are about flowing fluids. Water streams are well-known. So** स्रोतसाम् **is understandable. But what about** पवताम् **? There is interesting information in** शब्दकल्पद्रुमः सप्त पवनाधिपा यथा ज्योतिस्तत्त्वे - आवहः प्रवहश्चैव सम्बहो निवहस्तथा । उद्वहो विवहो वायुः सप्त वाताः प्रकीर्त्तिताः ॥

(३) Whereas meaning of पवनः **is wind, the word** पवताम् **is** पवत् वि. अत्र पुं./नपुं. **6'3 where** पवत् **is** पू-धातोः शतृ-वि. पवत् / पू पूङ् पवने **(to purify, to cleanse). So** पवनः **is not every other wind, but the purifying wind. Hanuman is** पवनसुतः**, maybe, in that sense only. The phrase "purifying wind" raises a host of thoughts. There are businesses with proclaimed activities of "purifying wind". Among Puja-rituals there is** कर्पूरम् **and** धूपम्**, which give "purifying wind", pleasantly also. One is left wonder-struck when realizing how the traditions have been set so scientifically.**

(४) Yet when the situation demands annihilation of the evil forces रामः शस्त्रभृतामहम्.

(५) अहम् सर्गाणाम् आदिः अन्तः च मध्यम् च एव **in (१०-३२) brings to mind** अहमादिश्च मध्यं च भूतानामन्त एव च **in (१०-२०). We can take** सर्गाः **to be synonymous with** भूतानि.

शुभमस्तु

=========

गीताभ्यासे १०-३३ अक्षराणामकारोऽस्मि + १०-३४ मृत्युः सर्वहरश्चाहम्

==================

अक्षराणामकारोऽस्मि द्वन्द्वः सामासिकस्य च ।

पदच्छेदैः - अक्षराणाम् अकारः अस्मि द्वन्द्वः सामासिकस्य च ।

अहमेवाक्षयः कालो धाताहं विश्वतोमुखः ॥ १०-३३॥

पदच्छेदैः - अहम् एव अक्षयः कालः धाता अहम् विश्वतोमुखः ॥

मृत्युः सर्वहरश्चाहमुद्भवश्च भविष्यताम् ।

पदच्छेदैः - मृत्युः सर्वहरः च अहम् उद्भवः च भविष्यताम् ।

कीर्तिः श्रीर्वाक्च नारीणां स्मृतिर्मेधा धृतिः क्षमा ॥ १०-३४॥

पदच्छेदैः - कीर्तिः श्रीः वाक् च नारीणाम् स्मृतिः मेधा धृतिः क्षमा ॥

वाक्यांशशः विश्लेषणम्

अनुक्र.	उद्देश्यविभागः	विधेयविभागः					
	कर्तृपदीयाः	कर्मपदीयाः	अन्ये सुबन्ताः	विधेयाः	अव्ययानि	कृदन्ताः	तिङन्ताः
1			अक्षराणाम्	अकारः			अस्मि
2			सामासिकस्य	द्वन्द्वः	च		
3	अहम् एव			अक्षयः कालः			
4	अहम्			विश्वतोमुखः धाता			
5	अहम्			सर्वहरः मृत्युः	च		

6			भविष्यताम्	उद्भवः	च			
7			नारीणाम्	कीर्तिः श्रीः वाक् स्मृतिः मेधा धृतिः क्षमा च				

अन्वयशः शब्दाभ्यासाः

अहम् अक्षराणाम् अकारः अस्मि

1. **अहम् - अस्मद् सर्व. 1'1**
2. **अक्षराणाम् - अक्षर वि. अत्र नपुं. 6'3** / अक्षर ***a.*** [न क्षरतीति; क्षर् चलने अच्-न. त.] **1 Imperishable, indestructible, undecaying, epithet of the Supreme as well as the Individual soul;** द्वाविमौ पुरुषौ लोके क्षरश्चाक्षर एव च । क्षरः सर्वाणि भूतानि कूटस्थोऽक्षर उच्यते **Bg.15.16.** यस्मात्क्षरमतीतोऽहमक्षरादपि चोत्तमः । अतोऽस्मि लोके वेदे च प्रथितः पुरुषोत्तमः **Bg.15.18; the unconcerned (Spirit);** अक्षरं ब्रह्म परमभ् **Bg.8.3. -2 Fixed, firm, unalterable. -रम्** [अश्-सरः **Uṇ.3.70,** अशेः सरः; अश्नुते व्याप्नोति वेदादिशास्त्राणि.] **1 (*a*) A letter of the alphabet;** अक्षराणामकारोऽस्मि **Bg.10.33; (*b*) a syllable;** एकाक्षरं परं ब्रह्म **Ms.2.83 the monosyllable;** गिरामस्म्येकमक्षरम् **Bg.10.25, (sacred syllable). Hence (*c*) a word or words, speech collectively;** अक्षंर वर्णनिर्माणं वर्णमप्यक्षरं विदुः । अक्षरं न क्षरं विद्यादश्नोतेर्वा सरोऽक्षरम् ॥ **-2 A document (letter &c.), sacred writing; writing in general (in pl.);** तत्र भुक्तिः प्रमाणं स्यान्न साक्षी नाक्षराणि च **Pt.3.93;**

तत्रभवत्या अक्षराणि विसृष्टानि स्युः **V.2. -3 The highest deity or Godhead, the indestructible spirit, Brahman** (परमब्रह्मन्, मूलकारणम्); अक्षरं ब्रह्म परमम् **Bg.8.3;** कर्म ब्रह्मोद्भवं विद्धि ब्रह्माक्षरसमुद्भवम् **3.15;** यथा सतः पुरुषात्केशलोमानि तथाक्षरात्संभवतीह विश्वम् **Chān. Up.**

3. अकारः - अकार पुं. **1'1** / अकार ***a.*** [करोतीति कारः कृ-घञ् अण् वा न. त.] **Not doing or acting, void of action** (क्रियारहित). -रः **The letter अ**; अक्षराणामकारोऽस्मि **Bg.10.33.**

सामासिकस्य च द्वन्द्वः

4. सामासिकस्य - सामासिक वि. अत्र नपुं. **6'1** / सामासिक ***a.*** (-की ***f.***) **1 Comprehensive, comprehending the whole, collective. -2 Condensed, concise, brief;** एष सामासिको नयः **Ms.7.180. -3 Relating to a compound word. -4 Compounded, composite.** -कनि **The whole class of compounds;** द्वन्द्वः सामासिकस्य च **Bg. 10.33.**

5. द्वन्द्वः - द्वन्द्व पुं. **1'1** / द्वन्द्वम् **dvandvam** [द्वौ द्वौ सहाभिव्यक्तौ; **cf. P.VIII.1.15. Sk.] 1 pair, couple. -2 A couple of animals (including even men) of different sexes, *i. e.* male and female;** द्वन्द्वानि भावं क्रियया बिवव्रुः **Ku.3.35; Me.45;** न चेदिदं द्वन्द्वमयोजयिष्यत् **Ku.7.66; R.1.40; Ś.2.15;7.27;** अल्पं तुल्य- शीलानि द्वन्द्वानि सृज्यन्ते **Pratimā 1. -3 A couple of opposite conditions or qualities, (such as** सुख **and** दुःख; शीत **and** उष्ण); बलवती हि द्वन्द्वानां प्रवृत्तिः **K.135;** द्वन्द्वैरयोजयच्चेमाः सुखदुःखादिभिः प्रजाः **Ms. 1.26;6.81;** सर्वर्तुनिर्वृतिकरे निवसन्नुपैति न द्वन्द्वदुःखमिह किंचिदकिंचनोऽपि **Śi.4.64. -4 A strife, contention, quarrel, dispute, fight. -5 A duel;**

Rām.6.43.15. -6 Doubt, uncertainty. -7 A fortress, stronghold. -8 A secret. -9 A secret, or lonely place; द्वन्द्वे ह्येतत् प्रवक्तव्यं हितं वै यद्यवेक्षसे **Rām.7.103.11.** -न्द्वः **1 (In gram.) One of the four principal kinds of compounds, in which two or more words are joined together which, if not compounded, would stand in the same case and be connected by the copulative conjunction `and';** चार्थे द्वन्द्वः **P.II.2.29;** द्वन्द्वः सामासिकस्य च **Bg.10.33;** उभयपदप्रधानो द्वन्द्वः **Kāśikā 38.**

अहम् एव अक्षयः कालः

6. अक्षयः - अक्षय वि. अत्र पुं. **1'1** / अक्षय ***a.*** [नास्ति क्षयो यस्य] **1 Undecaying, exempt from decay, imperishable, undying, unfailing, inexhaustible**
7. कालः - काल पुं. **1'1** / कालः **Time in general**

अहम् विश्वतोमुखः धाता

8. विश्वतोमुखः - विश्वतोमुख वि. पुं. **1'1** / विश्वतः मुखं यस्य सः विश्वतोमुखः /
    a. विश्वतः - विश्व सर्व. अत्र नपुं. **5'1** / विश्व ***pron. a.*** [विश्-व **Uṇ.1.151] 1 All, whole, entire, universal;** स सर्वनामा स च विश्वरूपः **Bhāg.6.4.28. -2 Every, every one. -3 All-pervading, omnipresent. *-m. pl.* N. of a particular group of deities, ten in number and supposed to be sons of** विश्वा**; their names are:-** वसुः सत्यः क्रतुर्दक्षः कालः कामो धृतिः कुरुः । पुरूरवा माद्रवश्च विश्वेदेवाः प्रकीर्तिताः ॥ देवाः साध्यास्तथा विश्वे तथैव च महर्षयः **Mb. 3.261.6; Bg.11.22.** -श्वम् **1 The universe,**

the (whole) world; इदं विश्वं पाल्यम् **U.3.30;** विश्वस्मिन्नधुनान्यः कुलव्रतं पालयिष्यति कः **Bv.1.13. -2 Dry ginger. -3 N. of Viṣṇu.** -श्वः **1 The soul; Bhāg.7.15.54; A. Rām.7.5.49. 50; the intellectual faculty.** / (शब्दकल्पद्रुमे) विश्वतः, [स्] व्य, (विश्व + तसिल् ।) सर्व्वतः । इत्यमरटीका ॥

b. मुखम् - मुख नपुं. **1'1 /** मुखम् **mukham** [खन् अच् डित् धातोः पूर्वं मुट् च **cf. Uṇ.5.20] 1 The mouth (fig. also);** प्रजासृजा यतः खातं तस्मादाहुर्मुखं बुधाः; ब्राह्मणोऽस्य मुखमासीत् **Ṛv.10.90.12;** सभ्रूभङ्गं मुखमिव **Me.24;** त्वं मम मुखं भव **V.1 'be my mouth or spokesman'. -2 The face, countenance;** परिवृत्तार्धमुखी मयाद्य दृष्टा **V.1.17;** नियमक्षाममुखी धृतैकवेणिः **Ś.7.21; so** चन्द्रमुखी, मुखचन्द्रः **&c;** ओष्ठौ च दन्तमूलानि दन्ता जिह्वा च तालु च । गलो गलादि सकलं सप्ताङ्गं मुखमुच्यते ॥ **-3 The snout or muzzle (of any animal). -4 The front, van, forepart; head, top;** (लोचने) हरति मे हरिवाहनदिङ्मुखम् **V.3.6. -5 The tip, point, barb (of an arrow), head;** पुरारि- मप्राप्तमुखः शिलीमुखः **Ku.5.54; R.3.57. -6 The edge or sharp point (of any instrument). -7 A teat, nipple;** मध्ये यथा श्याममुखस्य तस्य मृणालसूत्रान्तरमप्य- लभ्यम् **Ku.1.40; R.3.8. -8 The beak or bill of a bird. -9 A direction, quarter; as in** अन्तर्मुख. **-10 Opening, entrance, mouth;** नीवाराः शुकगर्भकोटरमुखभ्रष्टास्तरूणामधः **Ś.1.14;** नदीमुखेनेव समुद्रमाविशत् **R.3.28; Ku.1.8. -11 An entrance to a**

house, a door, passage. -12 Beginning, commencement; सखीजनोद्वीक्षणकौमुदीमुखम् **R.3.1;** दिनमुखानि रविर्हिमनिग्रहैर्विमलयन् मलयं नगमत्यजत् **9.25;5.76; Ghaṭ.2. -13 Introduction. -14 The chief, the principal or prominent (at the end of comp. in this sense);** बन्धोन्मुक्त्यै खलु मखमुखान् कुर्वते कर्मपाशान् **Bv.4.21; so** इन्द्रमुखा देवाः **&c.**

c. विश्वतोमुखः

9. धाता **-** धातृ वि. अत्र पुं. **1'1 /** धा-धातोः तृच्-वि. **/** धातृ ***m.*** **[**धा-तृच्**] 1 A maker, creator, originator, author. -2 A bearer, preserver, supporter. -3 An epithet of Brahmā, the creator of the world;** मन्ये दुर्जनचित्तवृत्तिहरणे धातापि भग्नोद्यमः **H.2.124; R.13.6; Si.1.13; Ku.7.44; Ki.12.33;** सूर्याचन्द्रमसौ धाता यथापूर्ववमकल्पयत् **| Mahānārāyṇa Up. -4 An epithet of Viṣṇu; Mb.12.15.18. -5 The soul. -6 N. for the seven sages (**सप्तर्षि**) being the first creation of Brahmā cf.** पुरातनाः पुराविद्भिर्धातार इति कीर्तिताः **Ku.6.9. -7 A married woman's paramour, adulterer. -8 One of the forty-nine winds. -9 An arranger. -10 One who nourishes.**

अहम् सर्वहरः मृत्युः च

10. सर्वहरः **-** सर्वहर वि. अत्र पुं. **1'1 /** सर्वान् हरति इति सर्वहरः अथवा सर्वं हरतीति सर्वहरः

11. मृत्युः **-** मृत्यु **death** पुं. **1'1**

12. भविष्यताम् उद्भवः च

13. भविष्यताम् - भविष्यत् वि. अत्र पुं./नपुं. 6'3 / भविष्यत् *a.* (-ती or -न्ती *f.*) **About to be, become or come to pass, future. *-n.* The future time.**

14. उद्भवः - उद्भव पुं. 1'1 / उद्भवः **udbhavaḥ 1 Production, creation, birth, generation (lit. and fig.); इति हेतुस्तदुद्भवे K. P.1; Y.3.80; the place or object of origin; मृत्युः सर्वहरश्चाहमुद्भवश्च भविष्यताम् Bg.10.34**

नारीणाम् कीर्तिः श्रीः वाक् स्मृतिः मेधा धृतिः क्षमा च

15. नारीणाम् - नारी स्त्री. 6'3 / नारी [नृ-नर-वा जातौ ङीष् नि°] **1 A woman; अर्थतः पुरुषो नारी या नारी सार्थतः पुमान् Mk.3.27. -2 Any female or feminine object.**

16. कीर्तिः - स्त्री. 1'1 / **fame**

17. श्रीः - स्त्री. 1'1 / **glory**

18. वाक् - स्त्री. 1'1 / **speech**

19. स्मृतिः - स्त्री. 1'1 / **memory**

20. मेधा - स्त्री. 1'1 / **intellect**

21. धृतिः - स्त्री. 1'1 / **fortitude**

22. क्षमा - स्त्री. 1'1 / **tolerance, pardon**

अन्वयार्थः Overall Meaning

1. अहम् अक्षराणाम् अकारः अस्मि - **among letters I am the letter अ.**
2. सामासिकस्य च द्वन्द्वः - **among compoundings I am the type द्वन्द्वः**
3. अहम् एव अक्षयः कालः - **among the endless ones I am Time**
4. अहम् विश्वतोमुखः धाता - **I am the supporter with universal outlook**

5. अहम् सर्वहर: मृत्युः च - **I am Death that takes all away and takes away all**
6. भविष्यताम् उद्भव: च - **I am the genesis of everything that is to come**
7. नारीणाम् कीर्तिः श्री: वाक् स्मृति: मेधा धृतिः क्षमा च - **among feminines I am fame, glory, speech, intellect, fortitude and pardon.**

छन्दोविश्लेषणम्

अक्षराणामकारोऽस्मि (८ अक्षराणि) "मकारो" एतेषां मात्राः १-२-२
द्वन्द्वः सामासिकस्य च (८ अक्षराणि) "सिकस्य" एतेषां मात्राः १-२-१
अहमेवाक्षयः कालो (८ अक्षराणि) "क्षयः का" एतेषां मात्राः १-२-२
धाताहं विश्वतोमुखः (८ अक्षराणि) "श्वतोमु" एतेषां मात्राः १-२-१
अस्मिन् (१०-३३) श्लोके अनुष्टुभ्-छन्दः
मृत्युः सर्वहरश्चाहम् (८ अक्षराणि) "हरश्चा" एतेषां मात्राः १-२-२
उद्भवश्च भविष्यताम् (८ अक्षराणि) "भविष्य" एतेषां मात्राः १-२-१
कीर्तिः श्रीर्वाक्च नारीणां (८ अक्षराणि) "क्च नारी" एतेषां मात्राः १-२-२
स्मृतिर्मेधा धृतिः क्षमा (८ अक्षराणि) "धृतिः क्ष" एतेषां मात्राः १-२-१
अस्मिन् (१०-३४) श्लोके अनुष्टुभ्-छन्दः

स्वाध्यायाः **Notes of self-study**

(१) The pattern of pairs of words in षष्ठी-बहुवचनम् **and** प्रथमैक/द्वितीयैकवचनम् **continues here but only in** अक्षराणाम् अकार: **and in** भविष्यताम् उद्भव: **and in** नारीणाम् कीर्तिः **etc. Basically all seven** वाक्यांशाः **are statements of "what I am"** अहम् __ अस्मि. **The running total of** अहम् __ अस्मि **statements is 52.**

(२) Although there is no षष्ठी बहु. in सामासिकस्य द्वन्द्वः,अक्षयः कालः, in विश्वतोमुखः धाता, in सर्वहरः मृत्युः, yet अक्षयः, विश्वतः and सर्वहरः have expanse and comprehensiveness of बहु. Even the word सामासिकस्य has inclusiveness for everything that is सामासिक.
(३) Note in the phrase सामासिकस्य द्वन्द्वः i.e. द्वन्द्वः is that kind of compounding, wherein the component words have equal weightage उभयपदप्रधानो द्वन्द्वः. श्रीकृष्णभगवान् seems to be suggesting that He doesn't distinguish between Him and his devotees. This is endorsement of the philosophy of non-dualism अद्वैतवादः.
(४) The mention अहम् एव अक्षयः कालः in (१०-३३) brings to mind कालः कलयतामहम् in (१०-३०). As such मृत्युः सर्वहरश्चाहम् in (१०-३४) also has the synonym कालः. Of course meaning of कालः has all the three shades, अक्षयः what is endless, कलयत् what is ever changing, सर्वहरः मृत्युः what denotes end of everything that is perishable. That gives an idea of how succinct every statement is.
(५) It comes to mind that in the statement अहम् नारीणाम् कीर्तिः श्रीः वाक् स्मृतिः मेधा धृतिः क्षमा च the word नारीणाम् is not to be understood to mean that "I am the faculties कीर्तिः श्रीः वाक् स्मृतिः मेधा धृतिः क्षमा च" as these would be in women only. The actual meaning is that I am these faculties, whosoever the person is." The Sanskrit words for these faculties are feminine. So नारीणाम् means all those faculties for which the words are feminine. This brings to mind the quotes in देवीसूक्तम् - या देवी सर्वभूतेषु —रूपेण संस्थिता

नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमो नमः May I quote the complete देवीसूक्तम् obtained from https://www.drikpanchang.com/lyrics/durga-saptashati/upasamhara/tantroktam-devisuktam/durga-saptashati-tantroktam-devisuktam.html

॥ अथ तन्त्रोक्तं देवीसूक्तम् ॥

नमो देव्यै महादेव्यै शिवायै सततं नमः। नमः प्रकृत्यै भद्रायै नियताः प्रणताः स्म ताम्॥1॥
रौद्रायै नमो नित्यायै गौर्यै धात्र्यै नमो नमः। ज्योत्स्नायै चेन्दुरुपिण्यै सुखायै सततं नमः॥2॥
कल्याण्यै प्रणतां वृद्ध्यै सिद्ध्यै कुर्मो नमो नमः। नैर्ऋत्यै भूभृतां लक्ष्म्यै शर्वाण्यै ते नमो नमः॥3॥
दुर्गायै दुर्गपारायै सारायै सर्वकारिण्यै। ख्यात्यै तथैव कृष्णायै धूम्रायै सततं नमः॥4॥
अतिसौम्यातिरौद्रायै नतास्तस्यै नमो नमः। नमो जगत्प्रतिष्ठायै देव्यै कृत्यै नमो नमः॥5॥
या देवी सर्वभूतेषु विष्णुमायेति शब्दिता। नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमो नमः॥6॥
या देवी सर्वभूतेषु चेतनेत्यभिधीयते। नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमो नमः॥7॥
या देवी सर्वभूतेषु बुद्धिरूपेण संस्थिता। नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमो नमः॥8॥
या देवी सर्वभूतेषु निद्रारूपेण संस्थिता। नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमो नमः॥9॥
या देवी सर्वभूतेषु क्षुधारूपेण संस्थिता। नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमो नमः॥10॥
या देवी सर्वभूतेषुच्छायारूपेण संस्थिता। नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमो नमः॥11॥
या देवी सर्वभूतेषु शक्तिरूपेण संस्थिता। नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमो नमः॥12॥
या देवी सर्वभूतेषु तृष्णारूपेण संस्थिता। नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमो नमः॥13॥
या देवी सर्वभूतेषु क्षान्तिरूपेण संस्थिता। नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमो नमः॥14॥
या देवी सर्वभूतेषु जातिरूपेण संस्थिता। नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमो नमः॥15॥
या देवी सर्वभूतेषु लज्जारूपेण संस्थिता। नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमो नमः॥16॥
या देवी सर्वभूतेषु शान्तिरूपेण संस्थिता। नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमो नमः॥17॥
या देवी सर्वभूतेषु श्रद्धारूपेण संस्थिता। नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमो नमः॥18॥
या देवी सर्वभूतेषु कान्तिरूपेण संस्थिता। नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमो नमः॥19॥
या देवी सर्वभूतेषु लक्ष्मीरूपेण संस्थिता। नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमो नमः॥20॥
या देवी सर्वभूतेषु वृत्तिरूपेण संस्थिता। नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमो नमः॥21॥

या देवी सर्वभूतेषु स्मृतिरूपेण संस्थिता। नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमो नमः॥22॥
या देवी सर्वभूतेषु दयारूपेण संस्थिता। नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमो नमः॥23॥
या देवी सर्वभूतेषु तुष्टिरूपेण संस्थिता। नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमो नमः॥24॥
या देवी सर्वभूतेषु मातृरूपेण संस्थिता। नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमो नमः॥25॥
या देवी सर्वभूतेषु भ्रान्तिरूपेण संस्थिता। नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमो नमः॥26॥
इन्द्रियाणामधिष्ठात्री भूतानां चाखिलेषु या। भूतेषु सततं तस्यै व्याप्तिदेव्यै नमो नमः॥27॥
चितिरूपेण या कृत्स्नमेतद्व्याप्य स्थिता जगत्। नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमो नमः॥28॥
स्तुता सुरैः पूर्वमभीष्टसंश्रयात्तथासुरेन्द्रेण दिनेषु सेविता।
करोतु सा नः शुभहेतुरीश्वरी शुभानि भद्राण्यभिहन्तु चापदः॥29॥
या साम्प्रतं चोद्धतदैत्यतापितैरस्माभिरीशाच सुरैर्नमस्यते।
या च स्मृता तत्क्षणमेव हन्ति नः सर्वापदो भक्तिविनम्रमूर्तिभिः॥30॥
॥ इति तन्त्रोक्तं देवीसूक्तम् समाप्तं ॥

(९) This देवीसूक्तम् makes such a good prayer that all these faculties be bestowed upon us.

शुभमस्तु

==========

गीताभ्यासे १०-३५ बृहत्साम तथा साम्नाम् + १०-३६ द्यूतं छलयतामस्मि

==================

बृहत्साम तथा साम्नां गायत्री छन्दसामहम् ।
पदच्छेदैः - बृहत् साम तथा साम्नाम् गायत्री छन्दसाम् अहम् ।
मासानां मार्गशीर्षोऽहमृतूनां कुसुमाकरः ॥ १०-३५॥
पदच्छेदैः - मासानाम् मार्गशीर्षः अहम् ऋतूनाम् कुसुमाकरः ॥ १०-३५॥
द्यूतं छलयतामस्मि तेजस्तेजस्विनामहम् ।
पदच्छेदैः - द्यूतम् छलयताम् अस्मि तेजः तेजस्विनाम् अहम् ।
जयोऽस्मि व्यवसायोऽस्मि सत्त्वं सत्त्ववतामहम् ॥ १०-३६॥
पदच्छेदैः - जयः अस्मि व्यवसायः अस्मि सत्त्वम् सत्त्ववताम् अहम् ॥ १०-३६॥

वाक्यांशशः विश्लेषणम्

अनुक्र.	उद्देश्यविभागः	विधेयविभागः					
	कर्तृपदीयाः	कर्मपदीयाः	अन्ये सुबन्ताः	विधेयाः	अव्ययानि	कृदन्ताः	तिङन्ताः
1			साम्नाम्	बृहत् साम	तथा		
2	अहम्		छन्दसाम्	गायत्री			
3	अहम्		मासानाम्	मार्गशीर्षः			
4			ऋतूनाम्	कुसुमाकरः			
5			छलयताम्	द्यूतम्			अस्मि
6	अहम्		तेजस्विनाम्	तेजः			

7				जयः			अस्मि
8				व्यवसायः			अस्मि
9	अहम्		सत्त्ववताम्	सत्त्वम्			

अन्वयशः शब्दाभ्यासाः

तथा साम्नाम् बृहत् साम

1. तथा - अव्ययम् **also**
2. साम्नाम् - सामन् वि. तथा नपुं. **6'3** / सामन् ***n.*** [सो-मनिन् **Uṇ.4.152] 1 Appeasing, calming, comforting, soothing. -2 Cenciliation, pacific measures, negotiation, (the first of the four *upāyas* or expedients to be used by a king against an enemy);** सामदण्डौ प्रशंसन्ति नित्यं राष्ट्राभिवृद्धये **Ms.7.109. -3 Conciliatory or mild means; pacific or conciliatory conduct, gentle words;** यो दुर्बलो ह्यण्वपि याच्यमानो बलीयसा यच्छति नैव साम्ना **Pt.4.26,48. -4 Mildness, gentleness. -5 A metrical hymn or song of praise;** सप्तसामोपगीतं त्वाम् **R.10.21;** ब्रहत्साम तथा साम्नां गायत्री छन्दसामहम् **Bg.10.35. -6 A verse or text of the Sāmaveda;** सस्तोभस्वरकालाभ्यासविकारायां हङ्कारप्रणवप्रस्तावोद्गीथप्रतिहारोपद्रवनिधनवत्यामृचि गीतौ सामशब्दोऽभियुक्तैरुपचर्यते **ŚB. on MS.7.2.1;** स्तोभादिविशिष्टा ऋक् साम **ibid. -7 The Sāmaveda itself (said to have been produced from the sun; cf. Ms.1.23). -8 Voice, sound;** स्वरः सामशब्देन लोकऽभिधीयते । सुसामा देवदत्त इति सुस्वरो देवदत्त इति । स्वरो घोषो नाद इति समानार्थाः । स सामशब्देनोच्यते । **ŚB. on MS.7.2.7**

3. बृहत् - वि. अत्र नपुं. 1’1 / बृहत् ***a.*** **(-ती** ***f.*****) [बृह्-अति] 1 Large, great, big, bulky; वितरति बृहदश्मा पर्वतः प्रीतिमक्ष्णोः Māl.9.5. -2 Wide, broad, extensive, far-extended; दिलीपसूनोः स बृहद्भुजान्तरम् R.3.54. -3 Vast, ample, abundant. -4 Strong, powerful. -5 Long, tall**

4. साम - सामन् सामन् वि. तथा नपुं. 1’1 /

अहम् छन्दसाम् गायत्री

5. अहम् - अस्मद् सर्व. 1’1

6. छन्दसाम् - छन्दस् नपुं. 6’3 / छन्दस् ***n.*** **[छन्दयति असुन्] 1 Wish, desire, fancy, will, pleasure; (गृह्णीयात्) मूर्खं छन्दोऽनुवृत्तेन याथातथ्येन पण्डितम् Chāṇ.33. -2 Free will, free or wilful conduct. -3 Meaning, intention. -4 Fraud, trick, deceit. -5 The Vedas, the sacred text of the Vedic hymns; स च कुल- पतिराद्यश्छन्दसां यः प्रयोक्ता U.3.48; बहुलं छन्दसि frequently used by Pāṇini; प्रणवश्छन्दसामिव R.1.11; Y.1.143; Ms.4.95. -6 A metre; ऋक्छन्दसा आशास्ते Ś.4; गायत्री छन्दसामहम् Bg.10.35;13.4. -7 Metrical science, prosody; (regarded as one of the six Vedāṅgas or auxiliaries to the Vedas, the other five being शिक्षा, कल्प, व्याकरण, निरुक्त and ज्योतिष).**

7. गायत्री - वि. प्रायः स्त्री. 1’1 / गायत्री 1 A Vedic metre of 24 syllables; गायत्री छन्दसामहम् Bg.10.35. -2 N. of a very sacred verse repeated by every Brāhmaṇa at his Sandhyā (morning and evening devotions) and on other occasions also. Great sins even are said to be expiated by a pious repetition of this verse, which is as follows :--

तत्सवितुर्वरेण्यं भर्गो देवस्य धीमहि धियो यो नः प्रचोदयात्
Rv.3.62.10.

अहम् मासानाम् मार्गशीर्ष**:**

8. मासानाम् **- मास** पुं**. 6'3 /** मासः / मासम् **[**मा एव अण्**] 1 A month, (it may be** चान्द्र**,** सौर**,** सावन**,** नाक्षत्र **or** बार्हस्पत्य**)**
9. मार्गशीर्ष**: -** मार्गशीर्ष पुं**. 1'1 /** मार्गशिरः **mārgaśiram,** मार्गशिरस् **mārgaśiras *m.*,** मार्गशीर्षः **N. of the ninth month of the Hindu year (corresponding to November-December) in which the full moon is in the constellation** मृगशिरस्

ऋतूनाम् कुसुमाकरः

10. ऋतूनाम् **-** ऋतु पुं**. 6'3 /** ऋतु **[**ऋ-तु-किच्च **Uṇ1.71] 1 A season, period of the year, commonly reckoned to be six;** शिशिरश्च वसन्तश्च ग्रीष्मो वर्षाः शरद्धिमः**; sometimes only five;** शिशिर **and** हिम **or** हेमन्त **being counted together; cf.** पञ्चर्तवो हेमन्तशिशिरयोः समासेन **Ait. Br.** वसन्तश्चैत्रवैशाखौ ज्येष्ठाषाढौ च ग्रीष्मकौ । वर्षा श्रावणभाद्राभ्यां शरदश्विनकार्तिकौ ॥ मार्गपौषौ च हेमन्तः शिशिरो माघफाल्गुनौ ॥ गोरक्षसंहिता
11. कुसुमाकरः **-** कुसुमाकर वि. अत्र पुं**. 1'1 /** कुसुमानाम् आकरः यस्मिन् सः कुसुमाकरः **(**बहुव्रीहिः**) /**
    a. कुसुमानाम् **-** कुसुम नपुं**. 6'3 /** कुसुमम् **A flower;** उदेति पूर्वं कुसुमं ततः फलम् **Ś.7.30**
    b. आकरः **- [by** पुंसि संज्ञायां घः प्रायेण **P.III.3.118** आकुर्व- न्त्यस्मिन्**; Kāśi. 1 A mine;** मणिराकरोद्भवः **R.3.18;** आकरे पद्मरागाणां जन्म काचमणेः कुतः **H. Pr.38; Ms.7.62;** आकरे- ष्वधिकारिता **Y.3.242; (fig.) a mine or**

rich source of anything (उत्पत्तिस्थानम्); मासो नु पुष्पाकरः V.1.10; अशेष- गुणाकरम् Bh.2.92; सौभाग्यपण्याकरः Mk.8.38; आकरः सर्व- शास्त्राणाम् Mu.7.7. -2 A collection, group; पद्माकरं दिनकरो विकचीकरोति Bh.2.73; कमलाकर Ku.2.29; स्नेहाकराणि Māl.9.47. -3 Best, excellent.

छलयताम् द्यूतम् अस्मि

12. छलयताम् - छलयत् वि. अत्र नपुं. **6'3** / छद्-धातोः शतृ-वि. छलयत् /

13. द्यूतम् - द्यूत नपुं. **1'1** / द्यूतः, द्यूतम् [दिव्-भावे-क्त-ऊठ् अर्धर्चा°] **1 Play, gambling, playing with dice;** द्यूतं हि नाम पुरुषस्यासिंहासनं राज्यम् **Mk.2;** द्रव्यं लब्धं द्यूतेनैव दारा मित्रं द्यूतेनैव । दत्तं भुक्तं द्यूतेनैव सर्वं नष्टं द्यूतेनैव **2.7;** अप्राणिभिर्यत् क्रियते तल्लोके द्यूतमुज्यते **Ms.9.223. -2 (fig.) A battle, fight**

14. अस्मि - अस्-धातोः लटि उ.पु. एक. / अस् **2** प.

अहम् तेजस्विनाम् तेजः

15. तेजस्विनाम् - तेजस्विन् वि. अत्र पुं./नपुं. **6'3** / तेजस्विन् **tejasvin *a.* (-**नी ***f.***) 1 Brilliant, bright. -2 Powerful, heroic, strong;** न तेजस्तेजस्वी प्रसृतमपरेषां विषहते **U.6.14; Ki.16.16. -3 Dignified, noble. -4 Famous, illustrious. -5 Violent; Bṛi. S.101.2. -6 Haughty. -7 Lawful. /** तेजस्वी, [न] त्रि, (तेजोऽस्त्यस्येति । विनिः ।) तेजोयुक्तः ।

16. तेजः - तेजस् नपुं. **1'1** / तेजस् ***n.*** [तिज्-भावे करुणादै असुन्] **1 Sharpness. -2 The sharp edge (of a knife &c.). -3 The point or top of a flame. -4 Heat, glow. glare. -5 Lustre, light, brilliance, splendour;** दिनान्ते निहितं तेजः **R.4.1;**

तेजश्चास्मि विभावसौ **Bg.7.9,10. -6 Heat or light considered as the third of the five elements of creation (the other four being** पृथिवी, अप्, वायु **and** आकाश**).**

जयः अस्मि

17. जयः - जय पुं. **1'1** / जयः [जि भावे अच्] **1 Conquest, triumph, victory, success, winning (in battle, game or a law-suit);** सप्त वित्तागमा धर्म्या दायो लाभः क्रयो जयः **Mb.10.115. -2 Restraint, curbing, conquest as in** इन्द्रियजय. **-3 N. of the sun. -4 N. of Jayanta, son of Indra;** जगृहे च धनुधीता मुसलं तु जयस्तथा **Mb.1.227.34. -5 N. of Yudhiṣṭhira, the first Pāndava prince. -6 N. of an attendant of Visnu. -7 An epithet of Arjuna;** संस्मरन् भ्रातरं जयम् **Mb.3.158.2. -8 N. of the Mahābhārata;** देवीं सरस्वतीं चैव ततो जयमुदीरयेत् **Mb.1.1.1; Bhāg.1.2.4; -9 The heroic sentiment;** सहजेतरौ जयशमौ दधती **Ki.6.22. -10 Words of victory**

व्यवसायः अस्मि

18. व्यवसायः - व्यवसाय पुं. **1'1** / व्यवसो (वि+अव+सो) इति धातुः / व्यवसायः **1 Effort, exertion, energy, industry, perseverance;** करोतु नाम नीतिज्ञो व्यवसायमितस्ततः **H.2.14. -2 Resolve, resolution, determination;** मन्दीचकार मरण- व्यवसायबुद्धिम् **Ku.4.45 'the thought of resolving to die';** व्यवसायात्मिका बुद्धिः **Bg.2.41;** व्यवसायोऽस्मि **10.36. -3 An act, action, performance;** व्यवसायः प्रतिपत्तिनिष्ठुरः **R.8.65. -4 (*a*) Business, employment, trade. (*b*) Following a particular profession or trade. -5 Conduct, behaviour. -6 Device, stratagem, artifice /**

शब्दकल्पद्रुमे ⇒ व्यवसायः, पुं, (वि + अव + सो + घञ् ।) उपजीविका / करोति नाम नीतिज्ञो व्यवसायमितस्ततः । फलं पुनस्तदेव स्याद्यद्विधेर्मनसि स्थितम् ॥ इति हितोपदेशे

अहम् सत्त्ववताम् सत्त्वम्

19. सत्त्ववताम् - सत्त्ववत् वि. अत्र पुं./नपुं. 6'3 / सत्त्व+वत् = सत्त्ववत् / one having (सत्त्व: or) सत्त्वम्

20. सत्त्वम् - सत्त्व नपुं. 1'1 / सत्त्वम् [सतो भावः] (Said to be *m.* also in the first ten senses) 1 Being, existence, entity. -2 Nature, essence. -3 Natural character, inborn disposition; अच्योष्ट सत्त्वान्नृपतिश्च्युताशः Bk.3.20. -4 Life, spirit, breath, vitality, principle of vitality; उद्गतानीव सत्त्वानि बभूवुरमनस्विनाम् Rām.2.48.2; चित्रे निवेश्य परिकल्पित- सत्त्वयोगा Ś.2.10. -5 Consciousness, mind, sense; वाक्च सत्वं च गोविन्द बुद्धौ संवेशितानि ते Mb.12.46.4; Bg.16.1; Bhāg.7.15.41. -6 An embryo. -7 Substance, thing, wealth. -8 An elementary substance such as earth, air, fire &c. -9 (also *m.*) A living or sentient being, animal, beast; वन्यान् विनेष्यन्निव दुष्टसत्त्वान् R.2.8;15.15; किं नोऽपत्यनिर्विशेषाणि सत्वानि विप्रकरोषि Ś7; Māl.9; यश्चासूनपि संत्यजेत् करुणया सत्त्वार्थमभ्युद्यतः Nāg.2.10. -10 An evil spirit, a demon, ghost; अद्य नूनं दशरथः सत्त्वमाविश्य भाषते Rām.2.33.10. -11 Goodness, virtue, excellence. -12 Truth, reality, certainty. -13 Strength, energy, courage, vigour, power, inherent power, the stuff of which a person is made; निजमेव सत्त्वमुपकारि साम् Ki.18. 14; Mb.12.313.17; क्रियासिद्धिः सत्त्वे भवति महतां नोपकरणे Subhāṣ.; R.5.31;

Mu.3.22. -14 Wisdom, good sense. -15 The quality of goodness or purity regarded as the highest of the three Guṇas q. v.; (it is said to predominate most in gods and heavenly beings). -16 A natural property or quality, characteristic. -17 A noun, substantive. -18 Intellect (बुद्धि); अघ्राणमवितर्कं च सत्त्वं प्रविशते परम् **Mb.12.204.18. -19 The subtle body of individual soul** (लिङ्गशरीर); गृहाणीव हि मर्त्यानामाहुर्देहानि पण्डिताः । कालेन विनियुज्यन्ते सत्त्वमेकं तु शाश्वतम् ॥ **Mb.11.3.8**

अन्वयार्थः Overall Meaning

1. तथा (अहम्) साम्नाम् बृहत् साम (अस्मि) - **Also, among Psalms (hymns) to be sung, I am the great Psalm (hymn).**
2. अहम् छन्दसाम् गायत्री - **among poetic meters I am** गायत्री.
3. अहम् मासानाम् मार्गशीर्ष: - **among months I am that month when on the full moon day, one can sight the constellation** मृगशीर्ष.
4. ऋतूनाम् कुसुमाकरः - **among seasons I am that season when the flowers ar in full blossom.**
5. छलयताम् द्यूतम् अस्मि - **among games, that would pester, I am the one played with dice.**
6. अहम् तेजस्विनाम् तेज: - **I am the brilliance of the brilliant.**
7. जय: अस्मि - **I am the victory**
8. व्यवसाय: अस्मि - **I am professionalism**
9. अहम् सत्त्ववताम् सत्त्वम् - **I am the chastity of the chaste.**

छन्दोविश्लेषणम्

बृहत्साम तथा साम्नां (८ अक्षराणि) “तथा सा” एतेषां मात्राः १-२-२
गायत्री छन्दसामहम् (८ अक्षराणि) “न्दसाम” एतेषां मात्राः १-२-१
मासानां मार्गशीर्षोऽहम् (८ अक्षराणि) “र्गशीर्षो” एतेषां मात्राः १-२-२
ऋतूनां कुसुमाकरः (८ अक्षराणि) “सुमाक” एतेषां मात्राः १-२-१
अस्मिन् (१०-३५) श्लोके अनुष्टुभ्-छन्दः

द्यूतं छलयतामस्मि (८ अक्षराणि) “यताम(स्मि)” एतेषां मात्राः १-२-२
तेजस्तेजस्विनामहम् (८ अक्षराणि) “स्विनाम” एतेषां मात्राः १-२-१
जयोऽस्मि व्यवसायोऽस्मि (८ अक्षराणि) “वसायो” एतेषां मात्राः १-२-२
सत्त्वं सत्त्ववतामहम् (८ अक्षराणि) “वताम” एतेषां मात्राः १-२-१
अस्मिन् (१०-३६) श्लोके अनुष्टुभ्-छन्दः

स्वाध्यायाः Notes of self-study

(१) Except for जय: अस्मि and व्यवसाय: अस्मि the other seven are pairs of षष्ठी-बहुवचनम् and प्रथमैकवचनम्. Yet all the nine statements are basically अहम् ____ अस्मि. So, the running total of these statements is now 61.

(२) I wonder whether बृहत्साम तथा साम्नाम् is already quoted as वेदानां सामवेदोऽस्मि (१०-२२). Of course there is the difference between साम्नाम् and वेदानाम्. But does बृहत्साम suggest सामवेद: only or any महाकाव्यम् ? As such गीता is part of महाभारतम् which is a महाकाव्यम्, which had the original title as जय:. Here श्रीकृष्णभगवान् does declare जयोऽस्मि, whereby the word जय: can be understood by all shades of its meaning.

(३) I noted सत्त्व+वत् = सत्त्ववत्. But सत्त्व itself is सत्+त्व. Hence सत्त्वम् [सतो भावः]. This brings to mind

नासतो विद्यते भावो नाभावो विद्यते सतः ।
उभयोरपि दृष्टोऽन्तस्त्वनयोस्तत्त्वदर्शिभिः ॥ २-१६॥

As such the word सत् has three meanings (i) सत् as शतृ-वि. of धातुः अस् means what exists (ii) सत् means सत्यम् what is true, because what exists has truth by its very existence (iii) सत् means good, gentle as in सज्जनः.
If we may use the pronoun 'it' for every सत् for everything that exists, then every 'it' has its own सत्त्वम् 'it'-ness. And that सत्त्ववताम् सत्त्वम् 'it'-ness of every 'it' अहम् अस्मि is Me ! Isn't this same as मयाध्यक्षेण प्रकृतिः सूयते सचराचरम् (९-१०) ? OR taking the meaning "सत् means good, gentle", सत्त्ववताम् सत्त्वम् the goodness of all good things, goodness of all good people अहम् अस्मि is Me !
(४) It is ironical that श्रीकृष्णभगवान् should be telling अर्जुनः "द्यूतं छलयतामस्मि". अर्जुनः and all पाण्डवाः have already experienced how tormenting छलयत् does द्यूतम् become. The advocacy is that one should not indulge in games of luck, even as a pastime. Why not rather focus on what is professional, what is professionally doable, what is व्यवसायः, what is तेजः brilliant and benevolent ?

शुभमस्तु

==========

गीताभ्यासे १०-३७ वृष्णीनां वासुदेवोऽस्मि + १०-३८ दण्डो दमयतामस्मि

==================

वृष्णीनां वासुदेवोऽस्मि पाण्डवानां धनञ्जयः ।

पदच्छेदैः - वृष्णीनाम् वासुदेवः अस्मि पाण्डवानाम् धनञ्जयः ।

मुनीनामप्यहं व्यासः कवीनामुशना कविः ॥ १०-३७॥

पदच्छेदैः - मुनीनाम् अपि अहम् व्यासः कवीनाम् उशना कविः ॥

दण्डो दमयतामस्मि नीतिरस्मि जिगीषताम् ।

पदच्छेदैः - दण्डः दमयताम् अस्मि नीतिः अस्मि जिगीषताम् ।

मौनं चैवास्मि गुह्यानां ज्ञानं ज्ञानवतामहम् ॥ १०-३८॥

पदच्छेदैः - मौनम् च एव अस्मि गुह्यानाम् ज्ञानम् ज्ञानवताम् अहम् ॥

वाक्यांशशः विश्लेषणम्

अनुक्र.	उद्देश्यविभागः	विधेयविभागः					
	कर्तृपदीयाः	कर्मपदीयाः	अन्ये सुबन्ताः	विधेयाः	अव्ययानि	कृदन्ताः	तिङन्ताः
1	(अहम्)		वृष्णीनाम्	वासुदेवः			अस्मि
2			पाण्डवानाम्	धनञ्जयः			
3	अहम्		मुनीनाम्	व्यासः	अपि		
4			कवीनाम्	उशना कविः			
5			दमयताम्	दण्डः			अस्मि
6			जिगीषताम्	नीतिः			अस्मि
7			गुह्यानाम्	मौनम्	च एव		अस्मि

8	अहम्		ज्ञानवताम्	ज्ञानम्			

अन्वयशः शब्दाभ्यासाः

(अहम्) वृष्णीनाम् वासुदेवः अस्मि

01. (अहम्) - अस्मद् सर्व. **1'1**

02. वृष्णीनाम् - वृष्णि वि. अत्र पुं. **6'3** / वृष्णि वृषेः निः किच्च **Uṇ.4.50-51]** ***a.*** **1 Heretical; heterodox. -2 Angry, passionate. -3 Ved. Raining.** ***-m.*** **1 A cloud. -2 A ram. -3 A ray of light. -4 N. of an ancestor of Kriṣṇa. /**

03. वासुदेवः - वासुदेवः [वसुदेवस्यापत्यम् अण्] **1 Any descendant of Vasudeva. -2 Particularly, Kṛiṣṇa. -3 The sage Kapila;** वासुदेवेति यं प्राहुः कपिलं मुनिपुङ्गवम् **Mb.3.107.32** / वसुदेवः **N. of the father of Kṛiṣṇa and son of Sūra, a descendant of Yadu.** / वसु ***a.*** **Sweet. -2 Dry. -3 Ved. Wealthy, rich. -4 Ved. Good.** ***-n.*** [वस्-उन् **Uṇ.1.10] 1 Wealth, riches** / वसुः **(the** ***Vasus*** वसवः **are eight in number :-- 1** आप, **2** ध्रुव, **3** सोम, **4** धर **or** धव, **5** अनिल, **6** अनल, **7** प्रत्यूष, **and 8** प्रभास; **sometimes** अह **is substituted for** आप; धरो ध्रुवश्च सोमश्च अहश्चैवानिलोऽनलः । प्रत्यूषश्च प्रभासश्च वसवोऽष्टाविति स्मृताः) / वसून् धरतीति वसुंधरा / वसुं धरतीति वसुधा / वसोः देवः वसुदेवः /

04. अस्मि - अस्-धातोः लटि उ.पु. एक. / अस् **2** प. **To be**

पाण्डवानाम् धनञ्जयः

05. पाण्डवानाम् - पाण्डव वि. अत्र पुं. **6'3** / पाण्डवः [पाण्डोरपत्यं पुमान् ओरञ्] **'A son or descendant of** पाण्डुः**', N. of any one of the five sons of** पाण्डुः; ***i. e.*** युधिष्ठिर, भीम, अर्जुन, नकुल **and** सहदेव

06. धनञ्जयः **-** धनञ्जय वि. अत्र पुं. **1'1 /** धनं जयतीति धनञ्जयः **/** धनंजयः **1 N. of Arjuna (the name is thus derived in Mb.4.44.13 :--** सर्वान् जनपदान् जित्वा वित्तमादाय केवलं । मध्ये धनस्य तिष्ठामि तेनाहुर्मां धनंजयम् ॥**).**

मुनीनाम् अपि अहम् व्यासः

07. मुनीनाम् **-** मुनि वि. अत्र पुं. **6'3 /** मुनिः **[**मन्-इन् उच्च **Uṇ.4.122] 1 A sage, a holy man, saint, devotee, an ascetic;** मुनीनामप्यहं व्यासः **Bg.10.37;** दुःखेष्वनुद्विग्नमनाः सुखेषु विगतस्पृहः । वीतरागभयक्रोधः स्थित- धीर्मुनिरुच्यते ॥ **2.56**

08. अपि **-** अव्ययम् **also**

09. व्यासः **-** व्यास पुं. **1'1 /** व्यासः **1 Distribution, separation into parts. -2 Dissolution or analysis of a compound. -3 Severalty, distinction. -4 Diffusion, extension;** तस्यैव व्यासमिच्छामि ज्ञातुं ते भगवन् यथा **Bhāg.6.4.2. -5 Width, breadth. -6 The diameter of a circle. -7 A fault in pronunciation. -8 Arrangement, compilation. -9 An arranger, a compiler;** द्वैपायनोऽस्मि व्यासानां कवीनां काव्य आत्मवान् **Bhāg.11.16.28. -10 N. of a celebrated sage. [He was the son of the sage Parāśara by Satyavatī (born before her marriage with Śantanu q. v.); but he retired to the wilderness as soon as he was born, and there led the life of a hermit, practising the most rigid austerities until he was called by his mother Satyavatī to beget sons on the widows of her son Vichitravīrya. He was thus the father of Pāṇḍu and Dhṛitarāṣṭra and also of Vidura; q. q. v. v. He was at first called 'Kṛiṣṇadvaipāyana' from**

his dark complexion and from his having been brought forth by Satyavatī on a Dvīpa or island; but he afterwards came to be called Vyāsa or 'the *arranger,*' as he was supposed to have arranged the Vedas in their present form; विव्यास वेदान् यस्मात् स तस्माद् व्यास इति स्मृतः **cf. also** जातः स यमुनद्वीपे द्वैपायन इति स्मृतः । व्यस्य वेदान् समस्तांश्च व्यासतामगमद्विभुः ॥ **Bm.1.214. He is believed to be the author of the great epic, the Mahābhārata, which he is said to have composed with Gaṇapati for his scribe. The eighteen Purāṇas, as also the Brahma-sūtras and several other works are also ascribed to him. He is one of the seven *chiranjeevi's* or deathless persons; cf.** चिरजीविन्**.]**

कवीनाम् उशना कविः

10. कवीनाम् - कवि पुं. **6'3 /** कवि **kavi *a.*** [कु-इ **Uṇ.4.138] 1 Omniscient; Mb.1.5.27;** कविं पुराणमनुशासितारम् **Bg.8.9; Ms.4.24. -2 Intelligent, clever, wise;** कविर्मूकवदात्मानं स दृष्ट्या दर्शयेन्नृणाम् **Bhāg.7.13,10.18. -3 Thinking, thoughtful. -4 Praiseworthy. -**विः **1 A wise man, a thinker, a sage;** कवीनामुशना कविः **Bg.10.37; Ms.7.49,2.151. -2 A poet**

11. उशना - उशनस् ***m.*** [वश्-कनसि संप्र° **Uṇ.4.238] (Nom. sing.** उशना**; Voc. sing.** उशनन्, उशन, उशनः**) N. of Śukra, regent of the planet Venus, son of Bhṛigu and preceptor of the Asuras. In the Vedas he has the epithet (or patronymic name) *Kāvya* given to him, probably because he was noted for his wisdom;** मित्रावरुणावुशनां

काव्यम् (अवथः) Av.4.29.6. cf. कवीनामुशना कविः Bg.10.37; He is also known as a writer on civil and religious law (Y.1.4). and as an authority on civil polity; शास्त्रमुशनसा प्रणीतम् Pt.5; अध्यापितस्योशनसापि नीतिम् Ku.3.6 / उशना *ind.* Ved. Joyfully, willingly.

12. कविः - कवि पुं. **1'1**

दमयताम् दण्डः अस्मि

13. दमयताम् - दमयत् वि. अत्र पुं. **6'3** / दम्-धातोः णिचः शतृ-वि. दमयत् / दम् **4 P.** (दाम्यति, दमित, दान्त) **1 To be tamed. -2 To be calm or tranquil; Ms.4.35;6.8;7.141. -3 To tame, subdue, conquer, restrain;** यमो दाम्यति राक्षसान् **Bk.18.29;** दमित्वाप्यरिसंघातान् **9.42,19;15.37. -4 To pacify. -*Caus.*** (दमयति-ते) **1 To tame. -2 To subdue, conquer, overpower;** अस्त्वयं सर्वदमनः सर्वं हि दमयत्यसौ **Mb.1.74.8. -3 To afflict, crush down;** अतिभारेण दमयति **Pt.4.**

14. दण्डः - दण्ड पुं. **1'1** / दण्डः, दण्डम् [दण्ड्-अच्] **1 A stick, staff, rod, mace, club, cudgel;** पततु शिरस्यकाण्डयमदण्ड इवैष भूजः **Māl.5.31;** काष्ठदण्डः. **-2 The sceptre of a king, the rod as a symbol of authority and punishment;** आत्तदण्डः **Ś.5.8. -3 The staff given to a twice-born man at the time of investiture with the sacred thread; cf Ms.2.45-48. -4 The staff of a** संन्यासिन् **or ascetic. -5 The trunk of an elephant. -6 The stem or stalk as of a lotus, tree &c.; U.1.31; Māl.9.14; the handle as of an umbrella;** ब्रह्माण्डच्छत्रदण्डः **&c. Dk.1 (opening verse);** राज्यं स्वहस्तधृतदण्डमिवातपत्रम् **Ś.5.6; Ku.7.89; so** कमलदण्ड **&c. -7 The oar of a boat. -8 An arm or leg (at**

the end of comp.) -9 The staff or pole of a banner, a tent &c. -10 The beam of a plough. -11 The cross-bar of a lute or a stringed instrument. -12 The stick with which an instrument is played. -13 A churning-stick. -14 Fine; Ms.8.341;9.229; Y.2.237. -15 Chastisement, corporal punishment, punishment in general; यथापराधदण्डानाम् **R.1.6;** एवं राजापथ्यकारिषु तीक्ष्णदण्डो राजा **Mu.1;** दण्डं दण्ड्येषु पातयेत् **Ms.8.126;** कृतदण्ड स्वयं राज्ञा लेभे शूद्रः सतां गतिम् **R.15.23.** यथार्हदण्डो (राजा) पूज्यः **Kau. A.1.4;** सुविज्ञातप्रणीतो हि दण्डः प्रजां धर्मार्थकामैर्योजयति **Kau. A.1.4 -16 Imprisonment. -17 Attack, assault, violence, punishment, the last of the four expedients; see** उपाय; सामादीनामुपायानां चतुर्णामपि पण्डिताः । सामदण्डौ प्रशंसन्ति नित्यं राष्ट्राभिवृद्धये ॥ **Ms.7.109; cf. Śi.2.54. -18 An army;** तस्य दण्डवतो दण्डः स्वदेहान्न व्यशिष्यत **R.17.62; Ms.7.65;9.294; Ki.2.15. -19 A form of military array; Mb.12.59.40. -20 Subjection, control, restraint;** वाग्दण्डोऽथ मनोदण्डः कायदण्डस्तथैव च । यस्यैते निहिता बुद्धौ त्रिदण्डीति स उच्यते ॥ **Ms.12.10.**

जिगीषताम् नीतिः अस्मि

15. जिगीषताम् **-** जिगीषत् वि. अत्र पुं. **6'3 /** जि-धातोः सनादेः शतृ-वि. जिगीषत् / जिगीषा [जि-सन् भावे अ] **1 Desire of conquering, subduing or overcoming;** यानं सस्मार कौबेरं वैवस्वत जिगीषया **R.15.45. -2 Emulation, rivalry. -3 Eminence. -4 Exertion, profession, habit of life.**

16. नीतिः **-** नीति स्त्री. **1'1 /** नीतिः ***f.*** **1 Guidance, direction, management. -2 Conduct, manner of conducting**

oneself, behaviour, course of action. -3 propriety, decorum. -4 Policy, prudence, wisdom, right course; आर्जवं हि कुटिलेषु न नीतिः **N.5.103; R.13.69; Ku.1.22. -5 A plan, contrivance, scheme;** भूयः स्नेहविचेष्टितैर्मृगदृशो नीतस्य कोटिं पराम् **Māl.6.3. -6 Politics, political science, statesmanship, political wisdom;** आत्मोदयः परग्लानिर्द्वयं नीतिरितीयती **Śi.2.30;** दण्डो दमयतामस्मि नीतिरस्मि जिगीषताम् **Bg.10.38. -7 Righteousness, moral conduct, morality. -8 The science of morality, morals, ethics, moral philosophy;** निन्दन्तु नीतिनिपुणा यदि वा स्तुवन्तु **Bh.2.83.**

गुह्यानाम् मौनम् च एव अस्मि

17. गुह्यानाम् - गुह्य वि. अत्र पुं./नपुं. **6'3** / गुह्-धातोः ण्यत्-वि. गुह्य / गुह्य *pot. p.* **1 To be concealed, covered or kept secret, private;** गुह्यं च गूहति **Bh.2.72. -2 Secret, solitary, retired. -3 Mysterious; Bg.18.63;** पुरुषार्थज्ञानमिदं गुह्यम् **Sāṅ K.69. -**ह्यः **1 Hypocrisy. -2 An epithet of Viṣṇu. -3 A tortoise. -**ह्यम् **1 A secret, mystery;** मौनं चैवास्मि गुह्यानाम् **Bg.10.38**

18. मौनम् - मौन नपुं. **1'1** / मौनम् [मुनेर्भावः अण्] **1 Silence, taciturnity;** विभूषणं मौनमपण्डितानाम् **Bh.2.7;** मौनं सर्वार्थसाधनम् **'open your lips';** मौनं समाचर **'hold your tongue'. -2 The unblooming state (**अप्रफुल्लीभाव**);** गुञ्जति मञ्जु मिलिन्दे मा मालति मौनमुपयासीः **Bv.1.19**

19. च - अव्ययम् **and**

20. एव - अव्ययम् **only**

अहम् ज्ञानवताम् ज्ञानम्

21. ज्ञानवताम् - ज्ञानवत् वि. अत्र पुं. 6’3 /
22. ज्ञानम् - ज्ञान नपुं. 1’1 / ज्ञानम् [ज्ञा-भावे ल्युट्] 1 **Knowing, understanding, becoming acquainted with, proficiency;** सांख्यस्य योगस्य च ज्ञानम् **Māl.1.7. -2 Knowledge, learning;** तथेन्द्रियाकुलीभावे ज्ञेयं ज्ञानेन शुध्यति **Mb.12.204.2;** बुद्धिर्ज्ञानेन शुध्यति **Ms.5.109;** ज्ञाने मौनं क्षमा शत्रौ **R.1.22. -3 Consciousness, cognizance, knowledge;** ज्ञानतोऽज्ञानतो वापि **Ms.8.288 knowingly or unknowingly, consciously or unconsciously. -4 Sacred knowledge; especially, knowledge derived from meditation on the higher truths of religion and philosophy which teaches man how to understand his own nature and how he may be reunited to the Supreme Spirit (opp.** कर्मन्)**; cf.** ज्ञानयोग **and** कर्मयोग **in Bg.3.3. -5 The organ of intelligence, sense, intellect;** कच्चिज्ज्ञानानि सर्वाणि प्रसन्नानि तवाच्युत **Mb.12.54.18.**

अन्वयार्थाः Overall Meaning

1. (अहम्) वृष्णीनाम् वासुदेव: अस्मि - **among descendants of** वृष्णि **I am son of** वसुदेव:
2. पाण्डवानाम् धनञ्जयः - **among sons of** पाण्डुः **I am Arjuna, who is known as** धनञ्जयः
3. मुनीनाम् अपि अहम् व्यासः - **among Muni’s I am** व्यासः.
4. कवीनाम् उशना कविः - **among thinkers and poets, I am** उशना.
5. दमयताम् दण्ड: अस्मि - **among means of regulation, I am the staff**

6. जिगीषताम् नीतिः अस्मि - **among those desirous of victory, I am the righteous strategist**
7. गुह्यानाम् मौनम् च एव अस्मि - **among secrets and secretives, I am the taciturnship.**
8. अहम् ज्ञानवताम् ज्ञानम् - **of the knowledgeables I am their knowledge.**

छन्दोविश्लेषणम्

वृष्णीनां वासुदेवोऽस्मि (८ अक्षराणि) "सुदेवो" एतेषां मात्राः १-२-२
पाण्डवानां धनञ्जयः (८ अक्षराणि) "धनञ्ज" एतेषां मात्राः १-२-१
मुनीनामप्यहं व्यासः (८ अक्षराणि) "प्यहं व्या" एतेषां मात्राः १-२-२
कवीनामुशना कविः (८ अक्षराणि) "शना क" एतेषां मात्राः १-२-१
अस्मिन् (१०-३७) श्लोके अनुष्टुभ्-छन्दः
दण्डो दमयतामस्मि (८ अक्षराणि) "यताम(स्मि)" एतेषां मात्राः १-२-२
नीतिरस्मि जिगीषताम् (८ अक्षराणि) "जिगीष" एतेषां मात्राः १-२-१
मौनं चैवास्मि गुह्यानां (८ अक्षराणि) "स्मि गुह्या" एतेषां मात्राः १-२-२
ज्ञानं ज्ञानवतामहम् (८ अक्षराणि) "वताम" एतेषां मात्राः १-२-१
अस्मिन् (१०-३८) श्लोके अनुष्टुभ्-छन्दः

स्वाध्यायाः **Notes of self-study**

(१) There are eight pairs of words in षष्ठी-बहुवचनम् **and** प्रथमैकवचनम्. **The running total now becomes 69.**

(२) In the mention वृष्णीनाम् वासुदेवः **the word** वृष्णीनाम् **acknowledges the greatness of an ancestor of** यदुवंशः, यदु **being yet another. Actually one meaning of** वृष्णिः **is a peacock. That possibly explains why** वासुदेवः **is shown to be fond of wearing a peacock's feather in his crown. Another**

derivation of वृष्णि: is from वृष् 'to rain'. Certainly वासुदेवः rains His love and compassion unto His devotees.

(३) The mention पाण्डवानाम् धनञ्जयः is so much in the flow of the narration, that one may miss the significance of this mention "I am you only, we are not two !"

(४) मुनीनाम् व्यासः brings to mind earlier mention सिद्धानां कपिलो मुनिः (१०-२६). As is well-known नारदः is also called as नारदमुनिः. But the mention here मुनीनाम् व्यासः may be because of the monumental work done by व्यासः or 'the *arranger,*' as he was supposed to have arranged the Vedas in their present form; विव्यास वेदान् यस्मात् स तस्माद् व्यास इति स्मृतः cf. also जातः स यमुनद्वीपे द्वैपायन इति स्मृतः । व्यस्य वेदान् समस्ताश्च व्यासतामगमद्विभुः ॥ Bm.1.214.

(५) The mention कवीनाम् उशना कविः arouses a curiosity about उशना कविः, especially because one does not come across much mention of his contributions. In the dictionary, the explanation is "preceptor of the Asuras शुक्राचार्य्यः दैत्यगुरुः. In the Vedas he has the epithet *Kāvya* given to him, probably because he was noted for his wisdom; मित्रावरुणावुशनां काव्यम् (अवथः) Av.4.29.6. cf. कवीनामुशना कविः Bg.10.37; He is also known as a writer on civil and religious law (Y.1.4). and as an authority on civil polity; शास्त्रमुशनसा प्रणीतम् Pt.5". He had the mystical powers to rejuvenate the dead. He could see life even in the dead. Hence a कविः !

(६) In दमयताम् दण्डः, the word दमयताम् is from दम्-धातोः णिचः *-Caus.* of दम् (दमयति-ते) 1 To tame. -2 To subdue. Comes to mind that there are four options to subjugate

persons - सामः, दामः, दण्डः, भेदः. Note दण्डः is from दण्ड दन्ड दण्डनिपाते (to punish, to fine) चुरादिः, १०.०४७२ उभयपदी, द्विकर्मकः, सेट्. Both दामः and दण्डः are options for दम् (दमयति-ते) 1 To tame. -2 To subdue. Does दमयताम् दण्डः suggest that दण्डः is a better option than दामः ? Etymology of दामः is दाम, [न] क्ली स्त्री, (दीयते इति । दा दाने. जयन्तिः

(७) In the phrases दमयताम् दण्डः, जिगीषताम् नीतिः, गुह्यानाम् मौनम् and ज्ञानवताम् ज्ञानम् the words दण्डः, नीतिः, मौनम् and ज्ञानम् are qualities. So, the tone and import of these phrases is different from the mentions वृष्णीनाम् वासुदेवः, पाण्डवानाम् धनञ्जयः, मुनीनाम् व्यासः and कवीनाम् उशना कविः. As is obvious, वासुदेवः, धनञ्जयः, व्यासः and उशना कविः are specific personalities. But maybe, these mentions also hint to the qualities of excellence, which anyone should aspire to imbibe.

(८) वृष्णीनाम् वासुदेवः seems to suggest the urge and capability to pacify the thirst of the thirsty. Note Vedic meaning of वृष्णिः is raining. Etymologically also वृष्णिः is from वृष् which means 'to rain'.

The word धनञ्जयः has the component word धनम् which has also the meaning 'positivity', which includes the quality of being focused at the target, because losing focus or distraction means negativity.

The word व्यासः means arranger, which demands incisive, analytical mind.

The word कविः suggests the quality to see beyond, even to see the unseen.

(९) जिगीषताम् नीतिः brings to mind the famous poem “THINKING” by Walter D. Wintle ⇒

If you think you are beaten, you are
If you think you dare not, you don't,
If you like to win, but you think you can't
It is almost certain you won't.

If you think you'll lose, you're lost
For out of the world we find,
Success begins with a fellow's will
It's all in the state of mind.

If you think you are outclassed, you are
You've got to think high to rise,
You've got to be sure of yourself before
You can ever win a prize.

Life's battles don't always go
To the stronger or faster man,
But soon or late the man who wins
Is the man WHO THINKS HE CAN!

जिगीषताम् नीतिः also endorses that for जिगीषताम् for those who want to win, the नीतिः the mental make-up, the resolve has to be there, the resolve has to be right.

(१०) All the statements, 69 so far, seem to merit a review to understand what qualities and faculties one should aspire to cultivate, to imbibe and thereby become true भक्तः.

शुभमस्तु

==========

गीताभ्यासे १०-३९ यच्चापि सर्वभूतानाम् + १०-४० नान्तोऽस्ति मम दिव्यानाम्

===================

यच्चापि सर्वभूतानां बीजं तदहमर्जुन ।
पदच्छेदैः - यत् च अपि सर्वभूतानाम् बीजम् तत् अहम् अर्जुन ।
न तदस्ति विना यत्स्यान्मया भूतं चराचरम् ॥ १०-३९॥
पदच्छेदैः - न तत् अस्ति विना यत् स्यात् मया भूतम् चर-अचरम् ॥ १०-३९॥
नान्तोऽस्ति मम दिव्यानां विभूतीनां परन्तप ।
पदच्छेदैः - न अन्तः अस्ति मम दिव्यानाम् विभूतीनाम् परन्तप ।
एष तूद्देशतः प्रोक्तो विभूतेर्विस्तरो मया ॥ १०-४०॥
पदच्छेदैः - एषः तु उद्देशतः प्रोक्तः विभूतेः विस्तरः मया ॥ १०-४०॥

वाक्यांशशः विश्लेषणम्

अनुक्र.	उद्देश्यविभागः	विधेयविभागः					
	कर्तृपदीयाः	कर्मपदीयाः	अन्ये सुबन्ताः	विधेयाः	अव्ययानि	कृदन्ताः	तिङन्ताः
			अर्जुन				
1a	यत्		सर्वभूतानाम्	बीजम्	च अपि		(अस्ति)
1b	अहम्			तत्			(अस्मि)
2a	चराचरम् भूतम्			तत्	न		अस्ति
2b	यत्		मया		विना		स्यात्

			परन्तप				
3	अन्तः		मम दिव्यानाम् विभूतीनाम्		न		अस्ति
4	एषः विस्तरः		विभूतेः मया उद्देशतः		तु	प्रोक्तः	

अन्वयशः शब्दाभ्यासाः

(1a+b) अर्जुन सर्वभूतानाम् यत् च अपि बीजम् तत् अहम् ।

01. अर्जुन - पुं. सम्बोधनमेक.
02. सर्वभूतानाम् - सर्वेषां भूतानामिति सर्वभूतानाम् /
03. यत् - सर्व. अत्र नपुं. 1'1 /
04. च - अव्ययम् and
05. अपि - अव्ययम् also
06. यच्चापि - whichever
07. बीजम् - बीज seed नपुं. 1'1 /
08. तत् - सर्व. अत्र नपुं. 1'1 /
09. अहम् - अस्मद् सर्व. 1'1 /

(2a+b) चराचरम् भूतम् तत् न अस्ति यत् मया विना स्यात् ।

10. चराचरम् - चरम् moving च and अचरम् stationary च इति चराचरम्
11. भूतम् - भू-धातोः क्त-वि. भूत creation / अत्र नपुं. 1'1 /
12. तत् - सर्व. अत्र नपुं. 1'1 /
13. न - अव्ययम् no, not
14. अस्ति - अस्-धातोः लटि प्र.पु. एक. / अस् 2 प.
15. मया - अस्मद् सर्व. 3'1 /
16. विना - अव्ययम् without

17. स्यात् - अस्-धातोः विधि-लिङ्-लकारे प्र.पु. एक. / अस् 2 प.

(3) परन्तप मम दिव्यानाम् विभूतीनाम् अन्तः न अस्ति ।

18. परन्तप - परं तपः यस्य सः परंतपः **one who observes excellent austerities** (परंतपाः वा) / (अथवा) पराः तप्यन्ते येन सः परंतपः **one who scorches others** / अत्र पुं. सम्बोधनमेक.
19. मम - अस्मद् सर्व. अत्र **6'1** /
20. दिव्यानाम् - दिव्य **divine** वि. अत्र स्त्री. **6'3** /
21. विभूतीनाम् - विभूतिः **special manifestations** स्त्री. **6'3** /
22. अन्तः - **end** पुं. **1'1** /

(4) एषः विभूतेः विस्तरः तु मया उद्देशतः प्रोक्तः ।

23. एषः - एतद् सर्व. अत्र पुं. **1'1** /
24. विभूतेः - विभूतिः स्त्री. **6'1** /
25. विस्तरः - पुं. **1'1 / expanse**
26. तु - अव्ययम् **however**
27. उद्देशतः - उद्देश+तसिल् (पञ्चम्यर्थवाचकः) / उद्देशः **1 Pointing to or at, directing; -2 Mention, specification;** सार्धप्रहरद्वयोद्देशे **Pt.5;** स्वरसंस्कारोद्देशः **Nir. -3 Illustration, explanation, exemplification. -4 Ascertainment, determination, inquiry, investigation, search. -5 A brief statement or account;** एष तूद्देशतः प्रोक्तो विभूतेर्विस्तरो मया **Bg.10.40;**
28. प्रोक्तः - प्रवच्-धातोः क्त-वि. प्रोक्त **said** / अत्र पुं. **1'1** /

अन्वयार्थाः Overall Meaning

1. अर्जुन सर्वभूतानाम् यत् च अपि बीजम् तत् अहम् - **O Arjuna, whatsoever is the seed of all beings, that I am.**

2. चराचरम् भूतम् तत् न अस्ति यत् मया विना स्यात् - **There is nothing, moving or non-moving, which can exist without Me.**
3. परन्तप मम दिव्यानाम् विभूतीनाम् अन्तः न अस्ति - **O destroyer of enemies, O observer of austerities, there is no limit to My divine manifestations.**
4. एषः विभूतेः विस्तरः तु मया उद्देशतः प्रोक्तः - **This description of (My) manifestations, however, has been stated by Me by way of illustration.**

छन्दोविश्लेषणम्

यच्चापि सर्वभूतानां (८ अक्षराणि) "र्वभूता" एतेषां मात्राः १-२-२
बीजं तदहमर्जुन (८ अक्षराणि) "हमर्जु" एतेषां मात्राः १-२-१
न तदस्ति विना यत्स्यात् (८ अक्षराणि) "विना य(त्स्या)" एतेषां मात्राः १-२-२
मया भूतं चराचरम् (८ अक्षराणि) "चराच" एतेषां मात्राः १-२-१
अस्मिन् (१०-३९) श्लोके अनुष्टुभ्-छन्दः
नान्तोऽस्ति मम दिव्यानां (८ अक्षराणि) "म दिव्या" एतेषां मात्राः १-२-२
विभूतीनां परन्तप (८ अक्षराणि) "परन्त" एतेषां मात्राः १-२-१
एष तूद्देशतः प्रोक्तो (८ अक्षराणि) "शतः प्रो" एतेषां मात्राः १-२-२
विभूतेर्विस्तरो मया (८ अक्षराणि) "स्तरो म" एतेषां मात्राः १-२-१
अस्मिन् (१०-४०) श्लोके अनुष्टुभ्-छन्दः

स्वाध्यायाः **Notes of self-study**

(१) The thought "सर्वभूतानाम् यत् च अपि बीजम् तत् अहम् whatsoever is the seed of all beings, that I am" was already mentioned in बीजं मां सर्वभूतानां विद्धि (७-१०).

(२) “चराचरम् भूतम् तत् न अस्ति यत् मया विना स्यात् - There is nothing, moving or non-moving, which can exist without Me” is re-endorsement of मयाध्यक्षेण प्रकृतिः सूयते सचराचरम् (९-१०).

(३) Also, “मम दिव्यानाम् विभूतीनाम् अन्त: न अस्ति there is no limit to My divine manifestations” is re-endorsement of नास्त्यन्तो विस्तरस्य मे (१०-१९)

शुभमस्तु

==========

गीताभ्यासे १०-४१ यद्यद्विभूतिमत्सत्त्वम् + १०-४२ अथवा बहुनैतेन

===================

यद्यद्विभूतिमत्सत्त्वं श्रीमदूर्जितमेव वा ।

पदच्छेदैः - यत् यत् विभूतिमत् सत्त्वम् श्रीमत् ऊर्जितम् एव वा ।

तत्तदेवावगच्छ त्वं मम तेजोंऽशसम्भवम् ॥ १०-४१ ॥

पदच्छेदैः - तत् तत् एव अवगच्छ त्वम् मम तेजोंऽशसम्भवम् ॥ १०-४१ ॥

अथवा बहुनैतेन किं ज्ञातेन तवार्जुन ।

पदच्छेदैः - अथवा बहुना एतेन किम् ज्ञातेन तव अर्जुन ।

विष्टभ्याहमिदं कृत्स्नमेकांशेन स्थितो जगत् ॥ १०-४२॥

पदच्छेदैः - विष्टभ्य अहम् इदम् कृत्स्नम् एकांशेन स्थितः जगत् ॥ १०-४२॥

वाक्यांशशः विश्लेषणम्

अनुक्र.	उद्देश्यविभागः	विधेयविभागः					
	कर्तृपदीयाः	कर्मपदीयाः	अन्ये सुबन्ताः	विधेयाः	अव्ययानि	कृदन्ताः	तिङन्ताः
1a	यत् यत् सत्त्वम्			विभूतिमत् श्रीमत् ऊर्जितम्	एव वा		(भवति)
1b	त्वम्	तत् तत् तेजोंऽशसम्भवम्	मम		एव		अवगच्छ
			अर्जुन		अथवा		
2	किम्		एतेन बहुना ज्ञातेन तव				

3a		इदम् कृत्स्नम् जगत्	एकांशेन			विष्ट भ्य	
3b	अहम्					स्थितः	

अन्वयशः शब्दाभ्यासाः

यत् यत् सत्त्वम् विभूतिमत् वा श्रीमत् ऊर्जितम् एव

01. यत् - सर्व. अत्र नपुं. **1'1** /
02. सत्त्वम् - नपुं. **1'1** / सत्त्वम् [सतो भावः] **1 Being, existence, entity.**
03. विभूतिमत् - वि. अत्र नपुं. **1'1** / विभूति+मत् **having the characteristics of a** विभूतिः / विभूतिः **one with some specialty or the other**
04. वा - अव्ययम् **or**
05. श्रीमत् - वि. अत्र नपुं. **1'1** /
06. ऊर्जितम् - ऊर्ज्-धातोः क्त-वि. ऊर्जित / अत्र नपुं. **1'1** / ऊर्ज् उर्जँ बलप्राणनयोः **(to be strong, to live with energy, to win)** चुरादिः १०.००२३ उभयपदी, अकर्मकः, सेट्
07. एव - अव्ययम् **only**

त्वम् तत् तत् मम तेजोंऽशसम्भवम् एव अवगच्छ

08. त्वम् - युष्मद् सर्व. **1'1** /
09. तत् - सर्व. अत्र नपुं. **2'1** /
10. मम - अस्मद् सर्व. **6'1** /
11. तेजोंऽशसम्भवम् - तेजोंऽशसम्भव वि. अत्र नपुं. **2'1** / तेजसः अंशः तेजोंऽशः / तेजोंऽशात् सम्भवः यस्य तत् तेजोंऽशसम्भवम् / **one that emanates from a part of my splendour, one that has some element of my splendour.**

12. अवगच्छ - अवगम्-धातोः लोटि म.पु. एक. / अवगम् 1 P. To go down, descend; अञ्जः समुद्रमवजग्मुरापः Rv.1.32.2. -2 To come to, visit, go near. -3 To reach, obtain. -4 (*a*) To know, learn, understand, think, believe; कृतापराधमिवावगच्छति आत्मानम् K.203; मामेवमवगच्छति V.2; कथं शान्तमित्यभिहिते श्रान्त इत्यवगच्छति मूर्खः Mk.1; न खल्ववगच्छामि, परस्तादवगम्यत एव Ś.1. तत्तदेवावगच्छ त्वं मम तेजोंऽशसंभवम् Bg.10.41; R.8.88; Bk.5.81. (*b*) To consider, regard, look upon. -5 To assure oneself, be convinced.

अथवा अर्जुन एतेन बहुना ज्ञातेन तव किम्

13. अथवा - अव्ययम् or
14. अर्जुन - पुं. सम्बोधनमेक. /
15. एतेन - एतत् सर्व. अत्र नपुं. 3'1 /
16. बहुना - बहु वि. अत्र नपुं. 3'1 /
17. ज्ञातेन - ज्ञा-धातोः क्त-वि. ज्ञात / अत्र नपुं. 3'1 /
18. तव - युष्मद् सर्व. 6'1 /
19. किम् - प्रश्नार्थकं सर्व. अत्र नपुं. 1'1 /

अहम् इदम् कृत्स्नम् जगत् एकांशेन विष्टभ्य स्थितः

20. अहम् - अस्मद् सर्व. 1'1 /
21. इदम् - सर्व. अत्र नपुं. 2'1
22. कृत्स्नम् - कृत्स्न वि. अत्र नपुं. 2'1
23. जगत् - नपुं. 2'1 /
24. एकांशेन - एकांश पुं. 3'1 / एकः अंशः एकांशः / अंशः [अंश्-अच्] 1 A share, part, portion, division; member; सकृदंशो निपतति Ms.9.47; तुर्यांशः a fourth part; षष्ठ°; ममैवांशो जीवलोके जीवभूतः सनातनः Bg.15.7; भुवमंशाविव

धर्मयोर्गतौ R.8.16; अंशेन दर्शितानुकूलता K.159 partly. -2 A share in property, inheritance; स्वतोंऽशतः Ms.8.408; अनंशौ क्लीबपतितौ 9.201; पत्न्यः कार्याः समांशिकाः Y.2.115. -3 the numerator of a fraction; अन्योन्यहाराभिहतौ हरांशौ Līlā.; sometimes used for fraction itself. -4 A degree of latitude (or longitude); अक्षस्यांशाः समाख्याताः षष्टयुत्तरशतत्रयम्; स च अंशः षष्टिकलात्मकः, कला तु षष्टिविकलात्मिका

25. विष्टभ्य - विष्टम्भ्-धातोः ल्यबन्तम् / विष्टम्भ् 5, 9 P. 1 To stop, obstruct; आहोस्वित् प्रसवो ममापचरितैर्विष्टम्भितो वीरुधाम् Ś.5.9. -2 To fix, plant, rest on; अत्युच्छ्रिते मन्त्रिणि पार्थिवे च विष्टभ्य पादावुपतिष्ठते श्रीः Mu.4.13. -3 To strengthen, to support; विष्टब्धं विद्रुमस्तम्भै-र्वैदूर्यफलकोत्तमैः Bhāg.10.69.9. -4 To pervade, permeate; विष्टभ्याहमिदं कृत्स्नमेकांशेन स्थितो जगत् Bg.10.42. -5 To ascertain, settle

26. स्थितः - स्था-धातोः क्त-वि. स्थित / अत्र पुं. 1'1 / स्था to stay, to remain

अन्वयार्थः Overall Meaning

(1a) यत् यत् सत्त्वम् विभूतिमत् वा श्रीमत् ऊर्जितम् एव - whichever entity has some specialty, or is splendorous or is energetic

(1b) त्वम् तत् तत् मम तेजोंऽशसम्भवम् एव अवगच्छ - take it to be borne of a part of Me

(2) अथवा अर्जुन एतेन बहुना ज्ञातेन तव किम् - however, what do you get, eh Arjuna, by knowing all this ?

(3) अहम् इदम् कृत्स्नम् जगत् एकांशेन विष्टभ्य स्थितः - what pervades the entire universe is only a fraction of Me.

छन्दोविश्लेषणम्

यद्यद्विभूतिमत्सत्त्वं (८ अक्षराणि) “तिमत्स(त्त्वं)” एतेषां मात्राः १-२-२
श्रीमदूर्जितमेव वा (८ अक्षराणि) “तमेव” एतेषां मात्राः १-२-१
तत्तदेवावगच्छ त्वं (८ अक्षराणि) “वगच्छ (त्वं)” एतेषां मात्राः १-२-२
मम तेजोंऽशसम्भवम् (८ अक्षराणि) “शसम्भ” एतेषां मात्राः १-२-१
अस्मिन् (१०-४१) श्लोके अनुष्टुभ्-छन्दः
अथवा बहुनैतेन (८ अक्षराणि) “हुनैते” एतेषां मात्राः १-२-२
किं ज्ञातेन तवार्जुन (८ अक्षराणि) “तवार्जु” एतेषां मात्राः १-२-१
विष्टभ्याहमिदं कृत्स्न(८ अक्षराणि) “मिदं कृ(त्स्न)” एतेषां मात्राः १-२-२
मेकांशेन स्थितो जगत् (८ अक्षराणि) “स्थितो ज” एतेषां मात्राः १-२-१
अस्मिन् (१०-४२) श्लोके अनुष्टुभ्-छन्दः

स्वाध्यायाः Notes of self-study

(१) Each one of all the 69-odd entities enumerated earlier have some specialty or other, even when belonging to a group. The specialty is qualitative. As was mentioned earlier when understanding the entities, what one should understand are the qualities to be imbibed.

(२) In श्रीमद्भागवतम् it is mentioned that श्रीदत्तात्रेयः regarded 24 precepts गुरवः very well illustrated in https://sivanandayogafarm.org/blog/24-gurus-of-dattatreya-nature-is-the-greatest-teacher/

“The 24 gurus are -

1. **I learnt patience and doing good to others from the EARTH, for it endures every injury man commits on its surface, and yet it does him good by producing crops, trees, etc.**

2. From WATER I learnt the quality of purity. Just as the pure water cleanses others, so also the sage, who is pure and free from selfishness, lust, egoism, anger, greed, etc., purifies all who come in contact with him.
3. AIR though moving everywhere, never gets attached to anything; so I have learnt from the air to be without attachment, though I move with many people in this world.
4. Just as FIRE burns bright, so also the sage should be glowing with the splendor of his knowledge and Tapas.
5. The air, the stars, the clouds, etc., are all contained in the SKY, but the sky does not come in contact with any of them. I have learnt from the sky that the Atman or the Soul is all-pervading, and yet it has no contact with any object.

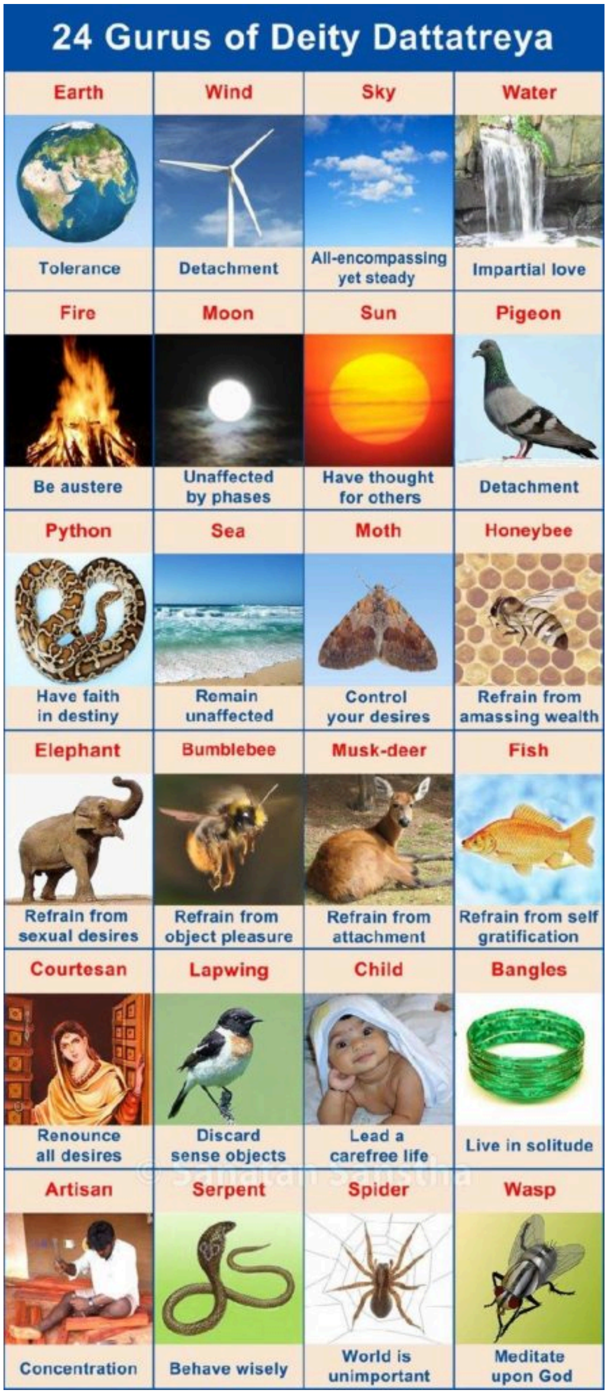

6. The MOON is in itself always complete, but appears to decrease or increase on account of the varying shadow of the earth upon the moon. I have learnt from this that the Atman is always perfect and changeless, and that it is only the Upadhis or limiting adjuncts that cast shadows upon it.

7. Just as the SUN, reflected in various pots of water, appears as so many different reflections, so also Brahman appears different because of the Upadhis (bodies) caused by the reflection through the mind. This is the lesson I learnt from the sun.

8. I once saw a fowler spread a net and caught some pigeons. The mother pigeon was very much attached to her children. She did not care to live, so she fell into the net and was caught. The male pigeon was attached to the female pigeon, so he also fell into the net and was caught. From this I learnt that attachment is the cause of bondage.

9. The PYTHON does not move about for its food. It remains content with whatever it gets and lies in one place. From this I learnt

to be unmindful of food and to be content with whatever I get to eat (Ajagara Vritti).

10. **Just as the OCEAN remains unmoved even though hundreds of rivers fall into it, so also the wise man should remain unmoved among all sorts of temptations, difficulties and troubles. This is the lesson I learnt from the ocean.**
11. **Just as the MOTH, being enamored of the brilliance of the fire, falls into it and is burnt, so also, a passionate man who falls in love with a beautiful girl comes to grief. To control the sense of sight and to fix the mind on the Self, is the lesson I learnt from the moth.**
12. **Just as the BLACK BEE sucks the honey from different flowers and does not suck it only from one flower, so also I take only a little food from one house and a little from another house and thus appease my hunger (Madhukari Bhiksha or Madhukari Vritti). I am not a burden on the householder.**
13. **Bees collect honey with great trouble, but a HONEY-GATHERER comes and takes the honey easily. Even so, people hoard up wealth and other things with great difficulty, but they have to leave them all at once and depart when the Lord of Death takes hold of them. From this I have learnt the lesson that it is useless to hoard things.**
14. **The male ELEPHANT, blinded by lust, falls into a pit covered over with grass, even at the sight of a paper-made female elephant. It gets caught, enchained and tortured by the goad. Even so, passionate men fall in the traps of women and come to grief. Therefore, one should destroy lust. This is the lesson I have learnt from the elephant.**
15. **The DEER is enticed and trapped by the hunter through its love of music. Even so, a man is attracted by the music of women of loose character and brought to destruction. One should never listen to lewd songs. This is the lesson I learnt from the deer.**
16. **Just as a FISH that is covetous of food falls an easy victim to the bait, so also, the man who is greedy of food, who allows his sense of taste to overpower him, loses his independence and easily gets ruined. The greed for food must therefore be destroyed. It is the lesson that I have learn from the fish.**
17. **There was a DANCING GIRL named Pingala in the town of Videha. She was tired of looking for customers one night. She became hopeless. Then she was contented with what she had, and then had sound sleep. I have learnt from that fallen woman the lesson that the abandonment of hope leads to contentment.**

18. A RAVEN picked up a piece of flesh. It was pursued and beaten by other birds. It dropped the piece of flesh and attained peace and rest. From this I have learnt the lesson that a man in the world undergoes all sorts of troubles and miseries when he runs after sensual pleasures, and that he becomes as happy as the bird when he abandons the sensual pleasures.
19. The CHILD who sucks milk is free from all cares, worries and anxieties, and is always cheerful. I have learnt the virtue of cheerfulness from the child.
20. The parents of a MAIDEN had gone in search of a proper bridegroom for her. The girl was alone in the house. During the absence of the parents, a party of people came to the house to see her on a similar object in reference to an offer of marriage. She received the party herself. She went inside to husk the paddy. While she was husking, the glass bangles on both hands made tremendous jingling noise. The wise girl reflected thus: "The party will detect, by the noise of the bangles, that I am husking the paddy myself, and that my family is too poor to engage others to get the work done. Let me break all my bangles except two on each hand". Accordingly, she broke all the bangles except two on each hand. Even these two bangles created much noise. She broke one more bangle of each hand. There was no further noise though she continued husking. I have learnt from the girl's experience the following: Living among many would create discord, disturbance, dispute and quarrel. Even among two, there might be unnecessary words or strife. The ascetic or the Sannyasin should remain alone in solitude.
21. A SERPENT does not build its hole. It dwells in the holes dug out by others. Even so, an ascetic or a Sannyasin should not build a home for himself. He should live in the caves and temples built by others. This is the lesson that I have learnt from the snake.
22. The mind of an ARROW MAKER was once wholly engrossed in sharpening and straightening an arrow. While he was thus engaged, a king passed before his shop with his whole retinue. After some time, a man came to the artisan and asked him whether the king passed by his shop. The artisan replied that he did not notice anything. The fact is that the artisan's mind was solely absorbed in his work and he did not know who was passing before his shop. I have learnt from the artisan the quality of intense concentration of mind.
23. The SPIDER pours out of its mouth long threads and weaves them into cobwebs. It gets itself entangled in the net of its own making. Even so,

man makes a net of his own ideas and gets entangled in it. The wise man should therefore abandon all worldly thoughts and think of Brahman only. This is the lesson I have learnt from the spider.

24. **The Bhringi or the BEETLE catches hold of a worm, puts it in its nest, and gives it a sting, the poor worm, always fearing the return of the beetle and sting, and thinking constantly of the beetle, becomes a beetle itself. Whatever form a man constantly thinks of, he attains in course of time that form. As a man thinks, so he becomes. I have learnt from the beetle and the worm to turn myself into Atman by contemplating constantly on It and thus to give up all attachment to the body and attain Moksha or liberation.**

(३) The mention "अहम् इदम् कृत्स्नम् जगत् एकांशेन विष्टभ्य स्थित: - what pervades the entire universe is only a fraction of Me" is identical to the mention in पुरुषसूक्तम् - सहस्रशीर्षा पुरुषः सहस्राक्षः सहस्रपात् । स भूमिं विश्वतो वृत्वात्यतिष्ठद्दशाङ्गुलम् ।।

शुभमस्तु

==========

॥ ॐ श्रीपरमात्मने नमः ॥
गीताभ्यासे दशमाध्यायस्य सारांशतः पुनरीक्षणम्
Summary Review of दशमाध्याय:
==================

Of the 42 श्लोकाः in this अध्यायः, the 7 seven from #12 to #18 are by अर्जुन:. The rest 35 are by श्रीकृष्णभगवान्. As such, all the delineation in the 35 श्लोकाः in this अध्यायः by श्रीकृष्णभगवान् is about What I am or Who I am and what all I do.
श्रीकृष्णभगवान् has been telling अर्जुनः that, though He has been a friend of अर्जुनः, He is not at all to be understood as another human.
As such in द्वितीयोऽध्यायः there is so much advocacy about what अर्जुनः should do, also, that नानुशोचन्ति पण्डिताः ॥२-११॥, तस्माद्युध्यस्व भारत ॥२-१८॥ व्यवसायात्मिका बुद्धिरेकेह कुरुनन्दन ॥२-४१॥ निस्त्रैगुण्यो निर्द्वन्द्वो नित्यसत्त्वस्थो निर्योगक्षेम आत्मवान् भवार्जुन ॥२-४५॥ मा कर्मफलहेतुर्भूर्मा ते सङ्गोऽस्त्वकर्मणि ॥२-४७॥धनञ्जय, सङ्गं त्यक्त्वा सिद्ध्यसिद्ध्योः समो भूत्वा योगस्थः कर्माणि कुरु ॥२-४८॥
All this advocacy is what श्रीकृष्णभगवान् Himself practises, as a part of His true Nature.
This is evidenced in न मे पार्थास्ति कर्तव्यं त्रिषु लोकेषु किञ्चन । नानवाप्तमवाप्तव्यं वर्त एव च कर्मणि ॥३-२२॥.
The mention इमं विवस्वते योगं प्रोक्तवानहमव्ययम् । विवस्वान्मनवे प्राह मनुरिक्ष्वाकवेऽब्रवीत् ॥४-१॥ **was also a mention of the antiquity and eternity of His true Nature.**

This was of course not readily acceptable to अर्जुनः. So अर्जुनः does ask कथमेतद्विजानीयां त्वमादौ प्रोक्तवानिति ॥४-४॥.
More emphatic exposition of His true nature मे प्रकृति: seems to have been detailed in

01. भूमिरापोऽनलो वायुः खं मनो बुद्धिरेव च । अहङ्कार इतीयं मे भिन्ना प्रकृतिरष्टधा ॥७-४॥. अपरेयमितस्त्वन्यां प्रकृतिं विद्धि मे पराम् । जीवभूतां महाबाहो ययेदं धार्यते जगत् ॥ ७-५॥
02. **The thought** एतद्योनीनि भूतानि सर्वाणीत्युपधारय । अहं कृत्स्नस्य जगतः प्रभवः प्रलयस्तथा ॥७-६॥ **is requoted in** सर्वभूतानि कौन्तेय प्रकृतिं यान्ति मामिकाम् । कल्पक्षये पुनस्तानि कल्पादौ विसृजाम्यहम् ॥ ९-७॥ प्रकृतिं स्वामवष्टभ्य विसृजामि पुनः पुनः । भूतग्राममिमं कृत्स्नमवशं प्रकृतेर्वशात् ॥ ९-८॥
03. **He adds further** पिताहमस्य जगतो माता धाता पितामहः ॥ ९-१७॥ गतिर्भर्ता प्रभुः साक्षी निवासः शरणं सुहृत् । प्रभवः प्रलयः स्थानं निधानं बीजमव्ययम् ॥ ९-१८॥ **Als see** बीजं मां सर्वभूतानां विद्धि पार्थ सनातनम् ॥७-१०॥तपाम्यहमहं वर्षं निगृह्णाम्युत्सृजामि च । अमृतं चैव मृत्युश्च सदसच्चाहमर्जुन ॥ ९-१९॥ अहं हि सर्वयज्ञानां भोक्ता च प्रभुरेव च ॥ ९-२४॥

Succinctly I am sort of recompiling all such quotes which give exposition of His true nature. This compilation is sort of a recapitulation.
He did advocate the importance of understanding His true nature न तु मामभिजानन्ति तत्त्वेनातश्च्यवन्ति ते ॥९-२४॥**, those, who do not understand Me** तत्त्वेन **by My true nature,** ते च्यवन्ति **they perish. Let me proceed.**

04. रसोऽहमप्सु ॥७-८॥

05. प्रभास्मि शशिसूर्ययोः ॥७-८॥**also** तेजश्चास्मि विभावसौ ॥७-९॥ **and** तेजस्तेजस्विनामहम् ॥७-१०॥ **also** तेजस्तेजस्विनामहम् ॥१०-३६॥

06. प्रणवः सर्ववेदेषु ॥७-८॥

07. शब्दः खे ॥७-८॥

08. पौरुषं नृषु ॥७-८॥

09. पुण्यो गन्धः पृथिव्यां ॥७-९॥

10. जीवनं सर्वभूतेषु ॥७-९॥

11. तपश्चास्मि तपस्विषु ॥७-९॥

12. बीजं मां सर्वभूतानां विद्धि पार्थ सनातनम् ॥७-१०॥**See also** बीजमव्ययम् ॥ ९-१८॥ **and** यच्चापि सर्वभूतानां बीजं तदहमर्जुन । न तदस्ति विना यत्स्यान्मया भूतं चराचरम् ॥१०-३९॥

13. बुद्धिर्बुद्धिमतामस्मि ॥७-१०॥

14. बलं बलवतां चाहं कामरागविवर्जितम् ।

15. धर्माविरुद्धो भूतेषु कामोऽस्मि भरतर्षभ ॥ ७-११॥

16. ये चैव सात्त्विका भावा राजसास्तामसाश्च ये । मत्त एव ॥ ७-१२॥

17. यो यो यां यां तनुं भक्तः श्रद्धयार्चितुमिच्छति । तस्य तस्याचलां श्रद्धां तामेव विदधाम्यहम् ॥ ७-२१॥

18. वेदाहं समतीतानि वर्तमानानि भविष्याणि च भूतानि ॥७-२६॥

19. साधिभूताधिदैवं मां साधियज्ञं च ॥७-३०॥

20. अधिभूतं क्षरो भावः ॥८-४॥

21. पुरुषश्चाधिदैवतम् ॥८-४॥

22. अधियज्ञोऽहमेवात्र देहे ॥८-४॥

23. कविः पुराणः अनुशासिता ॥८-९॥

24. अणोरणीयस् ॥८-९॥

25. सर्वस्य अचिन्त्यरूपम् धाता ॥८-९॥
26. आदित्यवर्णः तमसः परस्तात् ॥८-९॥
27. मया अव्यक्तमूर्तिना ततमिदं सर्वं जगत् ॥९-४॥
28. सर्वभूतानि प्रकृतिं यान्ति मामिकाम् । कल्पक्षये पुनस्तानि कल्पादौ विसृजाम्यहम् ॥९-७॥
29. प्रकृतिं स्वामवष्टभ्य विसृजामि पुनः पुनः । भूतग्राममिमं कृत्स्नमवशं प्रकृतेर्वशात् ॥९-८॥
30. अहं क्रतुरहं यज्ञः स्वधाहमहमौषधम् ॥९-१६॥
31. मन्त्रोऽहमहमेवाज्यमहमग्निरहं हुतम् ॥९-१६॥
32. पिताहमस्य जगतो माता धाता पितामहः ॥९-१७॥
33. वेद्यं पवित्रमोङ्कार ऋक्साम यजुरेव च ॥९-१७॥
34. गतिर्भर्ता प्रभुः साक्षी निवासः शरणं सुहृत् ।
35. प्रभवः प्रलयः स्थानं निधानं बीजमव्ययम् ॥९-१८॥**See also** बीजं मां सर्वभूतानां विद्धि पार्थ सनातनम् ॥७-१०॥ **and** अहं सर्वस्य प्रभवो मत्तः सर्वं प्रवर्तते ॥१०-८॥
36. तपाम्यहमहं वर्षं निगृह्णाम्युत्सृजामि च ।
37. अमृतं चैव मृत्युश्च सदसच्चाहमर्जुन ॥९-१९॥
38. अनन्याश्चिन्तयन्तो मां ये जनाः पर्युपासते । तेषां नित्याभियुक्तानां योगक्षेमं वहाम्यहम् ॥९-२२॥
39. अहमादिर्हि देवानां महर्षीणां च सर्वशः ॥१०-२॥
40. भूतानां पृथग्विधाः भावा मत्त एव ॥ १०-५॥
41. तेषां सततयुक्तानां प्रीतिपूर्वकम् भजतां तं बुद्धियोगं ददामि येन ते मामुपयान्ति ॥१०-१०॥ तेषामेवानुकम्पार्थमहमज्ञानजं तमः । नाशयाम्यात्मभावस्थो ज्ञानदीपेन भास्वता ॥ १०-११॥ अहमात्मा गुडाकेश सर्वभूताशयस्थितः ।
42. अहमादिश्च मध्यं च भूतानामन्त एव च ॥ १०-२०॥
43. आदित्यानामहं विष्णुः ॥१०-२१॥

44. ज्योतिषां रविरंशुमान् ॥१०-२१॥
45. मरीचिर्मरुतामस्मि ॥१०-२१॥
46. नक्षत्राणामहं शशी ॥१०-२१॥
47. वेदानां सामवेदोऽस्मि ॥१०-२२॥
48. देवानामस्मि वासवः ॥१०-२२॥
49. इन्द्रियाणां मनश्चास्मि ॥१०-२२॥
50. भूतानामस्मि चेतना ॥१०-२२॥
51. रुद्राणां शङ्करश्चास्मि ॥१०-२३॥
52. वित्तेशो यक्षरक्षसाम् ॥१०-२३॥
53. वसूनां पावकश्चास्मि ॥१०-२३॥
54. मेरुः शिखरिणामहम् ॥१०-२३॥
55. पुरोधसां च मुख्यं मां विद्धि पार्थ बृहस्पतिम् ॥१०-२४॥
56. सेनानीनामहं स्कन्दः ॥१०-२४॥
57. सरसामस्मि सागरः ॥१०-२४॥
58. महर्षीणां भृगुरहं ॥१०-२५॥
59. गिरामस्म्येकमक्षरम् ॥१०-२५॥
60. यज्ञानां जपयज्ञोऽस्मि ॥१०-२५॥
61. स्थावराणां हिमालयः ॥१०-२५॥
62. अश्वत्थः सर्ववृक्षाणां ॥१०-२६॥
63. देवर्षीणां च नारदः ॥१०-२६॥
64. गन्धर्वाणां चित्ररथः ॥१०-२६॥
65. सिद्धानां कपिलो मुनिः ॥१०-२६॥
66. उच्चैःश्रवसमश्वानां विद्धि माममृतोद्भवम् ॥१०-२७॥
67. ऐरावतं गजेन्द्राणां ॥१०-२७॥
68. नराणां च नराधिपम् ॥१०-२७॥
69. आयुधानामहं वज्रं ॥१०-२८॥
70. धेनूनामस्मि कामधुक् ॥१०-२८॥

71. प्रजनश्चास्मि कन्दर्पः ॥१०-२८॥
72. सर्पाणामस्मि वासुकिः ॥१०-२८॥
73. अनन्तश्चास्मि नागानां ॥१०-२९॥
74. वरुणो यादसामहम् ॥१०-२९॥
75. पितॄणामर्यमा चास्मि ॥१०-२९॥
76. यमः संयमतामहम् ॥१०-२९॥
77. प्रह्लादश्चास्मि दैत्यानां ॥१०-३०॥
78. कालः कलयतामहम् ॥१०-३०॥
79. मृगाणां च मृगेन्द्रोऽहं ॥१०-३०॥
80. वैनतेयश्च पक्षिणाम् ॥१०-३०॥
81. पवनः पवतामस्मि ॥१०-३१॥
82. रामः शस्त्रभृतामहम् ॥१०-३१॥
83. झषाणां मकरश्चास्मि ॥१०-३१॥
84. स्रोतसामस्मि जाह्नवी ॥१०-३१॥
85. सर्गाणामादिरन्तश्च मध्यं चैवाहमर्जुन ॥१०-३२॥
86. अध्यात्मविद्या विद्यानां ॥१०-३२॥
87. वादः प्रवदतामहम् ॥१०-३२॥
88. अक्षराणामकारोऽस्मि ॥१०-३३॥
89. द्वन्द्वः सामासिकस्य च ॥१०-३३॥
90. अहमेवाक्षयः कालो ॥१०-३३॥
91. धाताहं विश्वतोमुखः ॥१०-३३॥
92. मृत्युः सर्वहरश्चाहम् ॥१०-३४॥
93. उद्भवश्च भविष्यताम् ॥१०-३४॥
94. कीर्तिः श्रीर्वाक्च नारीणां स्मृतिर्मेधा धृतिः क्षमा ॥१०-३४॥
95. बृहत्साम तथा साम्नां ॥१०-३५॥
96. गायत्री छन्दसामहम् ॥१०-३५॥
97. मासानां मार्गशीर्षोऽहम् ॥१०-३५॥

98. ऋतूनां कुसुमाकरः ॥१०-३५॥
99. द्यूतं छलयतामस्मि ॥१०-३६॥
100. जयोऽस्मि ॥१०-३६॥
101. व्यवसायोऽस्मि ॥१०-३६॥
102. सत्त्वं सत्त्ववतामहम् ॥१०-३६॥
103. वृष्णीनां वासुदेवोऽस्मि ॥१०-३७॥
104. पाण्डवानां धनञ्जयः ॥१०-३७॥
105. मुनीनामप्यहं व्यासः ॥१०-३७॥
106. कवीनामुशना कविः ॥१०-३७॥
107. दण्डो दमयतामस्मि ॥१०-३८॥
108. नीतिरस्मि जिगीषताम् ॥१०-३८॥
109. मौनं चैवास्मि गुह्यानां ॥१०-३८॥
110. ज्ञानं ज्ञानवतामहम् ॥१०-३८॥
111. यद्यद्विभूतिमत्सत्त्वं श्रीमदूर्जितमेव वा । तत्तदेवावगच्छ त्वं मम तेजोंऽशसम्भवम् ॥१०-४१॥

I have tried to put together those items, which I could assess to be repetitive. For example, see

- **Item (5)** प्रभास्मि शशिसूर्ययोः ॥७-८॥**also** तेजश्चास्मि विभावसौ ॥७-९॥ **and** तेजस्तेजस्विनामहम् ॥७-१०॥ **also** तेजस्तेजस्विनामहम् ॥१०-३६॥ **also**
- **Item (12)** बीजं मां सर्वभूतानां विद्धि पार्थ सनातनम् ॥७-१०॥**See also** बीजमव्ययम् ॥ ९-१८॥ **and** यच्चापि सर्वभूतानां बीजं तदहमर्जुन । न तदस्ति विना यत्स्यान्मया भूतं चराचरम् ॥१०-३९॥

Yet the above list is not a perfect list of 111 items, because there are more than one items clubbed together as in अहं

क्रतुरहं यज्ञः स्वधाहमहमौषधम् ॥९-१६॥
मन्त्रोऽहमहमेवाज्यमहमग्निरहं हुतम् ॥९-१६॥
As such no list can be a perfect list, since श्रीकृष्णभगवान् has Himself said मम दिव्यानां विभूतीनाम् अन्तः न अस्ति ॥१०-४०॥
I believe it is a good and useful list to understand श्रीकृष्णभगवान् तत्त्वेन. What all श्रीकृष्णभगवान् is, Who श्रीकृष्णभगवान् is, what all श्रीकृष्णभगवान् does, for all of us, for the entire universe. He is सनातनम् तत्त्वम्.
गीताभ्यास**: Study of** गीता **should be to understand श्रीकृष्णभगवान् तत्त्वेन. What all श्रीकृष्णभगवान् is, Who श्रीकृष्णभगवान् is, to respect Him as such, to be grateful to Him for what all श्रीकृष्णभगवान् does, for all of us, for the entire universe, inturn to be श्रीकृष्णभक्तः, by following His advice** मन्मना मद्भक्तो मद्याजी मत्परायणः भव मां नमस्कुरु ॥९-३४॥
अर्जुनः **also went verbose when eulogising** श्रीकृष्णभगवान् **as**

परं ब्रह्म परं धाम पवित्रं परमं भवान् ।
पुरुषं शाश्वतं दिव्यमादिदेवमजं विभुम् ॥ १०-१२॥
आहुस्त्वामृषयः सर्वे देवर्षिर्नारदस्तथा ।
असितो देवलो व्यासः स्वयं चैव ब्रवीषि मे ॥ १०-१३॥
सर्वमेतदृतं मन्ये यन्मां वदसि केशव ।
न हि ते भगवन्व्यक्तिं विदुर्देवा न दानवाः ॥ १०-१४॥
स्वयमेवात्मनात्मानं वेत्थ त्वं पुरुषोत्तम ।
भूतभावन भूतेश देवदेव जगत्पते ॥ १०-१५॥

This is virtually a स्तोत्रम् **by** अर्जुनः **unto** श्रीकृष्णभगवान्. **It would be a great pleasure to memorize this and sing it again**

again and by that keep performing जपयज्ञ: **which is endorsed as** यज्ञानां जपयज्ञोऽस्मि ॥१०-२५॥

शुभमस्तु

==========

About the author

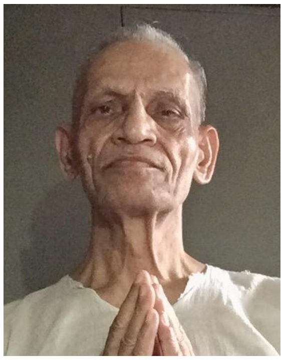

Mr. S. L. Abhyankar is a 1963 graduate in Mechanical Engineering. He learnt Sanskrit from his father, who was a High School teacher proficient in teaching languages, especially, English, Marathi, Sanskrit, Hindi.

Mr. S. L. Abhyankar likes to promote study of Sanskrit and study of the great treasure of knowledge available in Sanskrit literature, which is all for betterment of life universally and eternally.

He has many blogs and also a YouTube channel, which are all followed globally.

-o-O-o-